

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

AMORİUM ANTİK KENTİ MEZAR STELLERİ

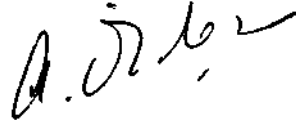
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Turan TAKAOĞLU**

**Hazırlayan
Hüseyin YAMAN**

Çanakkale - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne ait
"Amorium Antik Kenti Mezar Stelleri" adlı
Çalışma, jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalında
YÜKSEKLİSANS TEZİ
olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
Başkan Doç.Dr. Aslı ERİM ÖZDOĞAN
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

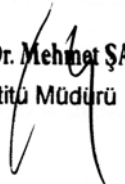

(İmza)
Üye. Yrd. Doç. Dr. Turan TAKAOĞLU
Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)
Üye. Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet ASLAN
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Yrd.Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Frigya Bölgesi'nde yer alan Amorium, Romalıların Anadolu'ya geldikleri ilk yıllarda Roma'nın doğu sınırındaki önemli kentlerden bir olmuş; Bizans döneminde bir imparator sülalesi çıkarmış, İstanbul ve Selanik'ten sonraki en önemli Anadolu kenti halini almıştır. Orta Anadolu platosunda, doğu ile batı arasında bir bağlantı noktası konumundaki Frigya kentlerinden Amorium, kültürlerin birbirleriyle iletişim ve etkileşime geçtikleri bir köprü vazifesi de görmüş olmalıdır.

Bir Frigya fenomeni olan Frig kapı betimli mezar taşlarını konu alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmında, Amorium kapı betimli mezar taşı örnekleri yer almakta, ancak kentteki tüm mezar taşlarını kapsayan bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca yapılan çalışmaların kataloglamaya yönelik epigrafik çalışmalar oldukları ve sosyal konulara fazla girmedikleri görülmektedir.

Amorium kenti mezar taşlarının tamamı antik şehir içinde orijinal konumlarından farklı yerlerde ele geçmiştir. Bir bölümü antik dönemdeki ikinci kez kullanıldıkları biçimiyle bulunmuşken, bir bölümü de 20. yüzyıl yapıları içinde tespit edilmiştir. Nekropol alanlarında bulunanların sayısı ise oldukça azdır. Amorium kapı betimli mezar taşları M.S. 2 yüzyıl başları ile M.S. 3 yüzyılın sonları arasındaki zaman dilimi içinde üretilmiştir. Mezar taşları, biçim ve üzerlerindeki bezemelerle bölgenin diğer yörelerindeki kapı betimli mezar taşları ile farklılıklar göstermektedir. Bu haliyle Amorium Frig kapı betimli mezar taşları, şehrin kendine has bir atölyeye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Mezar taşları üzerindeki bezemeler ve yazıtlar vasıtasıyla, Amorium halkının etnik ve kültürel yapısı da bir ölçüde anlaşılabilir. Buna göre, bazı bezekler yalnızca paganlar tarafından kullanılmışken; kesin kanıtlar olmamakla birlikte bazı bezeklerin Hıristiyanlarca kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Yazıtlarda az

saydaki Frig kökenli ismin yanında Grek ve Latin isimlerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kapı betimli mezar stelleri üzerinde Frig etkilerinin hissediliyor olması, Amorium'da kültür benzeşmesi olgusunun varlığına dair izler olarak görülebilir.

ABSTRACT

The city of Amorium was one of the important cities of Roman Asia Minor. However, the city was particularly important during Byzantine times and was only surpassed by Constantinople and Thessaloniki. The significance of this Phrygian city was partly due to its geographic position since it was on a major junction on the roads that tied the east and west. Subsequently, this city in the central Anatolian Plateau became a place where various cultures interacted with each other, which can be seen visually.

The Phrygian type gravestones found at Amorium and its immediate vicinity help us to estimate the degree of cultural interactions that took place in this part of Roman and Early Byzantine Anatolia.

These gravestones from Amorium have not so far been examined comprehensively in detail. Previous studies on this type of artifact at Amorium did not place special emphasis on the implications of these gravestones for the ethno-cultural structure of the city and the region. In this context, this study also aims to present new data on beliefs that existed at Amorium and in Phrygia as a whole. Phrygian type gravestones constitute the most distinctive type among the examples represented there. Moreover, these Phrygian gravestones also differ from those examples found in other parts of Phrygia in terms of style and manufacturing techniques. This may help us to formulate new hypotheses about the gravestones of Phrygia as a whole.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
RESİMLER LİSTESİ.....	vii
LEVHALAR LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ.....	xiv
I. GİRİŞ.....	1
II. ROMA DÖNEMİNDE FRİGYA.....	8
III. AMORİUM ANTİK KENTİ.....	13
IV. AMORİUM NEKROPOLÜ VE MEZARLAR.....	30
V. FRİG KAPI BETİMLİ MEZAR STELLERİ.....	43
A. Tanım.....	43
B. Köken ve Yayılım Alanı.....	47
C. Biçimler ve Atölyeler.....	51
D. Bezeme elemanları.....	59
E. Tarihleme.....	60
VI. AMORİUM FRİG KAPI BETİMLİ MEZAR STELLERİ.....	62
A. Amorium Frig Kapı Betimli Mezar Steli Biçimleri.....	63
B. Amorium Frig Kapı Betimli Mezar Stelleri Üzerindeki Bezeme Öğeleri.....	69
C. Amorium Frig Kapı Betimli Mezar Stelleri Üzerindeki Yazıtlar.....	72

D. Tarihleme.....	74
VII. SONUÇ.....	77
VIII. KATALOG.....	79
IX. KAYNAKÇA.....	106
LEVHALAR.....	116

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	Bakınız
cm.	Santimetre
g.	Görülebilir
Kat.	Katalog
km.	Kilometre
Lev.	Levha
m.	Metre
MAMA	Monumenta Asia Minoris Antiqua
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
no.	Numara
res.	Resim
vd.	Ve diğerleri

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1.	Batı Anadolu'daki önemli kentler ve Frigya (Mitchell 1993).....	9
Resim 2.2.	Frigya Bölgesi ve önemli kentleri (Jones 1937).....	11
Resim 3.1.	Amorium (Hisarköy) ve çevresindeki günümüz yerleşimleri (Amorium Kazı Arşivi).....	14
Resim 3.2.	Geç Antik/Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu'daki önemli yerleşimler (Lightfoot 2003).....	14
Resim 3.3.	Amorium ve çevresindeki antik şehirler (Drew-Bear 2004).....	15
Resim 3.4.	Amorium ve çevresindeki tarım arazilerini gösteren hava fotoğrafı (Amorium Kazı Arşivi).....	17
Resim 3.5.	Amorium Höyüğü (Amorium Kazı Arşivi).....	18
Resim 3.6.	Amorium ile eşleştirilen Hitit yerleşmesi Aura'nın yerini gösteren harita (Garstang 1943).....	19
Resim 3.7.	Roma Dönemi Amorium sikkelerinden bir örnek (BMC XXV, lev. 8).....	20
Resim 3.8.	Roma Dönemi Amorium sikkelerinden örnekler (BMC XXV, lev. 7).....	21
Resim 3.9.	M.S. 1 yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yazıtlı bir arşitrav parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	21
Resim 3.10.	M.S. 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen mil taşı (Amorium Kazı Arşivi).....	22
Resim 3.11.	Şehrin topografik planı (Amorium Kazı Arşivi).....	25
Resim 3.12.	Amorium, Aşağı Şehir Kilisesi (Amorium Kazı Arşivi).....	27
Resim 3.13.	Amorium, Aşağı Şehir'de bulunan hamam yapısı (Amorium kazı arşivi).....	28
Resim 3.14.	Amorium, Aşağı Şehir'de yer alan 10-11. yüzyıl konutu (Amorium Kazı Arşivi).....	29
Resim 4.1.	Amorium, kuzey ve batı nekropol (Amorium Kazı Arşivi).....	30

Resim 4.2.	Amorium, kuzey nekropol (Amorium Kazı Arşivi).....	31
Resim 4.3.	Amorium, batı nekropol (Amorium Kazı Arşivi).....	32
Resim 4.4.	Amorium, yüzey buluntusu aslan heykeli (Amorium Kazı Arşivi).....	33
Resim 4.5.	Amorium, yüzey buluntusu <i>phallus</i> biçimli mezar taşı (Amorium Kazı Arşivi).....	33
Resim 4.6.	Amorium, Batı Nekropolü'ndeki tümülüs (Amorium Kazı Arşivi).....	33
Resim 4.7.	Amorium, Kuzey Nekropol, Mezar 096 (Amorium Kazı Arşivi)...	35
Resim 4.8.	Amorium, Batı Nekropolü'ndeki 001 no.lu mezar (Amorium Kazı Arşivi).....	36
Resim 4.9.	Amorium, Batı Nekropolü'ndeki ana kayaya oyulmuş basit mezarlardan birkaçı (Amorium Kazı Arşivi).....	38
Resim 4.10.	Amorium, Batı Nekropol'deki bir stel yuvası (Amorium Kazı Arşivi).....	40
Resim 4.11.	Amorium, Doğu Nekropol'den sanduka mezar (Amorium Kazı Arşivi).....	41
Resim 4.12.	Amorium, Kuzey Nekropol'de kapı betimli mezar steli ile inşa edilmiş mezar yapısı (Amorium Kazı Arşivi).....	42
Resim 4.13.	Amorium, Kuzey Nekropol'de kapı betimli mezar steli ile inşa edilmiş mezar yapısının planı (Amorium Kazı Arşivi).....	42
Resim 5.1.	Appia'dan Frig kapı betimli mezar steli (MAMA X: no. 5).....	44
Resim 5.2.	Akmonia'dan Frig kapı betimli mezar steli (Gibson 1978).....	44
Resim 5.3.	Afyon Müzesi'nden Frig kapı betimli mezar steli.....	44
Resim 5.4.	İkiztepe'de bir tümülüs yanında ele geçmiş kapı betimli mezar steli (Polat 2005).....	46
Resim 5.5.	Afyon Müzesi'nden Tip C Frig kapı betimli mezar steli.....	52
Resim 5.6.	Afyon Müzesi'nden Tip E Frig kapı betimli mezar steli.....	53
Resim 5.7.	Frig kapı betimli mezar steli, Tip F (Devreker vd. 2003).....	54
Resim 5.8.	Frig kapı betimli mezar steli, Tip G (Devreker vd. 2003).....	54

Resim 5.9.	Frig kapı betimli mezar steli, Tip H (Drew-Bear, Lochmann 1996).....	55
Resim 5.10.	T. Drew-Bear ve T. Lochmann'a göre kapı betimli mezar stellerinin kullanımını gösteren çizim (Drew-Bear, Lochmann 1996).....	56
Resim 5.11.	Frig kapı betimli mezar steli, Tip J (Devreker vd. 2003: fig. 41)...	57
Resim 5.12.	Frig kapı betimli mezar steli, Tip K (Devreker vd. 2003: fig. 41)..	57
Resim 5.13.	Frig kapı betimli mezar steli, Tip L (Devreker vd. 2003: fig. 41)..	57
Resim 6.1.	Amorium, Batı Nekropolü'ndeki anakayaya oyulmuş kapı betimli mezar anıtı (Amorium Kazı Arşivi).....	69

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1.	Kat. 1 no.lu (T0145) mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	117
Levha 2.	Kat. 2 no.lu (T0150) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	118
Levha 3.	Kat. 3 no.lu (T0151) mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	119
Levha 4.	Kat. 4 no.lu (T0152) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	120
Levha 5.	Kat. 5 no.lu (T0153) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	121
Levha 6.	Kat. 6 no.lu (T0154) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	122
Levha 7.	Kat. 7 no.lu (T0157) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	123
Levha 8.	Kat. 8 no.lu (T0159) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	124
Levha 9.	Kat. 9 no.lu (T0173) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	125
Levha 10.	Kat. 10 no.lu (T0187) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	126
Levha 11.	Kat. 11 no.lu (T0254) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	127
Levha 12.	Kat. 12 no.lu (T0255) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	128
Levha 13.	Kat. 13 no.lu (T0544) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	129
Levha 14.	Kat. 14 no.lu (T0545) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	130
Levha 15.	Kat. 15 no.lu (T0826) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	131
Levha 16.	Kat. 16 no.lu (T0914) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	132
Levha 17.	Kat. 17 no.lu (T1073) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	133
Levha 18.	Kat. 18 no.lu (T1074) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	134

Levha 19.	Kat. 19 no.lu (T1141) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	135
Levha 20.	Kat. 20 no.lu (T1143) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	136
Levha 21.	a. Kat. 21 no.lu (T1144) kapı betimli mezar stelinin çizimi (Waelkens 1986).....	137
	b. Kat. 21 no.lu (T1144) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	137
Levha 22.	Kat. 22 no.lu (T2004) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	138
Levha 23.	Kat. 23 no.lu (T2005) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	139
Levha 24.	Kat. 24 no.lu (T2006) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	140
Levha 25.	Kat. 25 no.lu (T2007) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	141
Levha 26.	Kat. 26 no.lu (T0547) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	142
Levha 27.	Kat. 27 no.lu (T0803) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	143
Levha 28.	Kat. 28 no.lu (T0188) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	144
Levha 29.	Kat. 29 no.lu (T0821) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	145
Levha 30.	Kat. 30 no.lu (T2008) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	146
Levha 31.	Kat. 31 no.lu (T0049) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	147
Levha 32.	Kat. 32 no.lu (T0548) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	148
Levha 33.	Kat. 33 no.lu (T0174) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	149
Levha 34.	Kat. 34 no.lu (T0257) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	150
Levha 35.	Kat. 35 no.lu (T0547) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	151
Levha 36.	Kat. 36 no.lu (T1250) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	152

Levha 37.	Kat. 37 no.lu (T2020) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	153
Levha 38.	Kat. 38 no.lu (T0167) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	154
Levha 39.	Kat. 39 no.lu (T1959) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	155
Levha 40.	Kat. 40 no.lu (T1977) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	156
Levha 41.	Kat. 41 no.lu (T2026) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	157
Levha 42.	Kat. 42 no.lu (T0172) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	158
Levha 43.	a. Kat. 43 no.lu (T0806) kapı betimli mezar stelinin çizimi (Waelkens 1986).....	159
	b. Kat. 43 no.lu (T0806) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	159
Levha 44.	Kat. 44 no.lu (T1940) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	160
Levha 45.	Kat. 45 no.lu (T1941) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	161
Levha 46.	Kat. 46 no.lu (T1942) kapı betimli mezar steli üzerindeki sol kapı betimi (Amorium Kazı Arşivi).....	162
Levha 47.	Kat. 46 no.lu (T1942) kapı betimli mezar steli üzerindeki sağ kapı betimi (Amorium Kazı Arşivi).....	163
Levha 48.	Kat. 47 no.lu (T1943) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	164
Levha 49.	Kat. 48 no.lu (T1944) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	165
Levha 50.	Kat. 49 no.lu (T1991) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	166
Levha 51.	Kat. 50 no.lu (T1992) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	167
Levha 52.	Kat. 51 no.lu (T1993) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	168
Levha 53.	Kat. 52 no.lu (T0155) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	169
Levha 54.	Kat. 53 no.lu (T0531) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	170

Levha 55.	Kat. 54 no.lu (T0148) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	171
Levha 56.	Kat. 55 no.lu (T0156) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	172
Levha 57.	Kat. 55 no.lu (T01195) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	173
Levha 58.	Kat. 57 no.lu (T0549) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	174
Levha 59.	Kat. 59 no.lu (T0550) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	175
Levha 60.	Kat. 59 no.lu (T0753) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).....	176
Levha 61.	Kat. 60 no.lu (T2025) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).....	177

ÖNSÖZ

Frigya Bölgesi'nde Roma Dönemi'nin en yaygın mezar anıtları olan kapı betimli mezar taşları, bölgenin en önemli kentlerinden biri olan Amorium'da da sevilerek kullanılmıştır. Bölgenin kapı betimli mezar taşlarına yönelik 19. yüzyılın sonundan itibaren çalışmalar yapılmış ve bu çalışmaların bir kısmında Amorium'da bulunan mezar taşlarına yer verilmiştir.

“Amorium Antik Kenti Mezar Stelleri” başlığı altında ele aldığımız araştırmada kente ait mezar taşları ışığında Roma dönemi Amorium şehrinin etno-kültürel ve sanatsal özelliklerini ortaya koymayı amaçladık. Bunu yaparken ilk olarak mezar taşlarının gösterdikleri biçimlere göre bir tipoloji oluşturulmuştur. Bu açıdan bakıldığında erken dönemlerden itibaren çalışmaya başlayan şehre özgü bir atölyenin ve bir formun varlığı kesinleşmiştir. Sonrasında, üzerlerindeki bezekler ve yazıtlar yardımıyla daha önce tartışılmış olan Hıristiyanlara ait mezar taşları konusu açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma farklı biçimlerdeki 60 adet kapı betimli mezar taşını kapsamaktadır.

Amorium Kazısı'na ilk olarak katıldığım 2000 yılında gördüğüm Frig kapı betimli mezar stelleri bakir bir konu oluşu ile ilgimi çekmiş ve sonraki yıllarda Amorium Kazısı başkanı Dr. Christopher S. LIGHTFOOT bu konuda çalışmamı izin vermiştir. Çalışmanın tüm aşamalarında her türlü yardımını ve olumlu eleştirilerini sakınmadığı, ayrıca çalışmanın sonuçlanması için verdiği sınırsız yardımları nedeniyle Dr. Christopher S. LIGHTFOOT'a; yine çalışmanın her aşamasında ve arkeoloji eğitimim boyunca verdikleri motivasyonla konuya yoğunlaşmamı sağlayan Yrd.Doç. Turan TAKAOĞLU ve Doç.Dr. Nurettin ARSLAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın tamamlanma aşamasında verdiği değerli tavsiyelerle katkıda bulunan Doç.Dr. Aslı ERİM-ÖZDOĞAN ve Dr. Çiğdem ÖZBEK'e; Amorium Kazısı ile tanışmamı sağlayan Yrd.Doç. Dr. Beate ARSLAN'a;

kazı sezonları boyunca bıkmadan usanmadan yardımlarda bulunan Mücahide LIGHTFOOT'a; mezar stelleri üzerindeki yazıtların kağıta aktarılması sırasında ortaya çıkan aksan problemleri ile çevirilerindeki yardımları nedeniyle Arş. Gör. Tolga ÖZHAN'a; mezar taşlarının fotoğraflanması aşamasındaki yardımları için Edward SCHOOLMAN'a, metni okuyarak tavsiyelerde bulunan Dr. Adil ÖZME'ye, ayrıca çalışmalar boyunca yapıcı eleştirilerde bulunan Amorium Kazısı ekip üyesi dostlarıma, The Metropolitan Museum of Art, Yunan ve Roma Departmanı yetkililerine teşekkür ederim.

Bu çalışmanın tamamlanma aşamasına kadar eğitim hayatıma başladığım ilk günden itibaren yanımdan hiçbir zaman ayrılmayan, cesaret verici destek ve telkinleriyle her konuda yılmadan çalışmamı sağlayan olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

I. GİRİŞ

Frigya Bölgesi'nin Roma dönemi, Anadolu arkeolojisinin çok az bilinen ve en ilgi çekici konularından biridir. Özellikle Anadolu'nun Romanizasyon süreciyle birlikte, Frig halklarının akkültürasyona uğradığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda Frig halklarının Roma dönemindeki varlığını arkeolojik anlamda belgelemek, Anadolu kültür tarihi açısından önem taşımaktadır. Arkeolojide belirli maddi kalıntıları bir kültüre atfetme konusunda, ağırlıklı olarak yazı ve ölü gömme gelenekleri esas alındığından, bunları destekleyen arkeolojik verilere ihtiyaç vardır. Diğer dünya yada ölüm fikrini yansıtmayı ve ölüyü hatırlatmayı amaçlayan mezar stelleri de ölü gömme geleneklerinin önemli parçalarından biridir. Üzerlerindeki bezemeler ve yazıtlar kültürel bir yansımanın sonucu olarak yerleştirilmiştir. Mezar stelleri ve diğer maddi kalıntılar üzerindeki epigrafik veriler Friglerin Roma Dönemi'nde etno-kültürel anlamda varlığına işaret eder. Örneğin C. Brixhe'nin 1987 yılında yayınladığı "La Langue Comme Critere D'Acculturation: L'Exemple Du Grec D'un District Phrygien" adlı çalışma, bu açıdan bölge arkeolojisine önemli bir katkıdır. Roma dönemi Frigya Bölgesi konusunda yapılacak diğer önemli bir diğer çalışma, mezar geleneklerinin değerlendirilmesidir. Özellikle Roma dönemi mezar mimarisi ve mezar stelleri, Frigya Bölgesi'nin bu dönemdeki etno-kültürel yapısı konusunda çok önemli bir arkeolojik bilgi kaynağıdır.

Bu bağlamda çalışmamız Roma Dönemi Frigya'sının önemli kentlerinden biri olan Amorium'da, bugüne kadar bulunan mezar stellerinin kapsamlı bir analizi niteliğini taşımaktadır. Amorium Kenti'nde hem antik kentin hem de modern köyün çeşitli yapılarında kullanılmış Frig kapı betimli mezar stelleri dikkati çekmektedir. Kazı Başkanı Dr. Christopher S. Lightfoot, konunun önemine dikkat çekerek bilimsel bir araştırma konusu olmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Böylelikle 2003 kazı sezonundan itibaren, Amorium'un Frig kapı betimli mezar stellerine ait envanter fişlerinin ayıklanıp kayıt eksiklerinin tespit edilmesiyle çalışmaya başlanmıştır. Bu kapsamda yapılan planmaya göre, ilk olarak Amorium'un üzerinde kurulan modern

köy içinde ve çevresinde bir yüzey taramasına karar verilmiştir. 2004 sezonunda modern köy içindeki antik yapılar ve köy evleri tekrar gözden geçirilmiştir. Bu süreçte, 2003 yılı öncesinde kayıt altına alınmış mezar stellerinin son durumlarının kontrollerinin yanı sıra envanterlerdeki eksiklerin giderilmesi ve yeniden belgelenmeleri amaçlanmıştır. Bu gözden geçirme sırasında, daha önceden kayıt altına alınmış bazı taşların ortadan yok olduğu, bazılarının ise oldukça tahrip oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra envanter fişlerindeki buluntu yeri, ölçüler, tanım, epigrafik kayıtlar gibi eksikler giderilmiş ve mümkün olduğunca güncel fotoğrafları çekilmiştir. 2005 kazı sezonunda, son yıllarda bulunan yeni mezar stellerinin eksiksiz kayıtları tamamlanmış ve o sezon, ele geçen mezar stelleri envanterlenerek koruma altına alınmıştır. Arazide sürdürdüğümüz bu çalışmaların yanı sıra kütüphane çalışması da, daha önce yapılan yayınların taranması, bu yayınlarda geçen Amorium'a ait mezar stellerinin ve bunların üzerindeki epigrafik verilerin tespit edilmesi şeklinde devam etmiştir. Ayrıca Frig kapı betimli mezar stelleri hakkında yapılmış güncel yayınların gözden geçirilmesi de, kütüphane çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Yine bu çalışmalar sırasında, epigrafik veriler değerlendirilmiş ve Amorium Frig kapı betimli mezar stelleri üzerindeki yazıtların çözülmesine çalışılmıştır. Arazi ve kütüphane çalışmaları sonrasında, şimdilik, Amorium'da sağlam ve parça olarak 95 adet kapı betimli mezar stelinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmada yalnızca epigrafik veriler içeren malzeme ile tipolojik açıdan önem arzeden malzemeye yer verilmiştir. Böylelikle çalışmanın konusu sağlam ve parçalardan oluşan 60 tane Frig kapı betimli mezar steli ile sınırlı tutulmuştur.

Malzemenin çoğunluğunu oluşturan kapı taşları terimi, ön yüzlerinde bir veya daha fazla sayıda kapı nişinin betimlenmiş olduğu, geniş ya da dar plakalar halindeki mezar anıtlarını ifade etmektedir. İlk olarak William M. Ramsay tarafından tanıtılarak, konu üzerine dikkat çekilmiştir (Ramsay 1884: 251-262). Ayrıca yine 19. yüzyıl sonlarında J.G.C. Anderson ve A. Körte tarafından Frig kapı betimli mezar stellerini içeren yayınlar yapılmıştır (Anderson 1898: 111-128; Körte 1897: 35-51). MAMA 1 (bkz: Calder 1928), MAMA 4 (bkz: Buckler, Calder ve Guthrie 1933),

MAMA 5 (bkz: Cox, Cameron 1937), MAMA 6 (bkz: Buckler, Calder 1939), MAMA 7 (bkz: Calder 1956), MAMA 9 (bkz: Levick, Mitchell vd. 1988) ve MAMA 10 (bkz: Levick, Mitchell vd. 1993) diğer anıtlarla birlikte, Frig kapı betimli mezar stellerini içeren önemli yayınlardır. Frig kapı betimli mezar taşları hakkındaki en kapsamlı çalışma M. Waelkens tarafından yapılmıştır (bkz: Waelkens 1986). Waelkens'in yaptığı bu çalışmada, ilk olarak bu tip mezar stellerinin tipolojisi, köken ve kronolojisi çözülmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise mezar stellerinin ele geçtiği kentler ayrı başlıklar halinde incelenerek, her kentin kapı betimli mezar steli biçimleri ve kronolojisi ortaya konulmuştur. M.L. Cremer tarafından 1992 yılında yayınlanan çalışmada ise yeni örneklerle yer verilmiştir (bkz: Cremer 1992). T. Lochman tarafından yapılan çalışmada kapı betimli mezar stellerine önemli bir yer ayrılarak tipolojik, kronolojik ve bezeme elemanları açısından ele alınarak detaylı bir biçimde ele alınmıştır (bkz: Lochman 2003).

Özellikle Bizans Dönemi ile birlikte, Orta Anadolu platosundaki en önemli kent halini alan Amorium'un erken dönemlerine ilişkin veriler oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle, özellikle Roma dönemi ile ilgili en önemli bilgi kaynaklarından birisi Frig kapı betimli mezar taşlarıdır. Ancak Amorium kenti kapı betimli mezar stelleri ile ilgili doğrudan yapılmış kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Amorium kapı betimli mezar stelleri çeşitli makaleler içinde örnek halinde yer almış yada Amorium ve çevresi şeklinde ele alınarak kitapların bölümleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, yalnızca antik Amorium kentinde bulunan kapı betimli mezar stellerini kapsamaktadır. Amorium kapı betimli mezar stelleri örneklerinin yer aldığı ilk çalışma, 1897 yılında A. Körte tarafından yayınlanmıştır (Körte 1897: 35, no. 16, 18). Bu çalışmada Amorium kentinden üç örnek yer almaktadır. Körte'nin çalışmasındaki 16 ve 17 numaralı kapı betimli mezar stelleri günümüzde kayıptır. Uzun bir süre Amorium örnekleri yayınlarda görülmemektedir. W.M. Calder, 1955'te yayınladığı makalede Amorium'dan bir mezar steli üzerindeki yazıt hakkındaki görüşlerini belirtmiştir (Calder 1995: 34). Yine W.M. Calder tarafından 1956'da yayınlanan MAMA 7'de, Amorium'dan kapı betimli mezar stellerinin beşine yer verilmiştir. Ancak Calder'in çalışmasında 286 ve 287 numara ile verilen

mezar stelleri, çalışmalarımız sırasında bulunamamıştır. M. Waelkens tarafından yayınlanan çalışmada ise, Amorium kapı betimli mezar stelleri tipolojik olarak sınıflandırılmış ve kronolojisi ortaya koyulmuştur (Waelkens 1986: 205-223). Bununla birlikte yalnızca Amorium Kenti mezar stelleri değil çevresindeki Hamzahacılı, Suvermez, Emirdağ, Bayat, Gömü, Gülüşlü, Aşağı Piribeyli, Yukarı Ağzıaçık, Yunak, Meşelik, Kozviran, Turgut ve Horsunlu'daki kapı betimli mezar stelleri de Amorium başlığı altında verilmiştir. M. Waelkens, A. Körte ve W.M. Calder tarafından yayınlanmış mezar stelleri yanında, daha önce yayınlanmamış olanlara da yer vermiştir. Waelkens'in çalışmasında yer alan Amorium kenti sınırları içindeki 18 örnekten yalnızca 10 tanesi yeniden tespit edilebilmiştir. Waelkens'in çalışmasında bulunan ancak bizim tekrar bulamadığımız mezar stelleri 520-526 ve 528 numaralı olanlardır. R.M. Harrison tarafından yayınlanan kazı raporlarında, mezar stellerinden iki örneğe yer verilmiştir (Harrison 1989b: 169; 1990: 156). T. Drew-Bear ve T. Lochmann tarafından 1996 yılında yayınlanan makalede ise, Amorium çevresinde bulunmuş kapı betimli mezar stellerine yer verilmiştir (Drew-Bear ve Lochmann 1996: 122-134). Son olarak Amorium mezar stellerine kısaca T. Lochmann'ın çalışmasında yer verilmiştir. Fakat bu çalışmada da Amorium Kenti içinden herhangi bir örnek kullanılmamıştır (Lochman 2003: 124).

Çalışmamızın ilk bölümünde, Frigya Bölgesi'nin tarihi coğrafyası anlatılarak bölgenin Anadolu toprakları üzerindeki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde, antik Amorium kenti konu edilmiştir. Bu bölümde ilk olarak Amorium'un coğrafi yapısına değinilmektedir. Sonrasında kentin tarihinden bahsedilmiştir. Amorium'da, Erken Bronz Çağ'dan başlayarak günümüze kadar zaman zaman kısa aralar verilmiş olmasına rağmen yerleşimin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, mevcut buluntular ışığında, kentin Roma Dönemi'nde de önemli bir yerleşim olabileceğine yönelik veriler sunulmuştur. Bizans Dönemi'nde kentin kazandığı önem, nedenleri belirtilerek anlatılmıştır. Bu kısımda sunulan verilerin bütünü, kentin hem önemli bir ulaşım ağı üzerinde yer aldığı görüşünü kuvvetlendirmekte, hem de dinsel ve idari anlamdaki gücünü ortaya çıkarmaktadır. Yine bu bölümde yer verilen bir başka konu, yapılan kazılar

sonucunda antik Amorium Kenti'nde ortaya çıkartılmış olan yapılar ve kent dokusudur. Bu kısımda bahsedilen yapıların tamamı Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir ve M.S. 838'e kadar şehrin ekonomik açıdan oldukça güçlü olduğunu sergilemektedir.

Farklı tipteki ve dönemdeki mezarlara sahip oluşu nedeniyle Amorium nekropolü ve mezarları, bir sonraki bölümün kapsamını oluşturmuştur. Mezar stelleri ile muhtemel bağlantısı nedeniyle, nekropol alanlarının konumları ve mezarların basit tipolojik ayrımları anlatılmıştır. Kayalık alanlar üzerinde yer alan nekropol alanlarındaki mezarlarda görülen biçimsel zenginlik, dinsel inanıştaki değişimlerin ya da farklı dinsel inanışların birlikteliğini sergilemektedir. Aynı şekilde, kapı betimli mezar stelleri de bu görüşü desteklemektedir.

Amorium Antik Kenti'nin Frig kapı betimli mezar stellerine geçmeden önce Frigya'ya (Waelkens 1986: 14) özgü bu taşların anlatılması gerekliliği nedeniyle, çalışmanın devam eden bölümünde Frig kapı betimli mezar stelleri konu edilmektedir. Bu bölümde ilk olarak tanım yapılmış, sonrasında bu tipteki mezar stellerinin ilk örnekleri ve dikilişleri anlatılmıştır. Köken ve yayılım alanlarının anlatıldığı kısımda, bunların bir Frig yaratisi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Devamında, M. Waelkens tarafından yapılan kapı betimli mezar stelleri tipolojisi ve atölyelerden bahsedilmiştir (Waelkens 1986: 3-10, 19-20). Bu bölümün son kısmındaysa kapı betimli mezar stelleri üzerinde görülen bezeme öğelerinden kısaca bahsedilmiştir. Burada bezeme elemanlarının anlamları üzerinde durulmamıştır.¹

Amorium Frig kapı betimli mezar stelleri başlıklı bölüme yapılan kısa girişte, bu tipteki mezar stellerinin sayısı, üretimde kullanılan malzeme ve buluntu alanları kısaca anlatılmıştır. Bu bölümün ilk kısmında, Amorium kapı betimli mezar stellerinin tipolojik bir sınıflandırması yapılmaya çalışılmıştır. Bu sınıflandırmada esas olarak mezar stelleri üzerindeki kapı betimleri sayısı kullanılmıştır. Alt gruplara

¹ Bezeme öğelerinin anlamları için detaylı bir çalışma olarak bkz.: Wujewski, T., *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan: 11-53.

ayırmada ise mezar stellerinin kaide ve üstte dışa çıkıntılı yüksek bir alana sahip olup olmadıkları veya bezeme öğeleri gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Buna göre üç ana tip belirlenmiş ve bunlar da kendi içinde alt gruplara ayrılmıştır. Burada dikkate alınması gereken nokta, yeni buluntular ışığında bu tipolojinin gelecekte değişebileceğidir. Bir sonraki kısımda, Amorium kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bezeme öğeleri üzerinde durulmuştur. Bazı bezeme öğelerinin Hıristiyanlıkla özdeşleştirilmesi problemi, bu kısımda değinilen başka bir konudur. Amorium Frig kapı betimli mezar stellerinin üçüncü bölümünde, bu taşlar üzerindeki yazıtlara değinilmiş ve yerel Frig isimleri ile birlikte Hellen ve Latin isimlerinin bir arada kullanıldığı görülmüştür. Böylece, kültürel değişimin varlığını gösteren önemli kanıtlardan birine ulaşılmıştır. Son kısımda tarihlere yer verilmiştir. Mezar stellerinin tarihlenmesinde bezeme elemanları ve kapı betiminin gelişimi göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle mezar stellerinin M.S. 2 yüzyılın başları ile M.S. 3 yüzyılın sonları arasındaki bir zaman dilimi içinde üretildiği saptanmıştır. Ancak bu çalışma ile kronolojik açıdan kesin, değişmez verilere ulaşıldığı iddia edilmemektedir.

Sonuç bölümünde, daha önceki bölümlerde sunulan bilgilerin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir değerlendirme ortaya konulmaktadır. Bezemelerin Hıristiyanlıktan etkilenmediği ve bezeme elemanlarının tüm mezar stelleri üzerindeki standartlaşmış görünüm düzenlenmeleriyle, Amorium'a ait bir atölyenin varlığını saptanmıştır. Yazıtlarda geçen isimlerin kültürel bir etkileşim ya da değişimin varlığını gösterdiğine vurgu yapılmak istenmiştir. Aynı zamanda yine yazıtlarda geçen isimler aracılığıyla, Frig kökeninin unutulmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katalogda ise Amorium Frig kapı betimli mezar stelleri tipolojik sınıflandırmaya bağlı kalınmaksızın, kazı envanter numaraları dikkate alınarak sıralanmıştır. Tüm mezar stellerinin ilk olarak buluntu yerleri ve buluntu tarihleri belirtilmiş, sonra kazı envanter numaraları, üretim malzemesi, yükseklik, genişlik, kalınlık sırasıyla ölçülerine yer verilmiştir. Bazı mezar stelleri, başka yapılar içinde hala kullanılmakta olduğundan ölçüleri tam olarak alınamamış ve bunların yanına

“görülebildiği kadar” anlamını ifade eden “g.” kısaltması kullanılmıştır. Yazıtlı örneklerde harf yüksekliği de eklenmiştir. Daha sonra mezar stelinin detaylı bir tanımı yapılmış, bunu izleyen kısımda eğer üzerinde bir yazıt taşıyorsa, bu yazıt ve çevirisine yer verilmiştir. Son olarak mezar stelinin tarihi belirtilerek yayınlanmış ise bununla ilgili referanslar gösterilmiştir.

Sonuç kısmına kadar tüm bölümlerde konuyu açıklayıcı ve kavramayı kolaylaştırıcı fotoğraf, harita ve çizimler kullanılmıştır. Çalışmanın en sonunda yer alan levhalar bölümünde ise, yalnızca katalogda yer alan Amorium Frig kapı betimli mezar stellerinin fotoğraf ve çizimlerine yer verilmiştir. Mezar stellerinin bir kısmında güncel fotoğraflar kullanılmışken, tahribat nedeniyle oldukça bozulmuş olanlarda, kazı arşivinden temin edilen eski durumlarını gösterir fotoğraflar tercih edilmiştir.

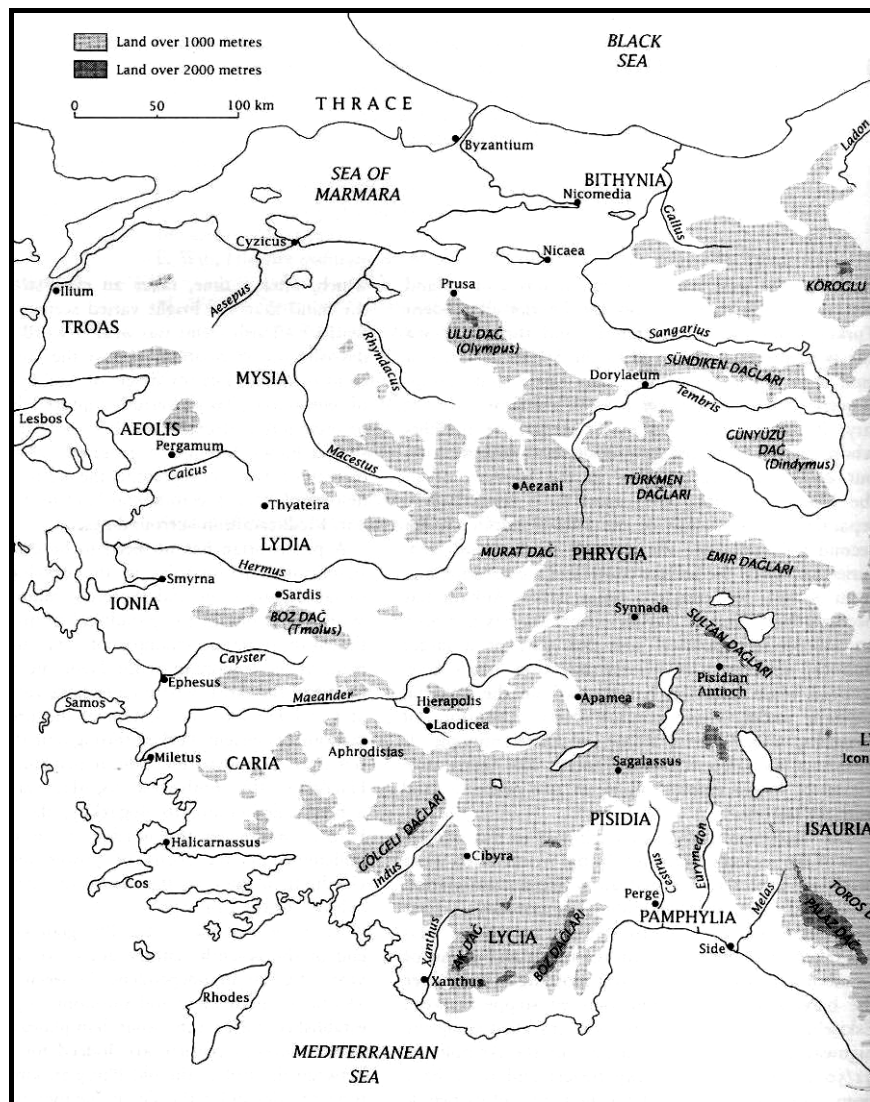
II. ROMA DÖNEMİNDE FRİGYA

Frigya Bölgesi, İç Batı Anadolu ve Ege Bölgesi'nin doğu kesimlerini kapsayan, M.Ö. 2. binlerden itibaren doğu ile batı arasında geçit özelliğine sahip bir bölgedir (Young 1978: 10; İlaslı 2004: 83). Günümüz siyasi coğrafyası göz önüne alındığında, Frigya Bölgesi, Ankara, Eskişehir, Afyon, Kütahya illeri ile Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey bölümlerini içermektedir (Res. 2.1). Ancak kazı ve yüzey araştırma verileri değerlendirildiğinde, Frig yayılım alanı biraz daha genişletilebilir. Bu durumda Frigya Bölgesi'nin kuzeybatıda Bandırma civarı, kuzeyde Samsun, kuzeydoğuda Kızılırmak'ın doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir, güneydoğuda Niğde, güneybatıda Elmalı Ovası'na kadar geniş bir coğrafi sahayı içerdiği ileri sürülebilir (Tüfekçi 1999: 33-34; Sevin 1982: 248). Frigya bölgesinin tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşim gördüğü bilinmektedir. Burada yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu ele geçen Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağları'na ait buluntular bunu kanıtlar.² Bölgenin tarihi coğrafyası ile ilgili ilk bilgiler, Hitit İmparatorluk dönemine ait *Madduwattaš* metnine dayanır (Mermerci 1979: 160, dn. 2-6). Bu metinde adı geçen *Zippašla-Hariiati* isminin Sivrihisar ile Kütahya'nın güneyindeki Murat Dağı arasında kalan bölge olduğu ileri sürülmektedir (Mermerci 1979: 160). Emirdağ'ın batısındaki Beyköy civarında, aşağı Porsuk ve Akarçay arasındaki bölgede *Mira-Kuwaliya* Krallığı'nın bulunduğu öne sürülmektedir (Garstang 1943: 39 ve lev. XVII; Gonnet 1986: 278, dn. 31-33.; İlaslı 2004: 90; Geç Hitit döneminde Batı Anadolu'nun durumu için: Singer 1983: 205-217).

Bölge, klasik literatürdeki ismini, Anadolu'ya M.Ö. 1. bin başlarında yerleşen ve M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında bir devlet kuran Friglerden almıştır. M.Ö. 8. yüzyılda kurulan Frig Devleti'nin ilk kralı başkent Gordion'a adını veren Gordios'tur. Ondan

² Bölgedeki en önemli arkeolojik veriler Eskişehir yakınlarındaki Demircihöyük kazılarında ortaya çıkmıştır. Ayrıca Eskişehir Şarhöyük (Dorylaion) de yapılan kazılar Frigya tarihi açısından önemli sonuçlar vermektedir. Bölgenin bu dönem çalışmaları için; Darga 1993: 481-501; Efe 1996: 95-108.

sonra tahta geçen oğlu Midas zamanında sınırları genişleyen Frig Krallığı, doğu ve batı ile çeşitli ilişkiler kurmuştur. Frig Krallığı M.Ö. 7. yüzyıl başlarında Kimmer saldırıları ile çökmesine rağmen, bölgedeki Frig varlığı devam etmiştir. Lidya Krallığı'nın yıkılışı ile birlikte Frigya, Pers egemenliği altına girerek Kapadokya, Paflagonya ve Hellespontos ile birlikte Büyük Frigya Satraplığı'na bağlanmıştır (Sevin 2001: 195).

Res. 2.1. Batı Anadolu'daki önemli kentler ve Frigya (Mitchell 1993a).

Büyük İskender, M.Ö. 333'te Frigya kentlerinden Kelainai (Apameia – Dinar)'yi teslim alarak, Antigonos'u Frigya'nın satrabı ilan etmiştir. İskender'in ölümünden sonra ilk olarak Antigonos, M.Ö. 301'deki İpsos Savaşı'ndan sonra Lysimakhos,

M.Ö. 281'deki Kurupedion Savaşı'ndan sonra ise Seleukoslar Frigya'yı ellerine geçirmiştir. M.Ö. 277'de Anadolu Galat istilalarına sahne olmuştur, bu sırada Galatlar tarafından bazı Frig kentleri de yağmalanmış (Mitchell 1993a: 15) ve Frigya Bölgesi içinde çeşitli alanlara yerleşmişlerdir. Bölgenin batı kesimi M.Ö. 228'de Bergama Kralı I. Attalos'un hakimiyeti altına girmiş ancak, Galat boyları Frigya içlerinde yaşamaya devam etmiştir (Mitchell 1993a: 21). M.Ö. 188'e kadar bölgedeki hakimiyet Bergama Krallığı ile Seleukoslar arasında el değiştirmiştir. Bu süreçte Seleukos kralı Antiokhos, Lidya ile birlikte Frigya'ya Yahudi aileleri yerleştirmiştir (Ramsay 1897: 538, 649-650; Rostovtzeff 1951: 464, 492; Bruce 1984: 3; Mitchell 1993a: 34).

Frigya bölgesinin Romalılaştırma süreci, Bergama kralı III. Attalos'un M.Ö. 133'te ölümüyle birlikte Roma'nın Asia eyaleti haline gelmesiyle başlar. M.Ö. 116 yılında Roma Senatosu Frigya'ya vergi ve sınırların belirlenmesi için memurlar göndermiştir (Haspels 1971: 29). M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısında Anadolu, Roma ile Pontos Krallığı mücadelesine sahne olmaktadır. Bu mücadeleler zaman zaman Frigya'da geçmiştir (Haspels 1971: 162, dn. 88). M.Ö. 25 yılında yapılan düzenlemelerle Frigya'nın doğu kısmı Galatya eyaletine bağlanmış, batıda kalan küçük bölüm ise Asia eyaletinin bir parçası haline gelmiştir. Flaviuslar ve Antoninler döneminde, M.S. 1. yüzyılın ortalarından 2. yüzyılın sonlarına kadar Frigya'da refah ve barış hakim olmuştur.

Frigya, antikçağ yazarlarına göre Büyük (*Megale*) ve Küçük (*Mikra*) olmak üzere iki farklı bölgeden oluşmaktadır (Ruge 1941: 781-886). M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış coğrafyacı Strabon Frigya'yı şu şekilde tanımlamıştır (Geographia XII.8.1):

“Evvvelce söylendiği gibi Bithynia'luların güney sınırında, Mysia Olympos'u denin dağın etrafında oturan Mysia'lular ve Phrygia'lular vardır. Bu kabilelerin her biri ikiye ayrılmıştır. Phrygia'nın bir kısmına Büyük Phrygia denir; burada Midas hüküm sürmüştür ve bir kısmı Galatia'lular tarafından işgal edilmiştir. Hellespontos üzerindeki ve Olympos'un etrafındaki kısım Küçük Phrygia yani Phrygia Epiktētos denin yerdir.”

Strabon'un bu lokalizasyonuna göre; *Frigya Epiktetos* (Küçük Frigya) doğuda Kızılırmak, batıda Lidya bölgesi ile güneyde Ikonium ve kuzeyde Koroğlu dağları ile sınırlanmaktayken, *Frigya Paroreios* (Büyük Frigya) olarak adlandırılan bölge ise Eskişehir, Afyon ve Kütahya illeri arasında kalan yüksek yaylaları kapsayan bölgedir (Parman 2002: 13). Bu dönemde (M.S. 1. yüzyıl) kuzeyde Bithinya, kuzeydoğuda Galatya, doğuda Likonya, güneyde Pisidya ve batıda Misya Abbaitis ile sınırlandırılmaktadır (Res. 2.2).

Res. 2.2. Frigya Bölgesi ve önemli kentleri (Jones 1937)

İmparator Diokletianus (M.S. 284-305) döneminde eyaletlerin yeniden düzenlenmesi sırasında Asia eyaleti küçük parçalara bölünmüş, bölge *Frigya Prima* ve *Frigya Secunda* olarak ikiye ayrılmıştır. M.S. 4. yüzyılın ortalarından sonra ise *Frigya Pacatiana* ve *Frigya Salutaris* adlarıyla anılmaya başlanmıştır (Ramsay 1960: 163; Ruge 1941: 781). Frigya M.S. 400 yıllarına doğru Magna ve Parva olarak

isimlendirilmiştir (Ramsay 1960: 164). İmparator Theodosius (M.S. 386-395) yeni bir düzenleme yaparak, Frigya sınırları içindeki bazı kentleri Pisidya ve Galatya'ya bağlamıştır. Örneğin Friyga'nın en büyük şehri Apameia Pisidya'ya, kuzeydoğudaki Amorium, Orkistos ve Pessinus ise Galatya sınırları içine alınarak *Galatya Secunda* (*Salutaria*) eyaletine bağlanmışlardır. Bu dönemde Synnada Frigya'nın merkezidir. Daha önce bir Frigya şehri olan Pessinus ise *Galatya Secunda* eyaletinin başkenti olmuştur. Frig kültürünün etkileri bu dönemde de devam etmektedir (Mitchell 1993a: 19; Mitchell 1993b: 174).

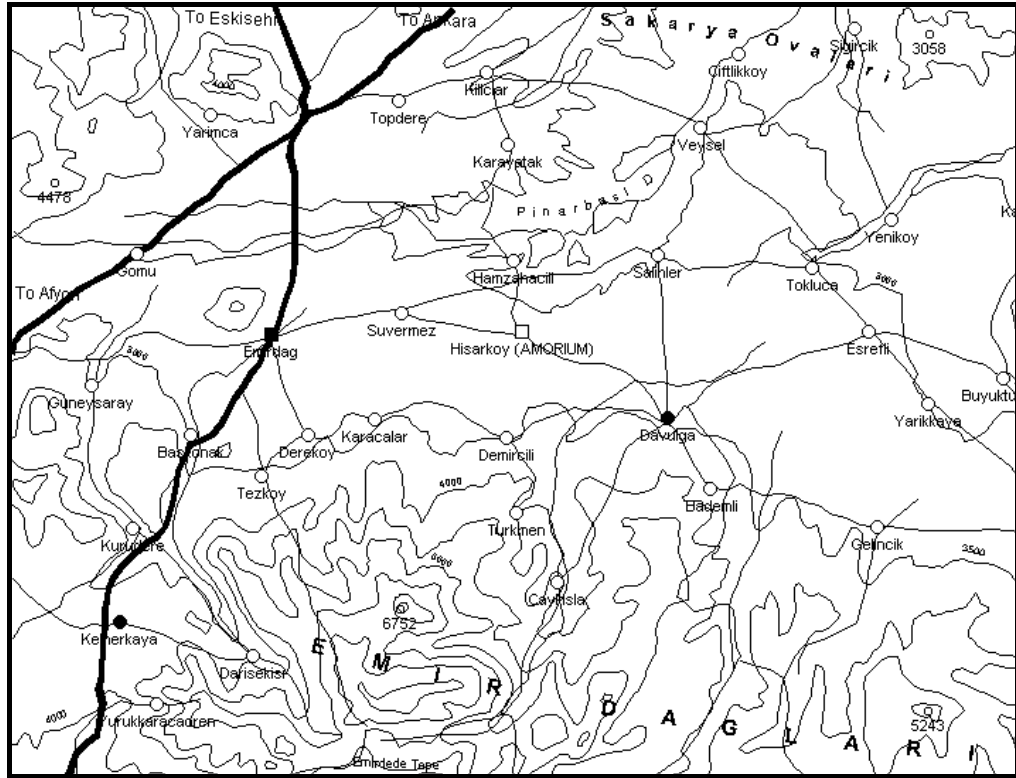
Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının yeniden düzenlenmesi sırasında “*themata*” olarak adlandırılan yeni eyalet sistemi oluşturulmuş ve Frigya Bölgesi'nin bir bölümü *Opsikon Themasi* bir bölümü ise *Anatolikon Themasi* sınırlarına dahil edilmiştir.

Bölgede M.S. 4. yüzyıldan itibaren hissedilen Bizans varlığı M.S. 13. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde Frigya, Dorylaion (Şarhöyük), Amorium (Hisarköy), Polybotos (Bolvadin), Sozopolis (Uluborlu), Laodikeia (Ladik) ve Khonai (Honaz) arasındaki bölge ile sınırlanmaktadır. Bölge, başkent ile Suriye ve Filistin'i birbirine bağlayan yol ağı üzerinde bulunması nedeniyle önemini korumuştur (Önemli yol bağlantıları için bkz: Belke, Mersich 1990: 140). Bizans döneminde Frigya içindeki en önemli rolü üstlenen kent bir imparator sülalesi çıkarması nedeniyle, Amorium olmuştur. Aynı zamanda Arap akınlarıyla sık sık karşı karşıya kalması bakımından da Frigya için ayrıca önem taşır.

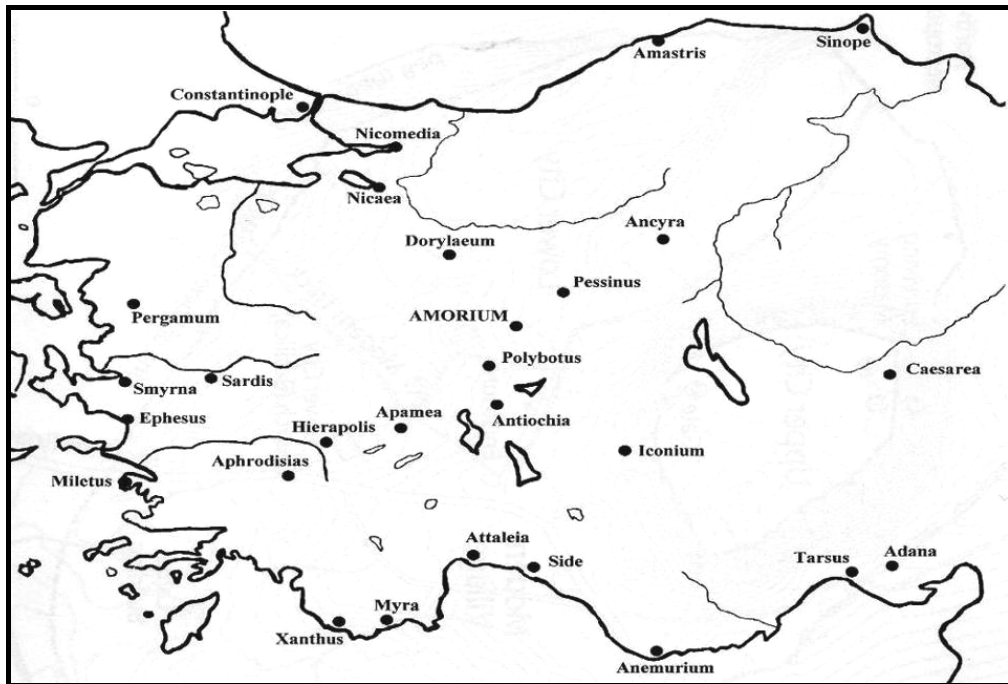
III. AMORİUM ANTİK KENTİ

Amorium kentinin varlığı, 18. yüzyıl ortalarında bilinmesine rağmen kentin önemi ilk olarak 1836'da William Hamilton tarafından ortaya konmuştur (Ramsay 1960: 253). W. Hamilton, kenti “Bir zamanlar kalabalık bir şehrin kasvetli ve terkedilmiş harabesi...” ve “İssızlık ve yalnızlığın böylesine çarpıcı görünmesine çok ender tanıklık ettim...” ifadeleri ile tasvir etmiştir (Lightfoot 1994a: 12). Günümüzdeki adı Hisarköy olan Amorium'dan “Hergan Kale” adıyla bahsetmiştir (Ramsay 1960: 253, dn. 1; Harrison 1988: 175). Kazı çalışmaları 1988 yılında Oxford Üniversitesi'nden Prof. R. Martin Harrison tarafından başlatılmış, 1993 yılından bu yana Dr. C.S. Lightfoot tarafından devam ettirilmektedir. Antik Amorium kentinin sadece çok küçük bir bölümü bugünkü Hisarköy'ün altında kalmıştır. Ancak modern köyün inşası sırasında, antik kente ait yapılardan sökülmiş birçok malzeme devşirme olarak kullanılmıştır. Bu tahribat yalnızca Hisarköy ile sınırlı kalmamış, Hamzahacılı, Suvermez, Pörnek, Karayatak gibi komşu köylere, hatta Emirdağ ilçesine dahi Amorium kalıntılarında sökülmiş yazıtlı ve mimari malzemeler taşınmıştır.

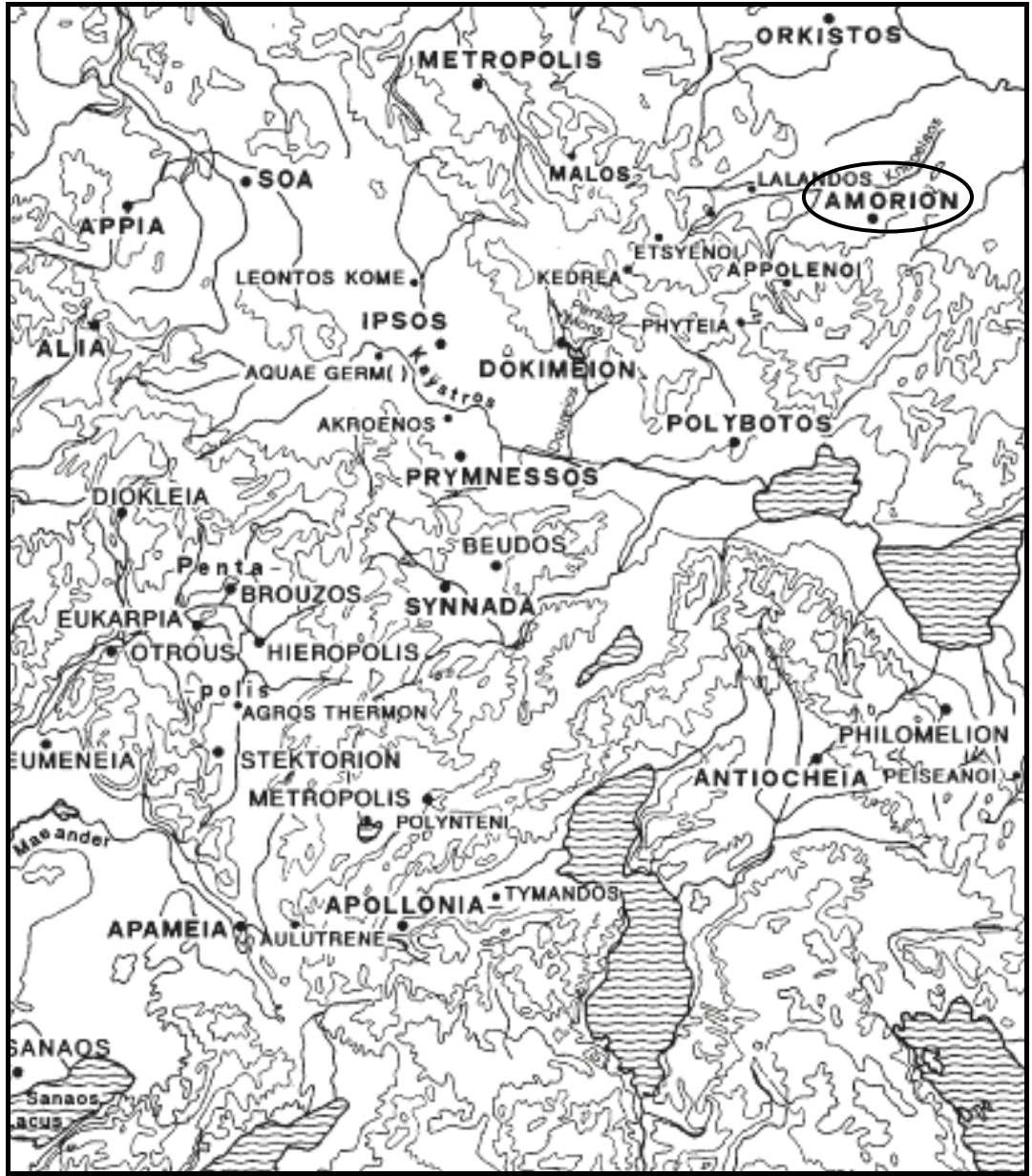
Amorium (Ἀμ[μ]όρι[ο]ν, Ἀμ[μ]όρι[ο]ν, Ἀμούριον) Arap kaynaklarında Amurriya ve Amurin olarak da geçmektedir (Belke 1984: 122). Kent, Ankara'nın 168 km. güneybatısında, Afyon'un 70 km. kuzeydoğusunda ve Emirdağ ilçesinin 12 km. doğusunda yer almaktadır. Kent, Emirdağ'ın kuzey yamacının eteklerinde, Sakarya Nehri'nin kaynağına yakın bir noktada (Res. 3.1-2), Yukarı Sakarya Havzası içinde, güneydoğuda Emir Dağları, batıda Samdağı ve çok sayıda irili ufaklı kayalık tepeciklerle çevrili, deniz seviyesinden 925-945 m. yükseklikteki bir plato üzerindedir. Bu coğrafi konumuyla Amorium oldukça korunaklı bir kenttir. Kentten havanın güneşli ve açık olduğu günlerde 50 km. ötedeki Sivrihisar Dağları görülebilirken, tepelikler nedeniyle, dışarıdan birkaç kilometre yaklaşana kadar şehri görmek neredeyse olanaksızdır (Harrison 1988: 175).

Res. 3.1. Amorium (Hisarköy) ve çevresindeki günümüz yerleşimleri.

Res. 3.2. Geç Antik/Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu'daki önemli yerleşimler (Lightfoot 2003)

Res. 3.3. Amorium ve çevresindeki antik kentler (Drew-Bear 2004)

Şehrin kuzeydoğusunda geniş bir ova uzanmaktadır. Kanımca uzak bir olasılık olmakla birlikte, W. Ramsay “Hacı Ömer Ovası” olarak adlandırılan ovanın, “*Amorion*” isminin uzak bir yansıması olabileceğini ve aslında antik dönemdeki isminin *Pankalia* olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Ramsay 1960: 253). Şehri kuzey ve güneyden geçen iki dere sınırlamaktadır. Günümüzde tamamen kurumuş olan bu derelerden şehrin kuzeyindeki, Amorium kent sikkeleri üzerinden bildiğimiz, antik dönemden *Knepelaos* olarak adlandırılan (Res. 3.3) dere olmalıdır (Drew-Bear

2004: 100). Erken dönemlerde kentin su ihtiyacının bir kısmı kaynaklardan ve bu derelerden sağlanmış olmalıdır. Ayrıca Bizans dönemine ait çok sayıda kuyu, şehrin altında kullanıma uygun yeterli suyun bulunduğu işaret etmektedir. Şehrin çevresindeki kayalık alanlarda kireçtaşı, andezit, granit, bazalt gibi farklı oluşumlu taşlar elde edilebilmektedir. Günümüzde Amorium'un batı nekropolüne yaklaşık 1.5 km. uzaklıktaki modern ocaktan granit elde edildiği bilinmektedir. Buradan yola çıkarak antik dönemde de taş ihtiyacının şehrin hemen çevresindeki kayalık alanlardan sağlandığını söylemek mümkündür.

Bugün Amorium ve çevresindeki arazi bozkır görünümündedir. Amorium'a yakın meşe, çam ve sedir gibi ağaçların bulunduğu ormanlık alanlar Emir Dağları'nın yükselen eteklerinde ve vadi içlerinde yer almaktadır. Amorium'un konumu bu kaynakların değerlendirilmesi açısından oldukça elverişlidir. Günümüzde de bu durumda herhangi bir değişiklik yaşandığını söylemek, Hisarköy'deki manzaraya bakıldığında olası değildir. Köy halkı hala yaz aylarında kışın kullanacakları tezeleri kurutmaktadırlar. Ancak volkanik yapıdaki toprak arpa, buğday gibi zengin tahıl ve sebze, meyve üretimine (Res. 3.4) olanak veriyor olmalıydı (Lightfoot 1994b: 506; Lightfoot, Ivison 2002: 1). Kazılarda elde edilen bitki kalıntıları, Bizans döneminde Amorium ve çevresindeki arazilerin tarımsal amaçlı işlendiği göstermektedir (Harrison vd. 1993: 152-153.; Lightfoot, Ivison 1995: 124-127). Çalışmamızın konusu olan mezar stelleri üzerindeki bezemeler kısmen, tarım ürünleri ile ilgili bilgi verir. Günümüzde Amorium çevresinde oldukça az sayıdaki bağlarda yetişen üzümün bu bezemeler içinde önemli bir yer tutması ilginçtir. Yapılan arkeo-botanik çalışmalarda, tahıl taneleri yanı sıra üzüm çekirdeklerine de rastlanılmıştır (Lightfoot 1994b: 506). Bununla birlikte 2005 kazı sezonunda ortaya çıkarılan ezme tankları (Lightfoot 2005: 32) Amorium'da Bizans döneminde bir şarap endüstrisinin varlığına ve dolayısıyla civardaki üzüm yetiştiriciliğine ilişkin olumlu bir kanıttır. Bununla birlikte, günümüzde de Amorium'un çevresindeki arazilerde küçük çaplı bağlar bulunmaktadır. 19. yüzyıl sonlarında Amorium'u ziyaret eden gezginler, kentin çevresinde hiçbir ağaç ya da çalılığın görülmediğini, toprağın harcanan emeğin karşılığını hemen hemen hiç

vermediğini belirtmektedirler. Günümüzde Amorium ve çevresinde tahıl ürünleri üretiminin yoğunluğu göz önüne alındığında 19. yüzyıldaki durumu, dönemin teknolojisi ve yaşam koşulları ile değerlendirmek doğru olacaktır.

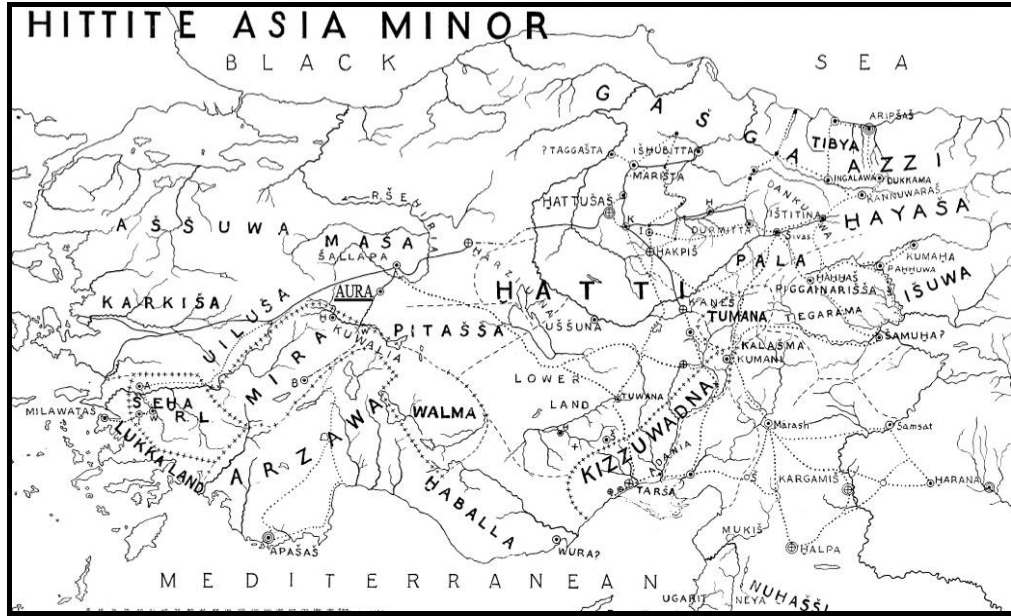
*Res. 3.4. Amorium ve çevresindeki tarım arazilerini gösteren hava fotoğrafı
(Amorium Kazı Arşivi)*

Amorium'un tarihöncesi dönemlerden itibaren yerleşme gördüğü savı (Harrison 1988: 183; 1989a: 194.; 1994: 393) 1989 kazılarında bulunan çanak çömlek parçaları ve diğer buluntular ile desteklenmektedir (Harrison vd. 1990: 206). Arkeolojik veriler Amorium'un bilinen tarihini İlk Tunç Çağı'na kadar indirmektedir (Lightfoot vd. 1999: 347-348; Lightfoot, Mergen 1999: 24). Bunun yanı sıra yüzey toplamalarında bulunan değişik dönemlere ait çanak çömlek parçaları Afyon Müzesi'ndedir (İlaslı 2004: 84). İlk Tunç Çağ ya da daha erken çağa ait yerleşim, olasılıkla Yukarı Kent dediğimiz bölgede, höyükte yer alıyordu (Res. 3.5).

Res. 3.5. Amorium Höyüğü'nün bir görüntüsü (Amorium Kazı Arşivi)

Höyük üzerinde 1959 yılında yapılan bir kaçak kazıda, M.Ö. 2. bine tarihlenen kap parçaları ele geçmiştir (Mermerci 1979: 162). Amorium, Hitit kentlerinden *Aura* (Res. 3.6) olarak tanımlanmıştır (Garstang 1943: 44; Garstang, Gurney 1959: 91, 94, 100), ancak bugüne kadar yapılan kazı çalışmalarında bu görüşü destekleyecek karakteristik Hitit buluntusu henüz ele geçmemiştir. Amorium'un yakın çevresinde Emirdağ'ın hemen güneyindeki Tezköy Höyük (Mermerci 1979: 162) ve Emirdağ'ın batısındaki Beyköy'de (Gonnet 1986: 273) Hitit yerleşiminin varlığı bilinmektedir. Ayrıca Amorium'un birkaç kilometre kuzeydoğusundaki Daydalı'da, M.Ö. 8. yüzyıla ait Geç Hitit dönemine tarihlenen üç yüzü kabartmalı bazalt bir sunak bulunmuştur (Uçankuş 1971: 359 vd.; İlaslı 2004: 89). Bölgenin geçit bölgesi niteliği nedeniyle İlk Tunç ve Hitit Dönemleri'nde Amorium bağlantı yollarının kavşağında bulunmalıydı. II. Muşşili'nin Arzawa seferi sırasında Mira-Kuwaliya Kralı Maşhuiluva'nın ordusu ile II. Muşşili'nin ordusu Aura'da buluşmuştur (Garstang 1943: 44). Hitit dönemi kenti Aura ile Amorium eşleşmesinin açıklığa kavuşması Amorium'un önemli bir bağlantı noktasında bulunduğu görüşüne katkıda bulunacaktır.

Res. 3.6. Amorium ile eşleştirilen Hitit yerleşmesi Aura'nın yerini gösteren Harita (Garstang 1943).

Az sayıdaki Frig çanak çömlek parçası (Harrison vd. 1993: 154; Lightfoot 1995: 138) Amorium'daki Frig yerleşimine kanıt olmakla birlikte, eldeki verilerin azlığı Frig dönemi yerleşmesinin boyutları hakkında bilgi vermemektedir.

Amorium'un Klasik ve Hellenistik devirlerine ilişkin bilgiler de oldukça kısıtlıdır. Klasik döneme ait herhangi mimari bulguya henüz ulaşılamamıştır ancak kazı çalışmaları sırasında Hellenistik döneme ait Megara kaseleri örnekleri, skyphosların erken tipleri, ince cidarlı kaplar ve siyah astarlı kaselere ait parçalar ele geçmiştir (Harrison vd. 1990: 214; Lightfoot, Arbel 2004: 4-5). Mevcut buluntu durumuna göre, şimdilik Amorium'un bu dönemlerde oldukça küçük bir yerleşim olduğu düşünülebilir. Klasik ve Hellenistik dönem malzemesinin çanak çömleklerle sınırlı kalmasının nedeni, bu dönemlere ait katmanların geç dönem yerleşmeleri tarafından yoğun olarak tahrip edilmesi ve kazı alanlarının sınırlılığıdır. Roma dönemine ait bir kent sikkesinin arka yüzünde, bir tapınağın önünde oturan Zeus betimi (Res. 3.7) yer almaktadır (Head 1906: 47-57, lev. 8). Bu veriye dayanarak Amorium'da Roma dönemi öncesinde bir tapınağın var olabileceğini düşünebiliriz.

Res. 3.7. Roma Dönemi Amorium sikkelerine bir örnek (BMC XXVII-XXIX, lev. 8).

Ramsay'a göre Kral Yolu'nun geçmiş olabileceği güzargahlardan biri Prymnessos, Amorium ve Pessinus hattını izlemekteydi (Ramsay 1960: 31, 253). Günümüz verilerine göre yolun Göller Yöresi'nden geçmesi daha olası görünmektedir. Bu durumda yol Emirdağları'nın güney arazilerinden geçmiştir. Her iki durumda da kent, Klasik ve Hellenistik dönemlerde Orta Anadolu Platosu'nda ticaret yollarına yakın veya komşu olduğu kentleri ticaret yollarına bağlayan, önemli ara yollar üzerindeki bir kavşak noktası olmalıydı.

Amorium, Attalos'un vasiyeti ile Roma eyaleti haline gelen Anadolu topraklarında, Asia eyaletinin doğu ucunda Galatya sınırında bir kenttir (Harrison vd. 1991: 215; Magie 1950: 1616). M.S. 3. yüzyılın başlarına yani Caracalla (M.S. 211-217) zamanına kadar Doğu Frigya'nın sikke (Res. 3.8) basan ilk kentlerinden birisidir (Arslan 1990: 153-155 ve no. 9-15; Harrison vd. 1993: 153; Lightfoot 2003: 24; Jones 1937: 60). Bu döneme kadar basılan sikkelerin arka yüzlerinde, içinden su akan bir kabı tutan nehir tanrısı tasviri ile birlikte, tokalaşan iki sağ el ve bir kartal bulunur (Head 1906: 47-57, lev. 7-8). İmparator Caligula (M.S. 37-41) döneminden itibaren kent sikkelerindeki yönetici isimlerinin hemen hemen hepsi Romalıdır ve muhtelemen bir Roma kolonisi olmamakla birlikte bölge içinde dönemin önemli kentlerinden biridir (Broughton 1938: 703-772). Amorium bu dönemde *Synnada Conventus*'u içinde yer alan kentlerden biriydi (Jones 1937: 65).

Res. 3.8. Roma Dönemi Amorium sikkelerine örnekler (BMC XXVII-XXIX, lev. 7).

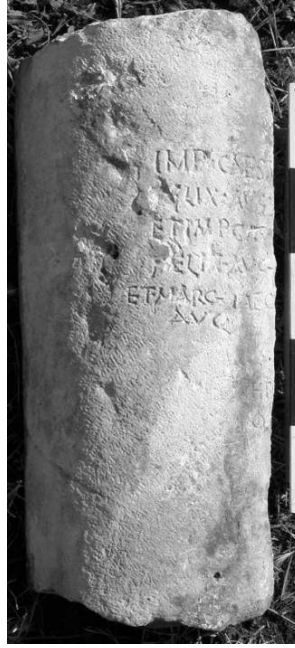
2002 yılı kazı çalışmaları sırasında Aşağı Kent Kilisesi narteksinin batı duvarında, ikinci kez kullanılmış beş mimari parçadan biri olan arşitrav parçasının Julio-Claudianlar dönemine (M.S. erken 1. yüzyıla) ait olduğu anlaşılmaktadır (Res. 3.9). Muhtelen bir kamu binasına ait bu parçalar üzerindeki yazıtta Tiberius (M.S. 14-37) ya da Claudius (M.S. 41-54)'un ismi yer almaktadır (Lightfoot, Arbel 2004: 3; Lightfoot vd. 2006).

Res. 3.9. M.S. 1 yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yazıtlı bir arşitrav parçası (Amorium Kazı Arşivi).

2002 kazılarında bulunan kireçtaşı bir sütun parçası, Roma dönemi Amorium'u hakkındaki bir diğer veridir (Res. 3.10). Üzerindeki yazıt, İmparator Arap Philip (M.S. 244-249), oğlu küçük Philip ve karısı Marcia Otacilia Severa tarafından M.S.

3. yüzyılın ortalarında dikilmiş bir mil taşı olduğunu ortaya koymuştur. Bu mil taşının çok az sayıdaki örneği Balkanlar ve Anadolu'da da bulunmuştur (Lightfoot, Arbel 2004: 5). Bu mil taşıyla, Amorium'un Roma döneminde de önemli bir yol üzerinde yada önemli bir yol yakınında yer aldığı düşüncesi kuvvetle desteklenmiştir. Kazılarda bulunan Roma Dönemi çanak çömlekleri de Roma Amorium'unun varlığını gösterir diğer kanıtlardır (Harrison 1993a: 250; Harrison vd. 1993: 154-155; Lightfoot 1994b: 507). Amorium'da Roma Dönemi'ne ait en önemli buluntu grubunu, hemen hemen tamamı M.S. 2. ve M.S. 3. yüzyıllara ait, çalışmamızın konusunu oluşturan mezar stelleridir. Mezar stelleri Amorium'daki Roma dönemi yerleşimin azımsanmayacak boyutta olduğuna işaret etmektedir.

Res. 3.10. M.S. 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen mil taşı (Amorium Kazı Arşivi).

İmparator Theodosius (M.S. 379-395) Germa, Myrika, Eudokias, Pessinus ve Petinessos (Pitnissos) gibi Galatya piskoposlukları ile *Frigya Salutaris*'ten ayırdığı Amorium, Orkistos, Klaneos ve Troknades piskoposluklarını birleştirerek, *Galatya Salutaris* eyaletini kurmuştur ve Pessinus bu yeni eyaletin metropolisi haline getirilmiştir (Anderson 1899: 292; Ramsay 1960: 243, 253). Kentin, M.S. 10. yüzyılda *Frigya Secunda* ya da *Frigya Salutaris* olarak adlandırılan eyalet sınırlarına dahil olduğu bilinmektedir.

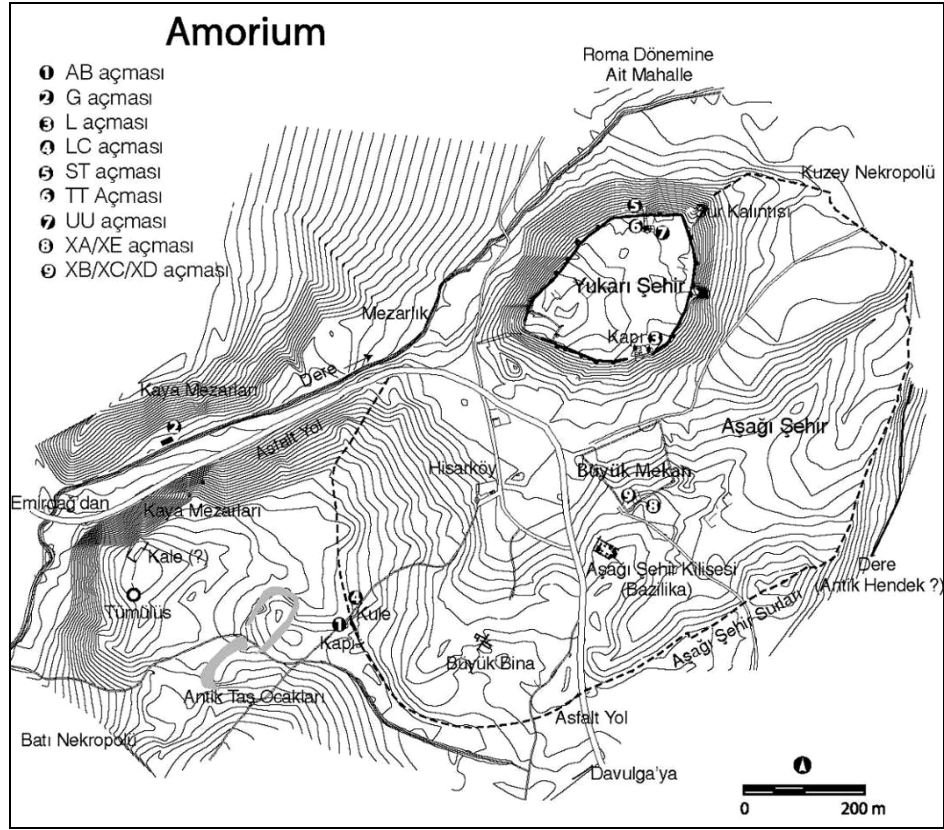
Amorium, Bizans döneminde, kendi içinden çıkardığı imparator sülalesi ile Anadolu'daki en önemli kentlerden biri haline gelmiştir. M.S. 5. yüzyılda kent surlarının Isaurialı İmparator Zeno (M.S. 474-491) tarafından tekrar inşa ettirildiği Bizans ve Arap yazılı kaynaklarında belirtilmektedir (Harrison vd. 1990: 217; Lightfoot, Ivison, 2002: 12, dn. 52). Hatta bir Arap metninde kent ile ilgili olarak, yüksek bir sur duvarı, 44 kule ve geniş bir hendekten söz edilmektedir (Harrison 1989a: 191). İmparator Zeno'nun halefi İmparator Anastasius (M.S. 491-518) Amorium'u yeniden inşa ettirmiştir. M.S. 7. yüzyılın ortalarında Amorium, Anadolu'daki Bizans "Anatolik Orduları"nın karargah merkezi ve *Anatolikon Themasi*'nin başkenti olarak, bölgenin en geniş ve en önemli kenti olmuştur (Harrison vd. 1990: 217-218; Lightfoot 1998: 301-314; Lightfoot, Mergen 1999: 23). M.S. 7. yüzyılda Pessinus'un yerine başpiskoposluk makamına getirilmiştir (Lightfoot 2004: 115). M.S. 8. yüzyılda, kentte Yahudi ve Çingenelerin yaşadığı ayrıca çeşitli sapkın tarikatların türediği bildirilmektedir (Ramsay 1960: 254).

Kent Bizans tarihi için önemli kişiliklere de ev sahipliği yapmıştır. İmparator olmadan önce III. Leo (M.S. 717-741) M.S. 717'ye kadar Amorium kentinin yönetimini "*strategos*" olarak yürütmüştür. III. Leo'nun oğlu V. Konstantinos (M.S. 741-775) Artavasdos isyanında güvende olabilmek için Amorium'a sığınmıştır. M.S. 9. yüzyılda "Amorium Hanedanı" olarak adlandırılan, kısa süreli imparator sülalesinin Amorium menşeli olması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu hanedana mensup imparatorlar II. Mikhail (M.S. 820-829), Theophilos (M.S. 829-842) ve III. Mikhail (M.S. 842-867)'dir. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Byzantium'dan Suriye'ye giden anayollardan biri üzerinde bulunan Amorium'un Ancyra ve Iconium'a bağlanan düzgün yolları da vardı. Bütün bu özelliklerinden dolayı, zaman içerisinde, Bizans İmparatorluğu'nun Byzantium ve Thessaloniki'den sonra en önemli üçüncü kent görünümündedir (Lightfoot ve Mergen 1999: 24).

Amorium M.S. 646, 666, 708, 716 ve 779 yıllarında Arapların akınına uğramıştır. M.S. 838'de ise Halife El-Mutassım'ın Amorium'u zapt edip yıkması,

burası için belki de tarihindeki en kötü dönem olarak kayıtlara geçer. Samarra'dan Nisan ayında hareket eden El-Mutassım, ilk önce Ankara'ya ilerleyerek burayı ele geçirir. Daha sonra ise güneye yönelerek 1 Ağustos'ta kenti kuşatır (Res. 3.11). 13 Ağustos 838'de Amorium artık daha fazla dayanamayarak, Araplar tarafından ele geçirilir (Ostrogorsky 1981: 195; Sümer 1987: 658). Bu kuşatma sırasındaki tahribattan sonra tekrar iskan edilen kent, M.S. 931'de yine Araplar tarafından yıkıma uğratılır. Bu tarihten sonra önemini tamamen yitirmeye başlayan Amorium, bulunan sikkelerden anlaşıldığı üzere M.S. 10. ve 11. yüzyıllarda tekrar onarılmaya başlanmakla birlikte, daha önceki askeri ve stratejik önemini bir daha kazanamamıştır (Lightfoot 1994a: 12). Muhtemelen erken 13. yüzyıldan itibaren Türkler kente yerleşmiş ve Hisarcık ismini vermiştir (Lightfoot vd. 1999: 348). Kent ne Selçuklular ne de Osmanlı döneminde tekrar bir kent kimliğini kazanamamıştır. Günümüzdeki Hisarköy 1892'de kurulmuştur (Lightfoot 1994a: 12).

Antik Amorium kentini Aşağı ve Yukarı Kent şeklinde iki bölümde ele almak mümkündür (Res. 3.12). 1989 ve 1990 yıllarındaki yüzey araştırmalarına göre bugünkü köyün kuzeyinde yer alan, günümüz yerleşiminden yaklaşık 22 m. yükseklikteki Yukarı Kent olarak adlandırılan, yüzeyi oldukça düz, oval biçimli höyük yaklaşık 300 m. uzunluğunda, 200 m. genişliğinde 5 hektarlık alanı kaplamaktadır. Aşağı Kent ise kuzeydoğu-güneybatı yönünde 1400 m., kuzeybatı-güneydoğu yönünde ise 1100 m. boyutlarında 75 hektarlık bir alanı içine almaktadır (Harrison 1988: 176.; 1989a: 191-193.; 1994: 394). Bizans Devleti'nin en önemli kentlerinden biri olan ve bir dönem *thematik* başkentliğini yapan Amorium Kenti, Geç Antik Çağ'dan başlayarak büyük bir gelişim göstermiş ve kent bu dönemden itibaren birçok kamu yapısına sahip olmuştur. Kentin bu dönemden itibaren gelişmeye başlamasında şüphesiz, dönemin ticaret yolları üzerinde bulunması ve askeri açıdan stratejik konumda bulunması gibi coğrafi özelliklerinin önemi büyüktür.

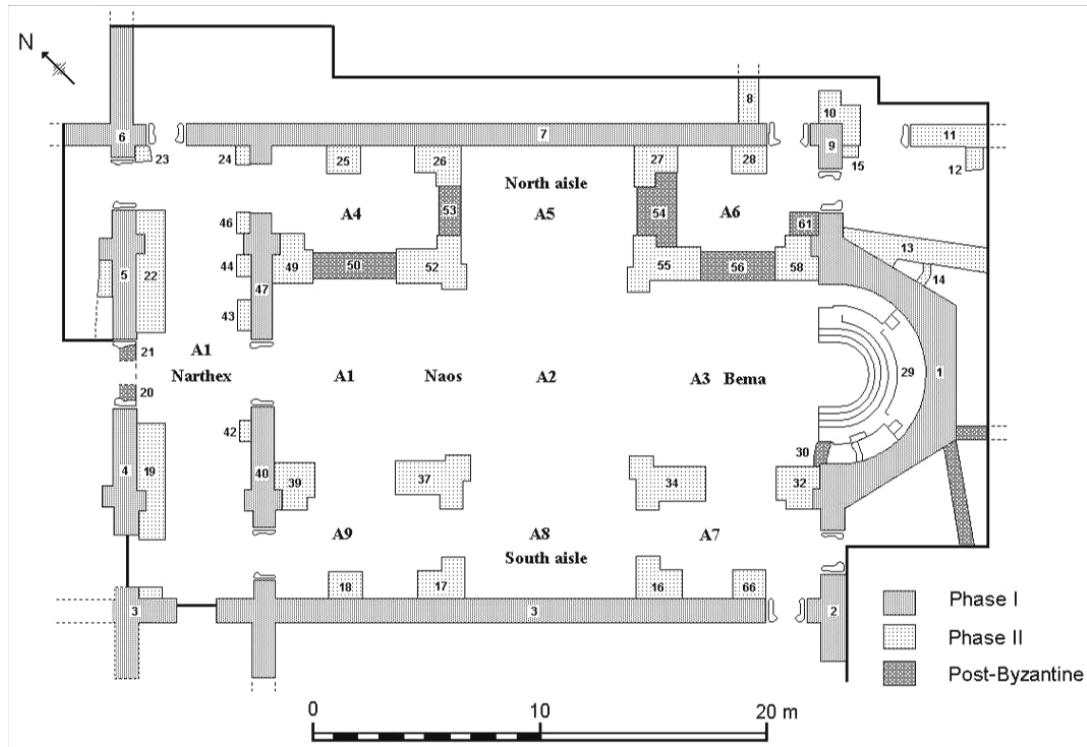
Res. 3.11. Şehrin topografik planı (Amorium Kazı Arşivi)

Günümüz yerleşmesi ve Bizans Dönemi yerleşmesi, höyüğün güneyinde yer almaktadır. Roma yerleşiminin ise kuzeye doğru geniş bir alana yayıldığı tespit edilmiştir. Büyük olasılıkla Antik Amorium'un merkezi, Yukarı Kent olarak adlandırılan höyüğün bulunduğu kısımdaydı (Lightfoot, Ivison 2002: 1-28). Höyük üzerinde kazı çalışmalarında Yukarı Kent'teki tabakalaşma ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır (Harrison 1988; 176-180; Harrison vd. 1990: 206-209; 1991: 216-220; 1993: 148-149; Lightfoot vd. 1994: 111-114; Lightfoot, Ivison 1995: 120-121; 1997: 298-300). Höyük çevresindeki, izleri yüzeyde görülebilen surlar, bu bölümdeki en belirgin mimari kalıntılardır. Sur duvarları, çok sayıda kare planlı kuleyle desteklenmiştir. Surun çok sayıda kapısı olduğu anlaşılmaktadır. Surlar höyüğün kuzeydoğu ve güneybatı uçlarında Aşağı Kent surları ile birleşmektedir. Sur duvarlarının inşası sırasında Roma Dönemi'ne ait devşirme malzemeler kullanılmıştır. Devşirme malzemenin bir bölümünü de çalışmamızın konusu, Frig kapı betimli mezar stelleri oluşturmaktadır. Höyük üzerindeki bir diğer yapı ise

höyüğün doğu kenarındaki bir kilisedir. Henüz kazılmamış bu yapı, muhtemelen M.S. 5. yüzyılın sonlarına veya M.S. 6. yüzyıla ait olmalıdır (Iverson 2000: 13-18). Höyük üzerindeki bazı yapıların ise M.S. 838'deki Arap saldırısından daha geç dönemlere ait olduğu belirlenmiştir.

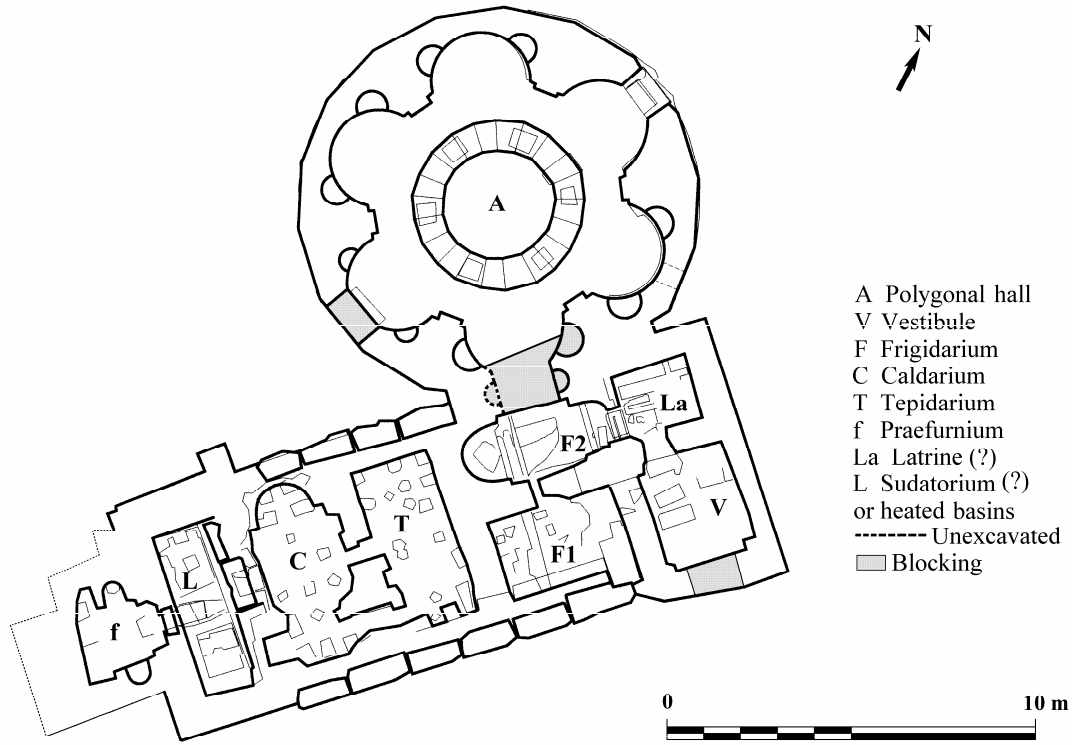
Amorium'un kentsel gelişimi, M.S. 5. yüzyıldan sonra başlar ve bu dönemden itibaren kentte çok sayıda önemli sayılabilecek kamu yapısı inşa edilerek Aşağı Kent olarak adlandırılan höyüğün etrafındaki alana doğru yayılmaya başlar. Aşağı Kentte gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkartılan aşağı kent surları, aşağı kent kilisesi, geniş yapı ile birlikte hamam gibi mimari kalıntılar ve elde edilen veriler, bu dönemde kentin gelişmeye başladığını, söz konusu yapıların "Karanlık Çağlar" olarak adlandırılan dönemde, M.S. 9. Yüzyıl ortalarına kadar kullanıldıklarını göstermektedir.

Geniş bir alanı çevreleyen aşağı kent surlarının inşası sırasında, yapı ustaları temelleri arazinin topografyasına uyacak biçimde oturtmuşlar ve arazinin inişli çıkışlı yapısından kaynaklanan eğimi bir avantaj olarak kullanmıştır. Kenti çevreleyen bu geniş savunma duvarı, çeşitli noktalarda savunma açısından önem taşıyan silindirik, üçgen ya da çok kenarlı planlı kulelere ve dört ana giriş kapısına sahiptir. Kazılar sırasında yapılan yüzey araştırmalarında bu kulelerden yirmisinin yeri kesin olarak tespit edilmiştir (Harrison 1989a: 193). Kent batısındaki AB açmalarındaki kazılarda, bu büyük giriş kapılarından biri açığa çıkarılmıştır. Üçgen planlı bir kule yapısını içeren bu ana giriş kapısı, masif blok taşlardan yapılmış olup üst kısımlarda yerel kireçtaşları ve tuğla-taş duvar sırası ile yükseltilmiştir. Burada ele geçen malzeme üzerinde yapılan dendrokronolojik analizler, yapının inşa tarihinin M.S. 487 yılından daha erken olmayacağını önermektedir, buna göre M.S. 5. yüzyıl sonları M.S. 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir (Lightfoot, Iverson 2003: 8-12; Lightfoot 1998: 60-62; Lightfoot vd. 1994: 127-128).

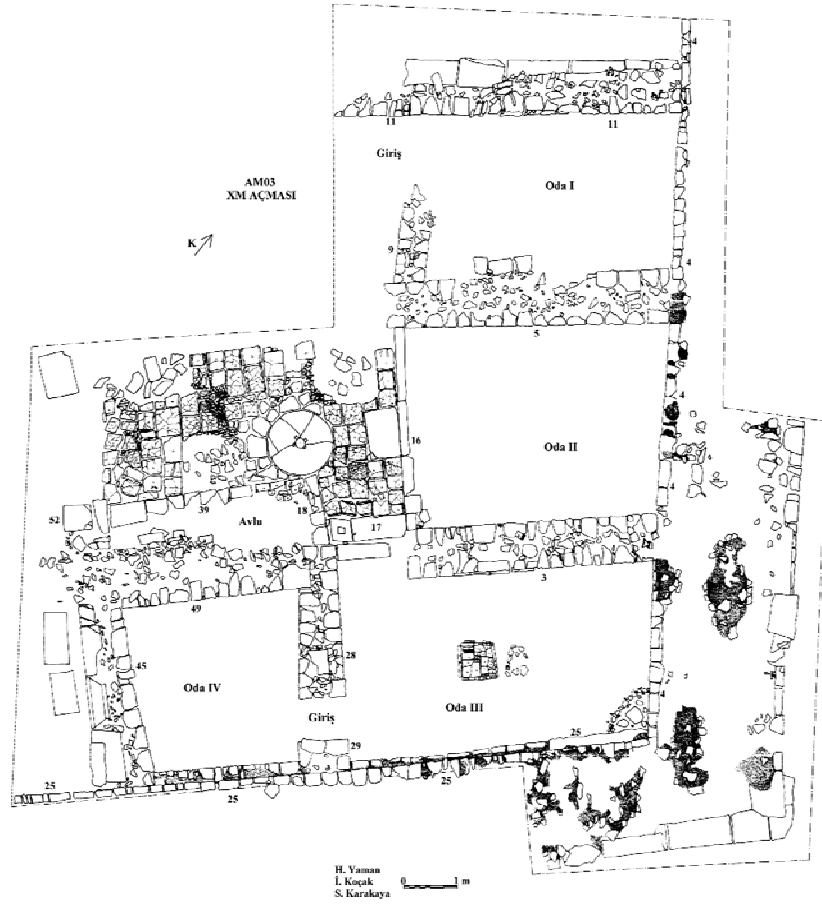
Res. 3.12. Amorium Aşağı Kent Kilisesi (Amorium Kazi Arşivi).

Kentin önemli yapılarından bir diğeri olan Aşağı Kent Kilisesi kentin tam merkezinde, hamam yapısının hemen güneyinde yer almaktadır (Res. 3.13). Geniş giriş kapısı ve üçgen planlı kulede olduğu gibi burası da masif blok taşlardan inşa edilmiştir. Burada yapılan kazılardaki mimari buluntularla birlikte ele geçen çok sayıda M.S. 5. yüzyıl sonları M.S. 6. yüzyıl başlarına tarihlenebilecek çanak çömlek, kilisenin bu döneme ait olduğunu göstermektedir (Lightfoot, Ivison 2002: 14; Harrison 1991: 222-224; Harrison vd. 1993: 155-159). Kilise ile benzer yapı tekniğine sahip olan ve aynı dönemde inşa edilmiş, kentin bir diğeri önemli yapı ise “geniş yapı” olarak adlandırılan yapıdır. Şehrin güneyinde yer alan, şimdilik küçük bir bölümü açığa çıkartılabilen bu yapının işlevi henüz netlik kazanmamakla birlikte büyük bir kamu yapısı olduğu öngörülmektedir (Harrison vd. 1990: 205-218; Harrison 1991: 215-229).

Res. 3.13. Amorium, Aşağı Kent'te bulunan hamam yapısı (Amorium Kazı Arşivi).

Amorium'un Geç Roma, Erken Bizans döneminde kent yapısına ilişkin anlattığımız önemli sivil kamusal yapılardan bir diğeri de hamam yapısıdır (Res. 3.14). Amorium Aşağı kentte gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkartılan hamam yapısı ilk olarak 1998 yılında, "savunma duvarı" olarak tanımlanan duvarın çevrelediği geniş bir alan içerisinde kendini göstermiştir (Lightfoot, Mergen 2000: 144; Lightfoot, Ivison vd. 2001: 381-394). 1998 yılından günümüze değin burada aralıksız sürdürülen kazılarda, ilk yapım evresi Geç Roma - Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen (Lightfoot vd. 2004: 357), küçük halk tipi bir hamam yapısı ortaya çıkmıştır. Kazılarda hamamın etrafını çevreleyen geç dönem savunma duvarı ile hamam yapısının etrafındaki açık alan arasında, çeşitli dönemlere ait çok sayıda mimari yapı topluluğu açığa çıkartılmıştır (Lightfoot ve Mergen 2002: 243-245; Lightfoot ve Arbel 2003: 521-522; 2004: 2-3.; Lightfoot vd. 2004: 357; 2005: 249-252). Ancak yapının üzerinde oturduğu geniş açık alanın şimdilik sınırları net değildir. Hamamın etrafındaki mimari yapıların bir kısmı hamam ile işlevsel bağlantıları olan ikincil yapılar, bir kısmı ise daha geç dönemlerde inşa edilmiş farklı amaçlara hizmet etmiş yapılardır (Lightfoot ve Arbel 2003: 522).

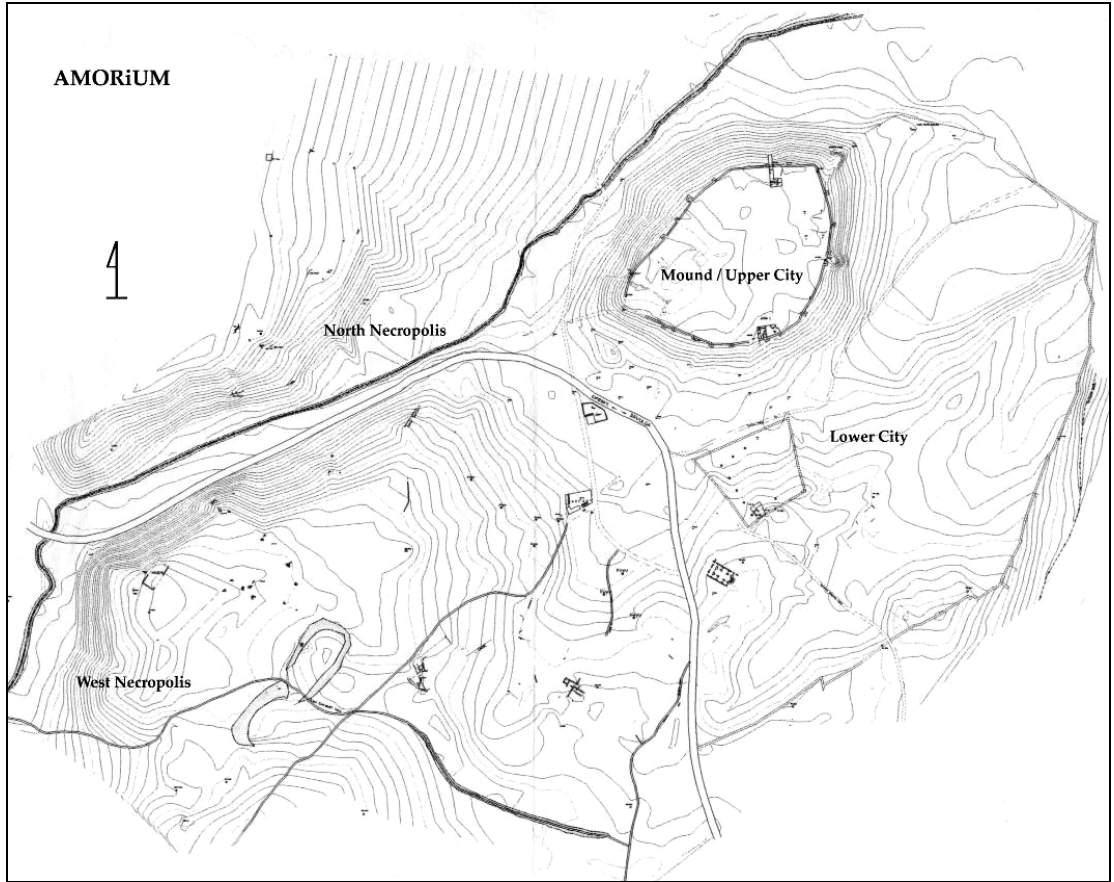

Res. 3.14. Amorium Aşağı Kent'te yer alan 10-11. yüzyıl konutu
(Amorium Kazı Arşivi).

Aşağı Kent'te hamamın yakınında, 2002 yılı kazılarında ortaya çıkmış bir diğer yapı ise M.S. 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenen bir konuttur (Res. 3.15). Bir avlu etrafındaki dört odadan oluşan yapının, odalarından ikisinin depo olarak kullanıldığı diğer ikisinde ise oturulduğu anlaşılmaktadır. Yapının tüm duvarlarında ve avluda çok sayıda devşirme malzeme kullanılmıştır. Bu malzemelerin çoğunluğunu kiliseden devşirilmiş mimari elemanlar ve bunların parçaları oluşturmaktadır. Bu malzemelerin yanında avlusunda 1.20 m. çapında bir öğütme taşının da ikinci kez kullanıldığı görülmektedir. Yapı bulunduğu alanın işlevi hakkında bilgi vermesi yanında M.S. 10. ve M.S. 11. yüzyıl konut mimarisi hakkında bilgi vermesi açısından da oldukça önemlidir (Lightfoot vd. 2005: 252-254).

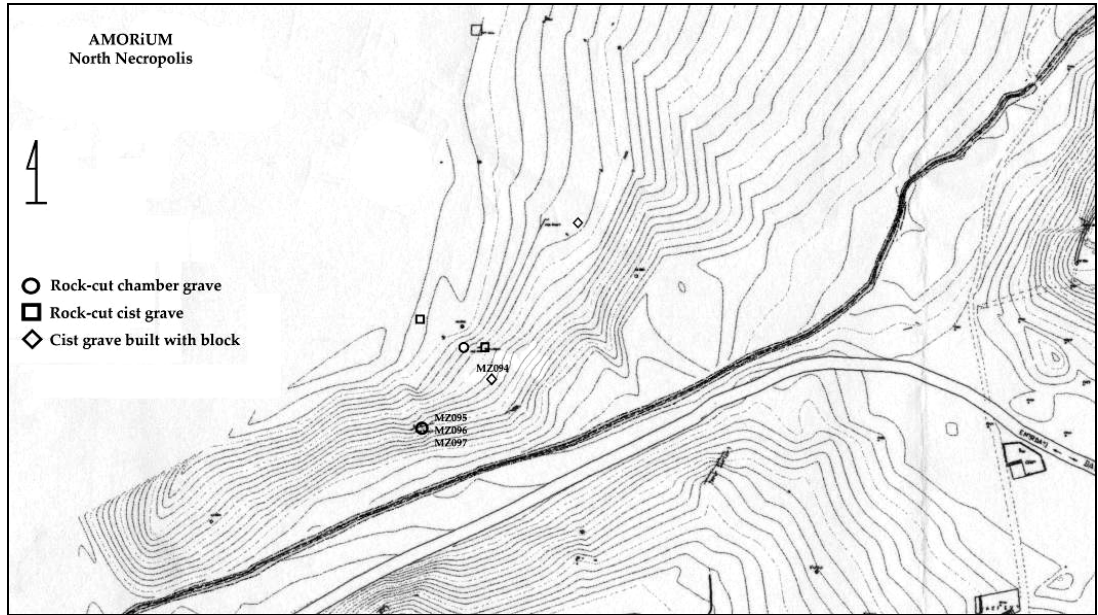
IV. AMORİUM NEKROPOLÜ VE MEZARLAR

Kentin kuzey, kuzeydoğu, batı ve güneyinde nekropol alanları mevcuttur. Nekropol alanlarına genel olarak bakıldığında kayaya oyulmuş oda mezarlar, anıtsal mezarlar ve kayaya oyulmuş basit mezarların varlığını görebiliriz. Ayrıca batı nekropolde bir tümülüs bulunmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan kapı betimli mezar stellerinin çok azı nekropol alanlarından ele geçmiştir. Mezarlar ve mezar stellerinin yoğunluğu ve dağılımı Amorium antik kentinin mezarlık alanlarının oldukça büyük ve geniş, neredeyse şehrin etrafını tamamen çevirir durumda olduğunu göstermektedir (Res. 4.1).

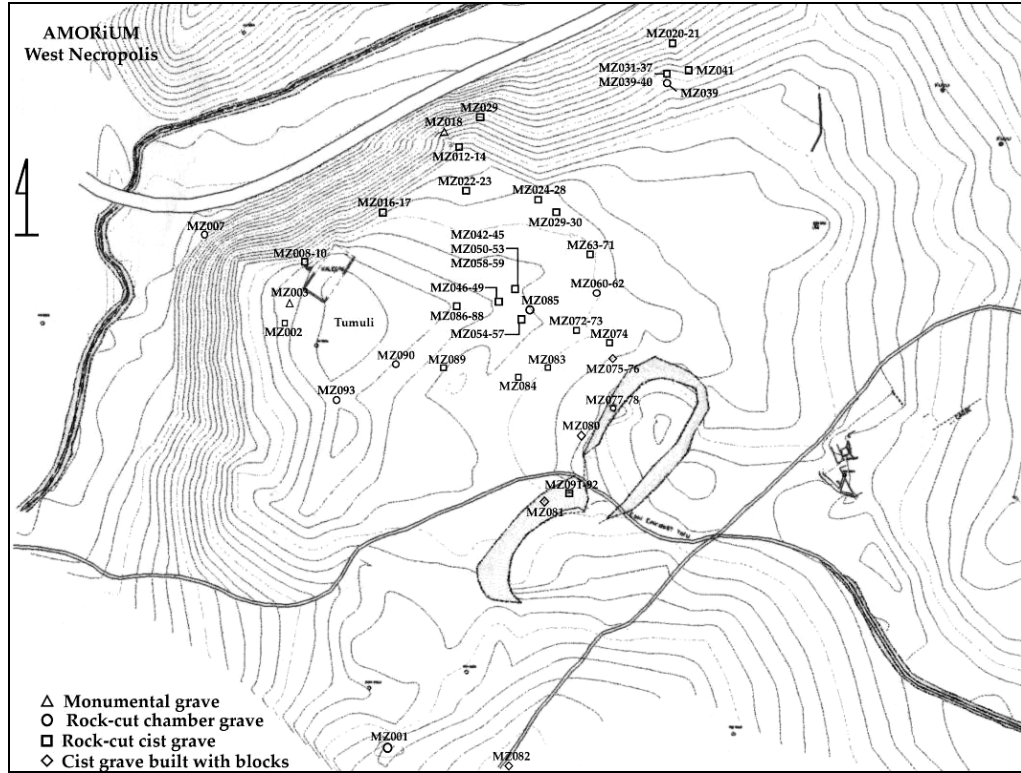

Res. 4.1. Amorium, kuzey ve batı nekropol (Amorium Kazı Arşivi)

2004 ve 2005 yılında çalışılan kuzey (Res. 4.2) ve batı (Res. 4.3) mezarlık alanları çevrelerine göre biraz daha yüksekte kalmış sedimanter kayaç zemin üzerindedir. Bu iki mezarlık alanı birbirinden, modern karayolunun geçtiği, kuzeydoğu güneybatı yönlü sığ dar ve kısa bir geçitle ayrılmaktadır. Bu geçidin kuzey ve güneyi yer yer dik, yer yer hafif eğimli bir sırt oluşturduktan sonra 30 metre kadar yükselip kuzeyde hafif bir eğimle uzanıp düzleşirken, güneyde neredeyse düz bir alan halini alır. Mezarlar hem geçidin her iki kenarına, hem de yer yer düzleştiği alanlara yerleştirilmişlerdir. Gömü yapılan alanlar kuzeyde şehrin yaklaşık 1.5-2 km. uzağındaki kayalık alanlara kadar uzanırken, güneydoğuda günümüz Davulga yolunun geçtiği tepeliklere varmaktadır (Lightfoot 1994a: 14).

Res. 4.2. Amorium, kuzey nekropol (Amorium Kazı Arşivi)

Res. 4.3. Amorium, kuzey ve batı nekropol (Amorium Kazı Arşivi)

2004 yılındaki yüzey taramasında, Amorium nekropollerinde varlığı bilinen mezarların sistemli bir biçimde kaydedilmesi işlemi gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında ise daha önce tespit edilen bir mezar kazılmıştır. Bu mezar beklenenden daha farklı bir yapı göstermekle birlikte, Amorium antik kentinin mezar mimarisi için önemli veriler ortaya koymuştur. Tüm bu çalışmalar sonucunda nekropol alanlarında değişik tipte 104 mezar saptanmıştır. Mezarlar yanında 11 tane lahit ve ostotheke parçası kayıt altına alınmıştır. Bu parçaların yanı sıra daha önceki yıllarda tespit edilmiş, Erken Bizans Dönemi'ne ait biri Afyon Müzesi'nde, bir diğeri Ağlıcık Köyü'nde bulunan iki adet lahit bulunmaktadır (Buckler, Calder 1939: 134-135, no. 386; Lightfoot, Ivison, 1995: 135-136, lev. XX/b; Lightfoot vd. 1999: 349). Ayrıca Amorium'un nekropol alanlarında olasılıkla bir mezar yapısı ile bağlantılı bir aslan heykeli (Ross 2003: 5-6, lev. 1.16) ve tümülüslerin üzerine dikilen *phallus* biçimli (Res. 4.4-4.5) taşlara da rastlanılmıştır.³ *Phallus* biçimli taşlar, biri batı nekropolde (Res. 4.6)

³ Herodot bu tip taşların Likyalılar tarafından dikildiğinden bahseder: Historia I. 193; Homeros ise Likyalılar, Troialılar ve Hellenler tarafından tümülüsler üzerine dikildiklerinden bahsetmektedir: İliada XVI.670-675

bulunan, yerleri henüz tespit edilememiş olmakla birlikte var olduğunu düşündüğümüz diğer iki tümülüs ile bağlantılı olmalıdır.

Res. 4.4. Amorium yüzey buluntusu aslan heykeli (Amorium Kazı Arşivi)

Res. 4.5. Amorium, yüzey buluntusu phallusmezar anıtı (Amorium Kazı Arşivi)

Res. 4.6. Amorium, Batı nekropoldeki tümülüs (Amorium Kazı Arşivi)

Sistemli bir biçimde kazılmış iki mezar dışında, nekropollerde tespit edilen mezarların tamamının önceki dönemlerde soyulmuş olduğu, hatta bir kısmının başka yapılarda kullanılmak üzere taş çıkarmak amacıyla kesilerek tahrip edildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca mezarların tamamının doğal nedenlere bağlı olarak bozulmaya nedenlere bağlı bozulmaya uğradıkları da görülmektedir. Yine doğal nedenlerle mezarların birçoğunun toprak ve taşlarla yeniden dolmuş olduğu

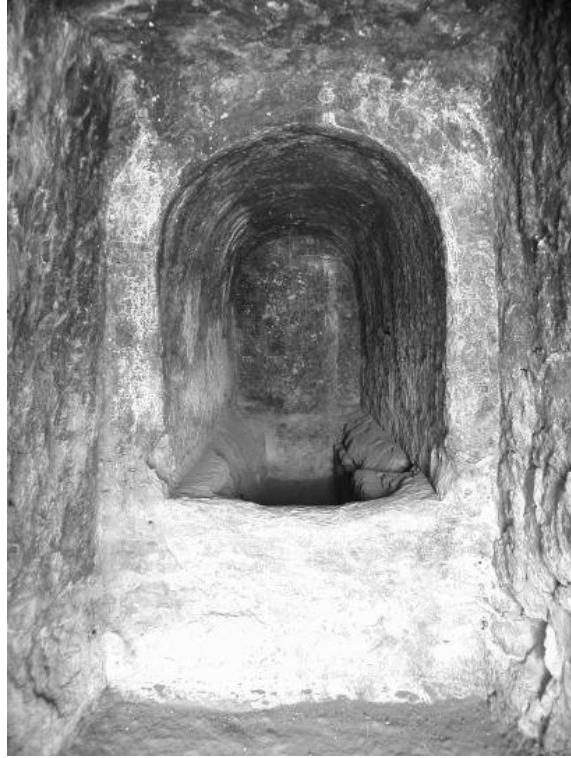
gözlemlenmiştir. Oda mezarların hayvan barınağı olarak kullanılması da tahribata neden olmuştur.

Nekropol alanlarında tespit ettiğimiz mezarları anıtsal mezarlar, kayaya oyulmuş oda mezarlar, ana kayaya oyulmuş basit mezarlar, blok taşlarla inşa edilmiş sandık mezarlar olarak gruplamak mümkündür. Geniş bir alana yayılmış mezarlara nitelik olarak baktığımızda iki anıt mezar, on adet anakayaya oyulmuş oda mezar, 73 adet anakayaya oyulmuş basit mezar, blok taşlarla kullanılarak inşa edilmiş altı adet sandık mezarın bulunduğunu görmekteyiz.

Anadolu'daki anıtsal mezar yapıları Roma Dönemi öncesinden, uzun bir ölü gömme geleneğinin devamı olarak Küçük Asya'da kullanılmaya devam edilmiş olmalıdır (Cormack 2004: 17). Amorium Batı Nekropolü'nde, Anadolu antik kentlerinin birçoğunda görebileceğimiz anıt mezar yapılarının örneklerine ait olduğunu düşündüğümüz iki mezar tespit edilmiştir. Her iki mezarda batı nekropolünde daha önce sözünü ettiğimiz vadinin kenarında yer almaktadır. Bu tipteki mezarlardan birinin yalnızca gömü sekileri sağlam kalabilmişken, diğerinin ana kayanın düzleştirilerek büyük masif bloklar kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Mezarlar daha önceki dönemlerde açılarak dağıtılmış ve oldukça tahrip edilmişlerdir. Bu nedenle bu mezarlar için bir tarih önermek olanaklı görünmemektedir.

Amorium nekropol alanlarındaki ana kayaya oyulmuş mezarları iki ana grup altında toplamak mümkündür. Buna göre birinci grupta oda mezarlar, ikinci grupta ise basit mezarlar bulunmaktadır. Anadolu'da Roma Dönemi öncesine uzanan bir tarihsel geleneğe bağlı, kayaların oyulmasıyla oluşturulan oda mezar geleneği (Cormack 1997: 137) Amorium'da da karşımıza çıkmaktadır. Kaya mezar geleneği erken dönemden itibaren Urartular'la başlamak üzere Frigya, Likya, Karya ve Kilikya'da da oldukça sık uygulanmıştır.

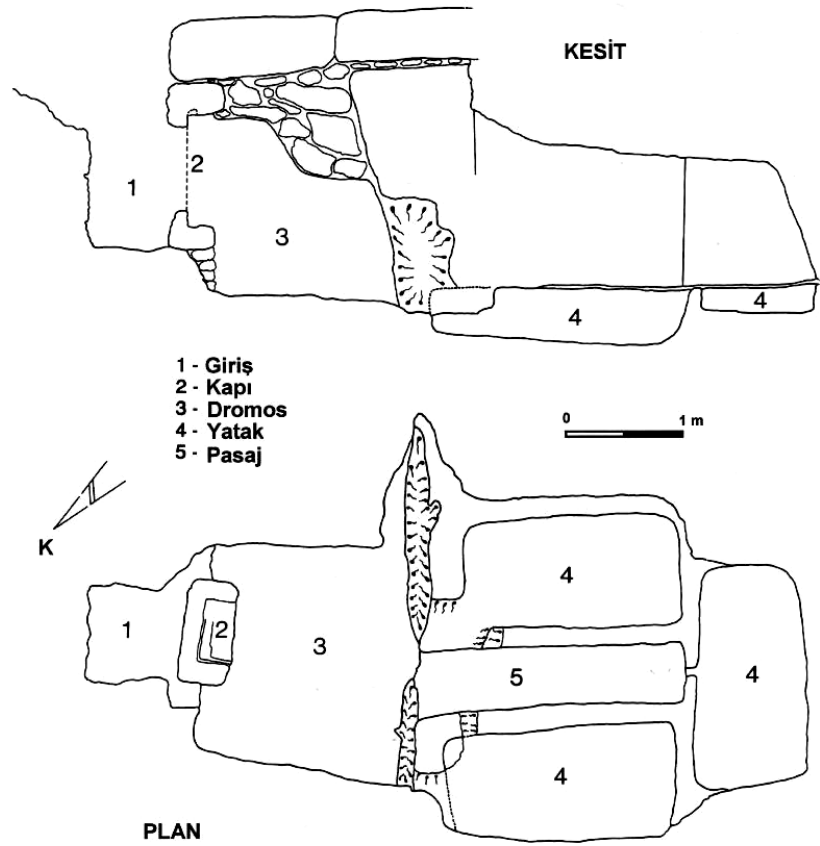
Amorium'daki oda mezarlar ise Anadolu'da Roma Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanan *arcosolium* tipindedir. A. Machatschek, Anadolu'da *arcosolium* geleneğinin kökeninin İskenderiye'de olduğunu söylemekle birlikte, dış etki almadan Anadolu'nun bu geleneği kendiliğinden geliştirmiş olabileceğini belirtmektedir (Machatschek 1967: 60). Ancak hala belirsizliğini korumakla birlikte, ortaya çıkışlarının Roma'dan daha erken olduğu kesindir ve bilinen en eski örnek Kilikya'daki Kanytelleis'te M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Spanu 2000: 171).

Res. 4.7. Amorium, Kuzey Nekropol, MZ096 numaralı mezar
(Amorium Kazı Arşivi)

Amorium kuzey ve batı nekropollerdeki ana kayaya oyulmuş oda mezarların dokuzu *arcosolium* iken bunların dışında farklı tipte bir oda mezar (MZ096) daha karşımıza çıkmaktadır (Res. 4.7). Üstü tonoz biçimli oyulmuş uzun bir dromostan sonra, yine üzeri tonoz biçimli oyulmuş asıl gömü alanında, ana kayaya oyulmuş gömü çukuru yer almaktadır. Aynı zamanda iç kısmında, gömü odası cephesinde mimari dekorasyona sahiptir. Bu tip şimdilik Amorium için tek olma özelliğini

korumaktadır. Amorium'daki *arcosolium*'ların gösterdikleri ortak özellikler, girişten hemen sonra, üzeri düz çatılı dikdörtgen bir alan ve bunun etrafına yerleştirilen kenarlarında alçak-dar bariyerler bulan gömü sekileridir. Cephe sekisinin boyutları, birbirine paralel durumdaki iki sekiye göre daha küçüktür ve muhtemelen gömü için kullanılmamıştır. Bu alana mezar hediyelerinin bırakılmış olması daha muhtemeldir.

Res. 4.8. Amorium, Batı nekropoldeki MZ001 numaralı mezar (Amorium Kazı Arşivi).

Arcosolium tipindeki mezarlardan biri diğerlerinden farklıdır. 1995 yılında yapılan kazılarda elde edilen bilgilere göre, bu mezar tamamen toprak altı seviyesindeki bir kaya kütlesi içine oyulmuştur (Lightfoot vd. 1996: 97-102). Girişi dikdörtgen, kuyu biçimlidir (Res. 4.8). Diğer oda mezarlardan bir diğer farkı ise gömü sekilerinin hepsinin eşit boyutlarda olmasıdır. Benzer girişe sahip, iki üç basamakla inilen bu tip mezarlara Seyitgazi, Şükranlı Köyü ve Aphrodisias'ta da rastlanılmıştır (Tokgöz 1976a: 103-109; 1976b: 117-142; 1977: 167-190). Oda

mezarlardan ikisinin girişinde, tabanda ve tavanda tespit ettiğimiz küçük oyuklar mezarların gömü yapıldıktan sonra kapatıldığını göstermektedir. Herhangi bir bulgunun olmayışı nedeniyle mezarların girişlerinin nasıl kapatıldığı belirsizdir. Bununla birlikte mezarların kapılarının muhtemelen kolayca taşınabilen ya da hareket ettirilebilen malzemedен üretildikleri tahmin edilmektedir.

MZ001 dışında, mezarların hiçbirinde herhangi bir buluntuya rastlanmaması nedeniyle kesin bir tarihleme yapılamaz. 1988 yılında, kuzey nekropoldeki oda mezarların hemen önündeki “G Açması”nda bulunan altı adet yarı bitmiş Dor başlığı Erken Roma dönemine tarihlenmiştir (Harrison 1989b: 173). Bu bulguya dayanarak bu alanda Erken Roma döneminde bir faaliyetin olduğunu ileri sürebiliriz. Aynı zamanda mezarları genel özellikleri itibariyle Roma-Erken Bizans dönemine tarihleyebiliriz. 1995 yılında kazılmış MZ001 numaralı mezar, verdiği az sayıdaki buluntu ile en geç M.S. 8. yüzyılın sonlarına işaret etmektedir. Bununla birlikte ilk olarak ne zaman yapıldığı tespit edilemese de M.S. 2.-M.S. 3. yüzyılları önermek mümkündür (Lightfoot 1997: 434). Ayrıca 2005 yılında kazılmış MZ094 numaralı mezar ise verdiği buluntulara dayanarak M.S.3. yüzyılın sonu veya M.S. 4. yüzyılın başından M.S. 11.-12. yüzyıllara kadar kullanılmış olmalıdır.

Amorium’da olduğu gibi (Res. 4.9) çevresinde kayalık alanlar bulunan kentlerde sıkça ana kayaya oyulmuş basit mezarlara rastlanabilmektedir (Cormack 1997: 137). Anadolu’da ana kayaya oyulmuş basit mezarlar geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Yayılım alanının daha iyi anlaşılabilmesi için Ağın-Kalaycık (Elazığ), Assos (Çanakkale), Çatalca-İnceğiz (İstanbul), Pessinus (İstanbul), Attaleia (Antalya), Kelenderis (Mersin), Stratonikea (Muğla) gibi antik yerleşmeler örnek olarak verilebilirler (Serdaroğlu 2001; Pasinli 1997; Devreker 2003; Büyükyörük 2000: 123; Zoroğlu 1990; Boysal ve Kadıoğlu 1998: 216-218).

*Res. 4.9. Amorium, Batı nekropol ana kayaya oyulmuş basit mezarlar
(Amorium Kazı Arşivi)*

Amorium'daki ana kayaya oyulmuş basit mezarlar, biçimlerine göre iki ana gruba ayrılmaktadır. Birinci grup dikdörtgen biçimliler (51 adet), ikinci grup bir kenarı oval oyulmuş basit mezarlardır (sekiz adet). Bununla birlikte bir kenarı yuvarlak oyulmuş basit mezarları da baş koymak için bir çukura sahip olanlar (iki adet) ve baş koyma çukuru olmayanlar (üç adet) şeklinde iki alt gruba ayırmak mümkündür. Bir kenarı oval oyulmuş mezarlardan üçünde ise baş yerleştirmek için bir çukurun açılıp açılmadığı, tahribat nedeniyle anlaşılamamaktadır. Bu tipteki mezarların tamamı daha önceden soyulmuştur. Bir kısmı oldukça tahrip olmuş ya da tahrip edilmiştir. Herhangi bir buluntu vermeyen mezarlar aynı zamanda üst örtülerine dair bir bulgu da içermemektedir.

Mezarlarda bir yön birliği bulunmamakla birlikte, büyük çoğunluğu kuzeybatı-güneydoğu yönlü açılmıştır. Bazı mezarlar ana yönlere doğru küçük sapmalarla yine kuzeybatı-güneydoğu yönünü esas almış gibi durmaktadır. Bununla birlikte kuzey-güney, kuzeydoğu-güneybatı, doğu-batı yönlü oyulmuş mezarlar da mevcuttur. Nekropol alanındaki iki mezarda ölünün başının yerleştirilmesi için çukur bir alan oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Bu örneklerle dayanarak gömülerin başlarının

kuzeybatıyı, ayakucunun güneydoğuyu gösterdiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda kuzeybatı-güneydoğu yönlü mezarların birkaçında, güneydoğuya doğru daralma da ayakucunun bu yönde olduğuna işaret edebilir. Bu bağlamda mezarların ayakuçlarının çoğunlukla Emir Dağları'na doğru yönlendirildiği görülmektedir. Amorium'da bulunmuş adak stellerinin "*Meter Oriene*" ye (Dağ Ana Tanrıçası) adandığı anlaşılmaktadır (Lightfoot vd. 1994: 124-125, res. 24; Lightfoot, Ivison vd 1996: 103-104; Lightfoot 1997: 437-438, res. 7). Bununla birlikte 1964 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne teslim edilen Amorium kökenli stellerin bazıları "*Zeus Orokhoreites*" (Dağda oturan) ve "*Zeus Olympios*" (Olymposlu) epithetlerini taşımaktadır (Tuğrul 1966: 40). Ayrıca T. Drew-Bear tarafından Amorium çevresindeki Asklepios ve Manes'e adanmış stellerin varlığı bildirilmektedir (Drew-Bear 1976: 257-259). Bunlara göre Amorium halkının Emirdağları ile dinsel bir ilişkisinin varlığı söz konusu olmalıdır. Mezarların yönlendirilmesi de muhtemelen Emirdağları'ndaki Ana Tanrıça ya da Zeus tapınımindan kaynaklanmış olabilir.

Günümüze kadar özgünlüğünü korumuş bir mezarın olmayışı, mezarlara ne tür bir gömünün yapıldığını muğlak bırakmaktadır. Ancak inhumasyon gömüler yapıldığı ileri sürülebilir. Mezarlara, ilk kullanım sırasında tekli ya da çoklu gömü yapıldığını ancak mezarların boyutlarına dayanarak söyleyebiliriz. Buna göre mezarların genişlikleri tekli gömü yapıldığı izlenimi vermektedir. Aynı şekilde çok derin olmayışları da kesin olmamakla birlikte bu görüşü desteklemektedir. Mezarlar ilk kullanımda tek gömü için olsa da sonradan açılarak tekrar tekrar kullanılmış olabilir. Birkaç mezarın ilk yapılışlarında çoklu gömü için kullanılmış olabileceği diğerlerine göre daha geniş oyulmuş olmalarına dayanarak ileri sürülebilir. Boyutları göz önüne alındığında olasılıkla çocuklara ait olabilecek mezarlar da bulunmaktadır.

Mezarlar oyuldukları kaya kütlesi üzerinde tek başlarına ya da gruplar halinde yerleştirilmişlerdir. Bu gruplar çoğunlukla ikili, üçlü ve dörtlü olarak karşımıza çıkarken; yedi ve dokuz basit mezarın bir arada olduğu gruplar da mevcuttur. İkili, üçlü ve dörtlü gruplarda aynı tip mezarlar bir arada oyulmuşken, yedili ve dokuzlu

gruaplarda dikdörtgen ve bir kenarı yuvarlak oyulmuş mezar tipleri bir arada kullanılmıştır. Gruplardan biri önünde ana kayaya oyulmuş bir stel ya da altar kaidesi olabilecek düzenleme görülürken, bir diğer grup içinde bir mezar steline ait yuva bulunmaktadır (Res. 4.10). Bu da grup mezarların önünde stel ya da altar dikilmiş olduğu gibi bir düşüncüyü destekler bununla birlikte grup mezarların birer aile mezarlığı olasılığı da vardır.

Res. 4.10. Amorium, Batı nekropoldeki bir stel yuvası (Amorium Kazı Arşivi).

Basit yapıları dolayısıyla mezarların sosyal ve ekonomik açıdan düşük seviyedeki kişilere ait olabileceği ileri sürülse de herhangi bir bulgunun olmayışı bu olasılığı, şimdilik, ortadan kaldırmaktadır. Mezarlarda gördüğümüz kapak yerleştirme çıkıntılarına dayanarak basit mezarların bir kapağı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kapağın biçimi hakkında bir şey söylemek şimdilik olanaksızdır. Üzerlerine düz bir plaka ya da plakalar yerleştirilmiş olabileceği gibi semerdam biçimli kapaklar ya da kiremitler kullanılmış olabilir.

Amorium batı ve kuzey nekropollerde blok taşlarla inşa edilmiş sandık mezar örneklerine de rastlanmıştır. Kullanılan malzemeye göre bu tip mezarlar, yalın plakalarla inşa edilenler ve ikinci kez kullanılmış kapı betimli mezar stelleri ile inşa edilenler olarak iki gruba ayrılırlar. Birkaç mezar ise kullanılan malzeme tam olarak

görülmediği için, belirsiz tipler olarak sınıflandırılmıştır. Blok taşlarla meydana getirilmiş sandık mezar örneklerine Anadolu'da Roma döneminden önce de rastlanmaktadır. Amorium'daki bu tip mezarlar Anadolu'nun çağlar boyu süren bu geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Batı ve kuzey nekropoller dışında Davulga istikametine devam eden yolun tırmandığı sırtın kuzeyinde de daha önce kaçak kazılarla açılmış bu tip mezarların varlığı bilinmektedir (Res. 4.11).

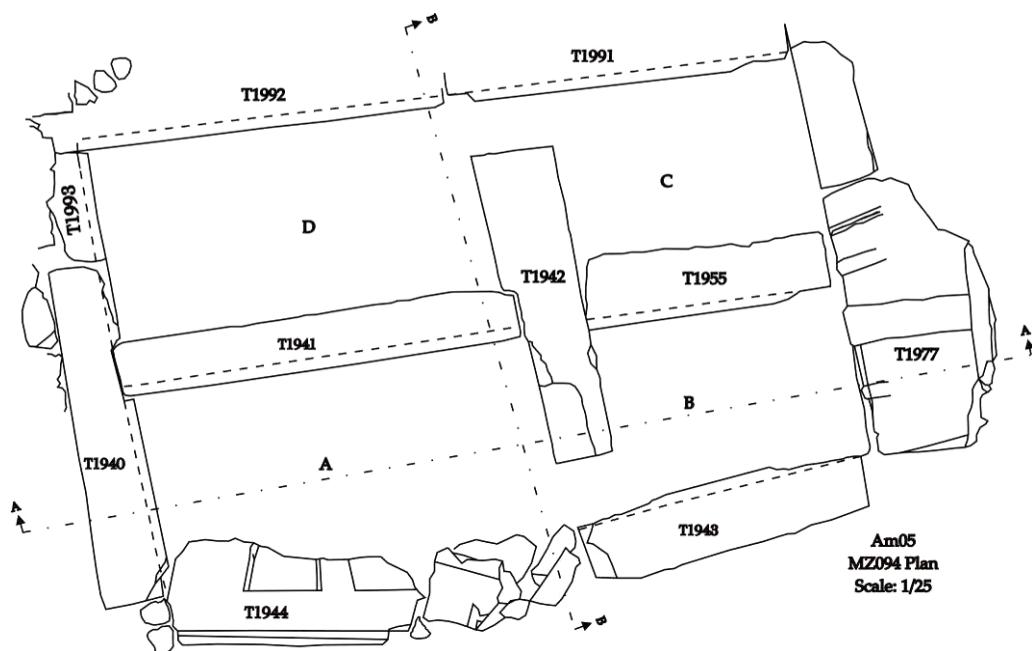
Res. 4.11. Amorium, Doğu nekropolden sanduka mezar (Amorium Kazı Arşivi)

Bu tip mezarlardan beşi batı nekropolde yer alırken biri kuzey nekropoldedir ve kullanılan malzeme açısından diğerlerinden farklıdır. Daha önceden varlığı bilinen (Fıratlı 1970: 119, dn. 21), ancak 2005 kazılarında mimari yapısı tam olarak ortaya çıkarılan bu mezarın kapı betimli mezar stellerinin (bkz. bu çalışmada: 52-60; 96-100, no. 42-51) ikinci kez kullanılmasıyla inşa edildiği anlaşılmıştır (Res. 4.12-4.13). Kapı betimli mezar stelleri ile sandık mezarlar inşa etmek çok yaygın olarak görülmez ancak benzer örnekler Pessinus (Eskişehir), Sebaste (Uşak) ve Salihler'de⁴ (Afyon) karşımıza çıkmaktadır (Devreker vd. 2003: 53, 179, 203, 247, 102-107, 132-133, fig. 88-90; Devreker 1990: 284-285, res. 7-8; Fıratlı 1970: 199, res. 52-53).

⁴ Amorium'un yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda bulunan Salihler Köyü'nde Gavurtaş olarak adlandırılan alanda bu tip bir mezar bulunmaktadır. Çevresi defineler tarafından oldukça fazla tahrip edilmiş olmasına rağmen Frig kapı betimli mezar stellerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş dikdörtgen bir odanın varlığı anlaşılabilmektedir.

Res. 4.12. Amorium, Kuzey nekropolde kapı betimli mezar stelleri ile inşa edilmiş mezar yapısı (Amorium Kazı Arşivi).

Res. 4.13. Amorium, Kuzey nekropolde kapı betimli mezar stelleri ile inşa edilmiş mezar yapısının planı (Amorium Kazı Arşivi).

V. FRİG KAPI BETİMLİ MEZAR STELLERİ

Frigya Bölgesi'nde yoğun olarak karşılaştığımız kapı betimli mezar stelleri, tüm Anadolu'ya yayılmış ev ya da tapınak biçimli mezarların örnek alınmasıyla ortaya çıkmış bir Frig yaratisidir (Waelkens 1986: 14). Kapı betimli mezar stellerinin Frigya'da yoğunlaşması, bunların Frigya'ya özgü olduğunu göstermektedir ve "Frig kapı betimli mezar stelleri" şeklinde adlandırılmasının yanlış olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızın konusu olan "Amorium Kenti Mezar Stelleri"ne geçmeden önce, Frig kapı betimli mezar stelleri ile genel bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ilk olarak kapı betimli mezar steli kavramının tanımı yapılacak ve tanım çerçevesinde mezar stellerinin nasıl dikildiklerine de kısaca değinilecek son olarak da köken ve yayılım alanları ile ilgili bilgiler verilerek kapı betimli mezar stellerinin biçim ve kronolojisi açıklanacaktır.

A. Tanım

Kapı biçimli mezar stelleri olarak adlandırdığımız mezar stelleri ön yüzlerinde dört, nadiren altı panele ayrılmış bir veya daha fazla kapı betimlenen, dikdörtgen biçimli plakalardır (Res. 5.1-5.3). Kenarları ve ön yüzleri düzgün işlenen kapı betimli mezar stellerinin arka yüzleri çoğunlukla kaba bırakılmıştır. Ön yüzlerinde tek kapı bulunanlar genellikle altta dışa çıkıntılı bir kaide ve üstte yine dışa çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir. Tek kapılı mezar stellerinde her zaman kaide ve üstte yüksek alan yoktur. Ön yüzde birden fazla kapının yerleştirildiği örneklerde de kaide ve üstteki alan bulunmamaktadır. Kapı içindeki panellerde mezar sahibinin yaşamını anlatan bezeklerin yanı sıra bitkisel motifler de işlenmiştir. Geç dönem örneklerinde ise kapı panellere ayrılmak yerine ayakta duran figür ya da figürler yerleştirilmiştir. Kapı

genellikle üçgen alınlıkla tamamlanmışken, zaman zaman kemerli olduğu görülmektedir. Alınlık içerisinde çeşitli sembollerin yanı sıra bazı örneklerde hayvanlar ve büstler kullanılmıştır. Ayrıca kapı betimli mezar stellerinin hemen hemen hepsi birer yazıta sahiptir. M. Waelkens mimari bulunmayan örnekleri ve ana kayaya işlenmiş örnekleri de Frig kapı betimli mezar steli kavramı içerisinde değerlendirmiştir (Waelkens 1986: 1).

Res. 5.1. Appia'dan Frig kapı betimli mezar steli (MAMA X: no. 5).

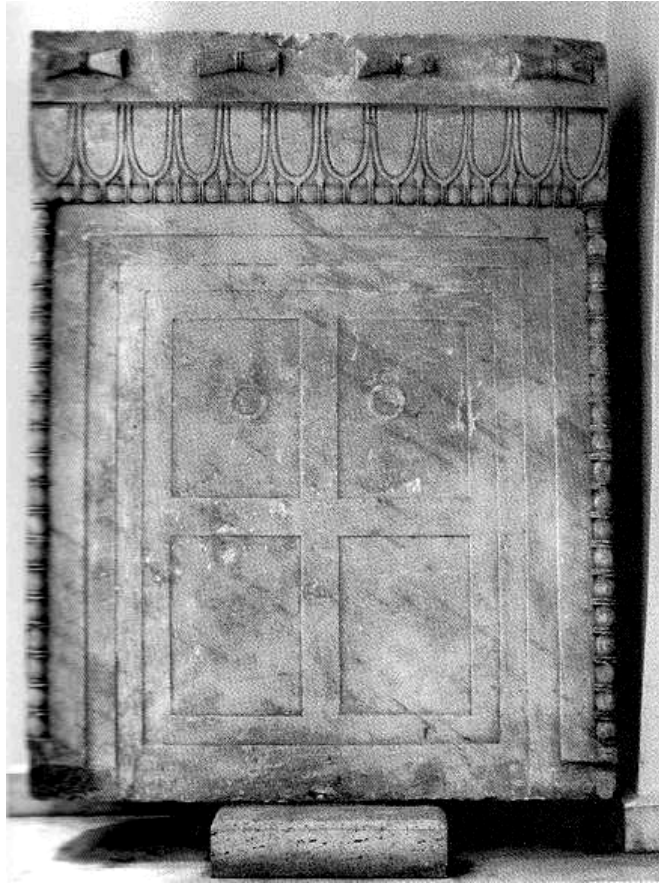
Res. 5.2. Akmonia'dan Frig kapı betimli mezar steli (Gibson 1978: no. 36).

Res. 5.3. Afyon Müzesi'nden Frig kapı betimli mezar steli.

Kapı taşları çeşitli yayınlarda farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır (Waelkens 1986: 1, dn. 3). Türkçeye çevirdiğimizde “kapı taşı”, “Frig kapı taşı”, “kapı betimli mezar taşı”, “kapı biçimli mezar steli” gibi terimlerle ifade etmek mümkündür. Ancak bu çalışmada, neredeyse tamamen Frigya Bölgesi’nde görülmesi nedeniyle “Frig kapı betimli mezar steli” ve “kapı betimli mezar steli” şeklinde kullanmak tercih edilmiştir. Antik dönemde bu tip mezar stelleri için hangi ismin verildiği hala belirsizliğini korumaktadır. M. Waelkens’e göre (Waelkens 1986: 1) muhtemelen kapı betimli mezar stelleri için kullanılan özel bir terim yoktu ancak Galatya’da ele geçmiş bir örneğe dayanarak, ilk olarak W. Ramsay ve ondan sonra W. M. Calder bazen alınlığa sahip bir kapı, bazen de yalnızca bir kapı ile bezenmiş mezar stellerinin $\theta\upsilon\rho\alpha$ (kapı) olarak adlandırıldığını bildirir (Ramsay 1895: 99-100; Calder 1911: 178). Yine Galatya Bölgesi’nde bulunmuş bir başka kapı betimli mezar steli $\theta\upsilon\rho\iota\varsigma$ olarak tanımlanmıştır (Waelkens 1986: 1). Buna rağmen sözünü ettiğimiz ünik epigrafik kanıtlar Frig kapı betimli mezar stellerinin gerçekten bu şekilde mi ifade edildikleri ile ilgili soruya kesin bir cevap vermemektedir. Birçoğu başka yapılarda mimari eleman olarak ikinci kez kullanılmış kapı betimli mezar stellerinin hiçbiri özgün konumlarında ele geçmemiştir. Muhtemelen orijinal kullanımlarından vazgeçilmesiyle birlikte farklı yapılarda mimari eleman işlevi görmüşlerdir. Bu nedenle kapı biçimli mezar steli ile mezar arasındaki bağlantı belirsizliğini korumaktadır. Üzerlerinde taşıdıkları yazıtlar nedeniyle tek başlarına duran anıtlar oldukları düşünülmektedir. Bunlar mezarın önünde ya da üzerinde tek başlarına durmuş olabilecekleri gibi, mezar yapıları içinde kullanılmış da olabilirlerdi (Waelkens 1986: 7). M. Waelkens’in aktardığına göre, R. Naumann kapı betimli mezar stellerinin bir mezarla bağlantısı olmaksızın hatırlama ya da adak stelleri olarak nekropole veya kent içine yerleştirilmiş olabileceklerini söylemektedir (Waelkens 1986: 7). Yazıtlarda yer alan “anısına” anlamına gelen “ $\mu\nu\eta\mu\eta\varsigma\ \chi\acute{\alpha}\rho\iota\nu$ ” formu bu görüşü destekler niteliktedir; ancak Frig kapı betimli mezar stellerinin yoğunluğu göz önüne alındığında *kenotaph* anlamının mezar stellerinin bütünü için kabul edilemez olduğu ortaya çıkar. Bununla birlikte kimi yazıtlarda, kişinin mezar stelini ölmeden hazırlattığının belirtilmesi de bu iddiayı çürütmektedir.

Kapı betimli mezar stellerinin dikilişlerine kapı betimli mezar stellerinin en erken örnekleri ile başlamak doğru olacaktır. Kapı betimli mezar steli tanımlamasına uyan muhtemel en erken örnek, Anadolu dışında bir yerleşmede, Lemnos'ta bulunmuştur ve M.Ö. 8. – M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenmektedir (Roosevelt 2006: 71, dn. 27). Anadolu'da Frig kapı betimli mezar stellerinin erken formu olabilecek ilk örnekler tümülüslerle ilişkilidir. İkiztepe (Res. 5.4) ve Karaburun'da bulunan bu örnekler, M.Ö. 6. yüzyılın sonu - M.Ö. 5. yüzyıl başına tarihlenmektedirler (Tezcan 1976: 394; Mellink 1979: 383; Waelkens 1986: 4, 37, no. 9, fig. 1; Polat 2005: 4-15, fig. 10-11; Roosevelt 2006: 72, no. 10, fig. 12-13). Benzer örnekler Sardis, Daskyleion, Selendi, Ödemiş, Akhisar, Soma'da ortaya çıkmıştır (Roosevelt 2006: 69-78). Verdiğimiz bu örnekler bir tümülüsün yanına dikilmişlerdir. İkiztepe ve Karaburun örneklerinde kapı betimli mezar stelinin alt kısmının, dikdörtgen oyuklar açılmış bir kaideye oturacak şekilde sivriltildiği görülmektedir.

Res. 5.4. İkiztepe'de bir tümülüs kenarında ele geçmiş kapı betimli mezar steli (Polat: 2005: fig. 10)

İkiztepe ve Karaburun tümülüsleri civarında ele geçen altlıklar kapı betimli mezar stellerinin kaideler üzerine oturtulduğu görüşünü doğurmuştur. Ancak kaidelerdeki yuvalar ile kapı betimli mezar stellerindeki kamaların ölçülerinin birbirine uymaması, bunların mezar stelleri için kullanılmamış olabileceği sorununu ortaya koymuştur. Kapı betimli mezar stellerinin altlıkların her iki kenarındaki daha geniş yuvalara yerleştirilen dikmeler sayesinde ayakta durabileceği düşünülmüş ancak bunları birbirine bağlayacak kenetlerin bulunmayışı bu görüşü de ortadan kaldırmıştır. Böylece bu kaidelerin tümülüs eteğinde hangi amaçla kullanıldığına yönelik yeni bir soru ortaya atılmıştır (Polat 2005: 5-9; Roosevelt 2006). Benzer biçimdeki daha geç bir kapı betimli mezar steli Philmelion'da bulunmuştur. Bu örnekte ise mezar stelinin alt kısmı sivriltilmeden doğrudan kaide üzerine yerleştirilmiş ve yan taraflarından kenetlenmiştir (Waelkens 1986: 4). Tek kapı betimli mezar stelleri kamalar ile bir alt yapıya sabitlenebilirken birden fazla kapıya sahip mezar stellerinde, alınlıklılarda ve yüksek olanlarında bu yöntemin kullanılmadığı görülmektedir. Bu biçimdeki mezar stelleri alt kısımda sivriltilerek ya da demir kenetlerle kullanılarak sabitlenmiş olabilirlerdi. Kapı betimli mezar stelleri doğrudan yere oturtuldukları gibi bir kaide üzerine de yerleştirilebilirdi. Bir mezar yapısıyla bütünleşmiş olarak kullanılan kapı betimli mezar stelleri harç ile bağlanabileceği gibi (Waelkens 1986: 6), kenetler yardımı ile de sabitlenebilirdi. Olasılıkla bazı durumlarda yivler içine yerleştiriliyor bazı durumlarda da kenetlerle bağlanıyorlardı (Waelkens 1986: 4 -10).

B. Köken ve Yayılım Alanı

Anadolu'da ölü için ev benzeri bir mezar inşa etme geleneği ilk çağlardan başlayarak Bizans dönemine kadar devam etmiştir. Ev benzeri mezar yapıları “ölünün yaşamına devam ettiği ev” olarak kabul edilmiştir (Waelkens 1980a; Waelkens 1980b; Waelkens 1986: 17-31). Frigya'da tümülüsler ve erken örnekleri

M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine, geç olanları da M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Frig kaya mezarları da bu geleneği devam ettirmiştir (Ramsay 1889: 153; Haspels 1971: 101). E. Haspels, Frig kaya mezarlarını iki grupta incelemiş, mezar odasını ahşap bir eve benzetmiş ve mezarlar için “ölü evi” demiştir (Haspels 1971: 112). Bununla birlikte, E. Haspels, Friglerin yerli ahşap yapı geleneklerini kaya anıtlarının cephelerinde de mezar odalarının içlerinde olduğu gibi taklit ettiklerini söylemektedir (Haspels 1971: 101). Frig kaya anıtlarının genel özelliklerine bakacak olursak bunlar, görkemli anıtsal cepheler, üçgen alınlıklı, merkezde bir kapı ve çevresindeki bezemeler olarak sayılabilir (Haspels 1971: 73-111, 124-124, Naumann 1983; Roller 1988: 45-46; Sivas 1999; bkz. Berndt-Ersöz 2003). Biçim değiştirmekle birlikte Bizans dönemine kadar devam eden kaya mezar geleneği ve ayrıca anıt mezarlar aynı düşüncenin ürünü olmalıdır. Aynı zamanda özellikle Roma dönemi ile birlikte mimari bir yapının kopyası görünümündeki lahitler ve ostohekler de ölü evi fikrinin devamıdır (Waelkens 1986: 30). Frigya’daki Dokimeion atölyesinde üretilen lahitler ve ostohekler üzerinde görülen kapı betimleri mezar ana kapısını ifade etmekteydi (Waelkens 1982:109-110, 121-123; Waelkens 1986: 30-31). T. Drew-Bear ve T. Lochmann’a göre, üzerinde kapı betimi yer alan mezar stelleri anıtsal mezar yapılarına göre daha ucuz birer taklittirler. (Drew-Bear, Lochmann 1996: 119).

Kapı betimli mezar stellerinin ortaya çıkışları ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Kapı betimli mezar stellerinin Frig kaya anıtlarının Roma İmparatorluk dönemindeki yansımaları olduğu ileri sürülen görüşlerden biridir (Waelkens 1986: 17, dn 143). Bir başka görüş W. Ramsay tarafından ileri sürülmüştür. Ramsay’a göre kapı, yaşam ile ölüm arasında bağlantı sağlayan bir geçit niteliğindedir ve tapınağın yerini alan kapı betimli stel, tanrıya ulaşmış ölünün yaşamını sürdürdüğü yeri (Ramsay 1884: 253-255; 1895: 100). Kapı betimli stellerdeki her bir panelin yaşanılan evin her bir odasını temsil ettiği, mezarların kapıları olduğu, Hades kapısı olduğu, mezarın girişini sembolize ettiği, oda mezarların yerini aldıkları ya da Yahudi ikonografisinden alındığı gibi farklı düşünceler de bulunmaktadır (Waelkens 1986: 17). Waelkens, form ve içerik olarak tamamen Frigya’nın mezar geleneğine ait olan (Waelkens 1986: 31) kapı betimli

mezar stellerinin, ölü evinin en önemli kısmını oluşturan ana kapısı ve aynı zamanda “ölü evi düşüncesini en azından çizimsel ele almış olsa da, kaynağının ölü evi düşüncesi” olduğunu ileri sürmektedir (Waelkens 1986: 18).

Kapı betimli mezar stellerinin Frigya’ya özgü olduğu belirtilmektedir. Bu, konuya dikkat çeken ilk yazarlardan bu yana, günümüzde de hakim olan bir görüştür (Ramsay 1884: 250; 1895: 582; Anderson 1899: 313; Waelkens 1977: 279-315; 1986: 13-14, dn. 115; Mitchell, McNicoll 1979: 79). Hatta Frigya Bölgesi’nin sınırları, bazı zamanlarda, kapı betimli mezar stellerinin dağılımına göre çizilmiştir. Ancak W. Ramsay, J.G.C. Anderson bu tipteki mezar stellerinin Bithinya, Galatya ve Pisidya kentlerinde de görüldüğünü belirtmişlerdir (Ramsay 1884: 250; Anderson 1899: 313). Burada dikkate alınması gereken nokta bu bölgelerin bir bölümünün M.S. 4. yüzyıla kadar Frigya’ya ait olduğudur.

Kapı betimli mezar stellerinin yayılım alanları ile ilgili ilk denemeyi C.W.M. Cox ve A. Cameron tarafından yapılmıştır (Cox ve Cameron 1937: 15-17). Araştırmacılara göre mezar stelleri kuzey Frigya ve Galatya sınırında yer alan Akmonia, Sebaste, Orkistos ve Amorium gibi kentler ile sınırlı kalmakla birlikte Bithinya, Pisidia’nın kuzeyi, Galatya, Frigya’nın güneyindeki kentlerde de tek tük örneklerin bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın 1937 yılında yapılmış olduğu, yapılan yeni araştırmalar sonucunda kapı betimli mezar stellerinin sayılarının arttığı ve dolayısıyla bu alanın da genişlediği göz önüne alınmalıdır. Yayılım alanlarının tespitine yönelik bir başka düşünce ise E. Pfuhl ve H. Mobius tarafından ileri sürülmüştür. Pfuhl ve Mobius’a göre kapı betimli mezar stelleri Lidya’dan Pontus’a kadar geniş bir coğrafi alanda kullanılmıştır (Pfuhl ve Möbius 1977: 53). Bu tespit doğru olmakla birlikte, kapı betimli mezar stelleri, tüm bölgelerde aynı yoğunlukta karşımıza çıkmaz. Konuyla ilgili bir başka düşünce ise M. Waelkens tarafından sunulmuştur: Waelkens, kapı betimli mezar stellerinin yayılım alanının Friyga ve Galatya Bölgesi’nde Frig halkının yaşadığı bölgelerle uyduğunu ancak bununla sınırlı kalmayarak Misya, Lidya, Bithinya ve Pisidya’nın sınır bölgelerinde de görüldüğünü belirtmektedir (Waelkens 1986: 14). Frig kapı betimli mezar stellerinin

Frigya'nın kuzeyinde yoğunlaştığını belirten M. Waelkes, bunun iki neden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Waelkens 1986: 14): Birinci neden bilimsel araştırmaların o bölgede yoğunlaşması, ikinci neden ise bölgenin etnik yapısındaki zenginliktir. Waelkens, Hellenistik etkilerin yoğun görüldüğü yerleşimlerde ve zengin kentlerde kapı betimli mezar stellerinin kullanılmadığını ya da çok az kullanıldığını düşünmektedir. Kapı betimli mezar stellerinin Frigya ile komşu bölgelerin sınır yerleşmelerinde görülmesinin nedeni etnik bağlar veya kültürel ilişkiler olarak yorumlamaktadır. Frigya'ya daha uzak olan Paflagonya, Pontus, Likya ve Troya gibi uzak yerleşmelerde bulunmalarını kültürel etkilere ve olası bir Frig göçüne bağlamıştır (Waelkens 1986: 14). Son yıllarda ele geçen buluntular ışığında bu tip stellerin bulunduğu bölgelere bir yenisinin eklendiğini söylemek mümkündür. Kommagene Bölgesi'nde (Ergeç 2003: lev. 52/3) bulunan bir "kapı taşı", şekil ve bezeme öğeleri ile Frigya Bölgesi'ndeki stellere benzememektedir. Sol üst ve sol alt kenarındaki silindirik çıkıntılarla bir mezarın kapısıdır. Ancak Frig kapı betimli mezar stellerinde olduğu gibi dört panele ayrılması ve bu panellere çeşitli bezeklerin yerleştirilmesi, kültürel bir etkinin varlığına, dolayısıyla benzer tipteki taşların bir mezarın kapısını örtecek şekil olarak Anadolu'nun güneydoğusuna kadar yayıldığını göstermektedir. Bu örnek, iki bölge arasındaki kültürel etkileşimin varlığını gösterebileceği gibi Kommagene'ye göç eden ya da farklı bir nedenden orada bulunan bir Frigyalı tarafından tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Kapı betimli mezar stellerinin Frigya Bölgesi'ne has bir üslup olması bunların yalnızca Frig halkı tarafından kullanılmış olduklarını göstermez. Bunu kapı betimli mezar stelleri üzerindeki yazıtlarda geçen isimler yardımıyla açıklamak mümkündür. Birçok mezar steli üzerinde yazıtlar taşımaktadırlar. Yazıtlarda geçen isimlerde yerel Frig isimleri yanında Grek ve Latin isimlerinin de sıkça kullanıldığı görülmektedir. Yerel olmayan isimleri Grek ve Romalılar kullandığı gibi kültür benzeşmesi nedeniyle yerel halk tarafından kullanıldığını da söylenebilir. Kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bu isimler, Frig kapı betimli mezar stellerinin Hellen, Latin ve Yahudiler tarafından da kullanılmış olabileceğini işaret etmektedir.

C. Biçimler ve Atölyeler

Kapı betimli mezar stelleri farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılık yöresel atölyelerden kaynaklanabildiği gibi aynı atölyenin farklı üretimi şeklinde de kendini göstermektedir. Kapı betimli mezar stelleri arasında görülen farklar kullanıldıkları yer ve üzerlerine yerleştirilmiş bezekler ile sınırlıdır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kapı betimli mezar stellerine yönelik hazırlanmış en geniş tipolojik çalışma olması nedeniyle, kısaca M. Waelkens'in tipolojisini sunmak doğru olacaktır.

Kapı betimli mezar stelleri, M. Waelkens'in araştırmasında, öncelikle kullanıldıkları yerlere yani dikiliş biçimlerine göre dört ana kategoriye ayrılmış, bunlar daha sonra gösterdikleri biçimlere göre alt başlıklar halinde açıklanmıştır (Waelkens 1986: 3-11). Birinci ana kategori "bir tümülüsün kenarındaki" (Res. 4.4) kapı betimli mezar stelleridir (Waelkens 1986: 3.-4). Bunlar en eski kapı betimli kapı taşı şeklini oluşturmaktadır ve Anadolu için Frigya ve komşuları ile olan sınır bölgelerinde kullanılmıştır (Bu tip mezar stelleri için bakınız: Roosevelt 2006, 72, no. 10, fig. 12-13.; Polat 2005: 4-5 and 15, dn. 54, fig. 10-11.; Tezcan 1976: 394). Bu kategori kendi içinde iki ana gruba ayrılmaktadır. Bu tipteki kapı betimli mezar stelleri "krepis bağlantılı olmayanlar (Tip A)" ve "krepis bağlantılı olanlar (Tip B)" şeklinde iki alt gruba ayrılmıştır (Waelkens 1986: 3-4).

İkinci ana kategori "serbest duran kapı stelleri" olarak tanımlanmış ve kendi içinde üç ana gruba ayrılmıştır (Waelkens 1986: 4-8). Stel kavramı ile üzeri bezemeli ve yazıtlı, tüm yüzleri düzeltilerek dikdörtgen bir taş blok ifade edilmek istenmektedir. Bu tipolojik ana başlıkta da stel kavramı açıkladığımız geniş anlamı ile kullanılmış olmalıdır. Serbest duran kapı stelleri kategorisinin birinci ana grubu "taçlandırılmış çatılı kapı stelleri"dir. Bu tip de alt gruplara ayrılmaktadır. Bu alt gruplardan birincisi "sivri çatılı kapı stelleri (Tip C)"dir (Res. 5.5). Bunlar sivri bir çatıya sahiptir ve ön yüzün tümüne ya da büyük bir kısmına bir kapı betimlemesi

yerleştirilmiştir. Genellikle tek kapıya sahip olup zaman zaman iki kapılı örnekleri de bulunmaktadır.

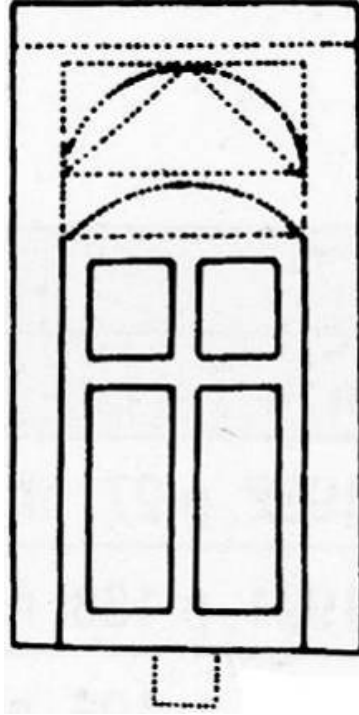
Res. 5.5. Afyon Müzesi'nden Tip C Frig kapı betimli mezar steli.

Bu tipteki mezar stelleri Kuzey Frigya'da yoğun olarak görülmekle birlikte orta ve doğu Frigya'da da rastlanmaktadır. Ayrıca yayılımı Galatya ve Pisidya sınırlarına kadar uzanmaktadır. İkinci alt grup "sivri çatılı iki katlı kapı stelleri (Tip D)" olarak tanımlanmıştır. Bunlar işlenmiş iki parçadan oluşmaktadır. Alt parçada bir kapı betimlenirken üst parça sivri çatı kısmıdır. En çok kullanılan biçimi yukarıya doğru daralan ve yatay bir çizgi ile ayrılmış tiptedir. Bu tip Bithinya'da yoğun olarak kullanılmıştır. Kuzey Frigya'da birkaç örnek ele geçmiştir. Sivri çatılı kapı stellerinin son alt grubu "kavisli steller (Tip E)"dir (Res. 5.6). Bunlar tek kapıya sahip üst kısmı üçgen çatı yerine daire veya nal biçimli bir kavisle sonlandırılmaktadır. Kuzey ve orta Frigya, güney Galatya'da görülmektedir.

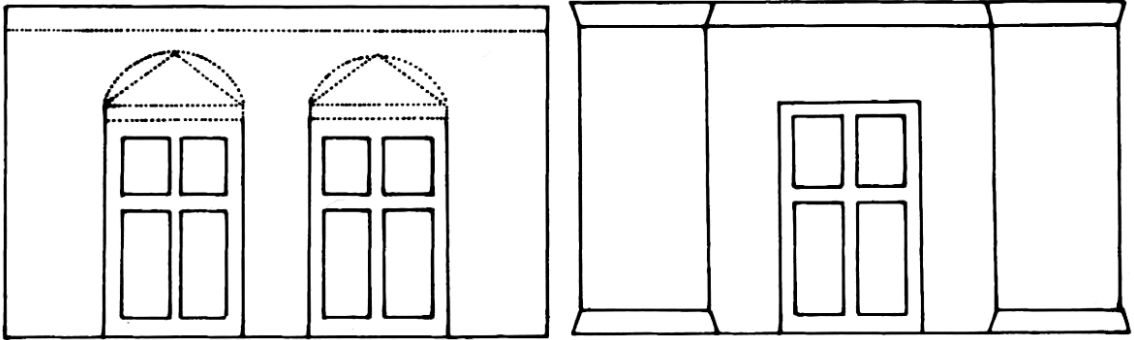

Res. 5.6. Afyon Müzesi'nden Tip E Frig kapı betimli mezar steli.

Serbest duran kapı stellerinin ikinci grubu ise “düzgün köşeli kapı stelleri” olarak belirlenmiştir (Waelkens 1986: 6). Bu biçimdeki mezar stellerinin kenarları düzgün kesilmiş ve bir yapı içinde kullanılmıştır. Bu tipteki mezar stelleri bağlı oldukları yapıya harç ya da kenet ile sabitlenmiş olmalıdır. Bu tipteki mezar stelleri iki alt gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki “yüksek köşeli kapı stelleri (Tip F)” olarak adlandırılmıştır (Res. 5.7). Bu tipteki taşlar kuzey Frigya’da, Pessinus’ta ve orta Frigya’nın batı kesimlerinde görülmektedir. Tip C’nin farklı bir türüdür. Yüksek köşeli kapı stellerinin ikinci grubu ise “uzun köşeli kapı stelleri (Tip G)”dir (Res. 5.8). Bu tipteki kapı betimli taşlar da orta Frigya’nın batı kısmında ve Galatya-Frigya sınır bölgesinde kullanılmıştır.

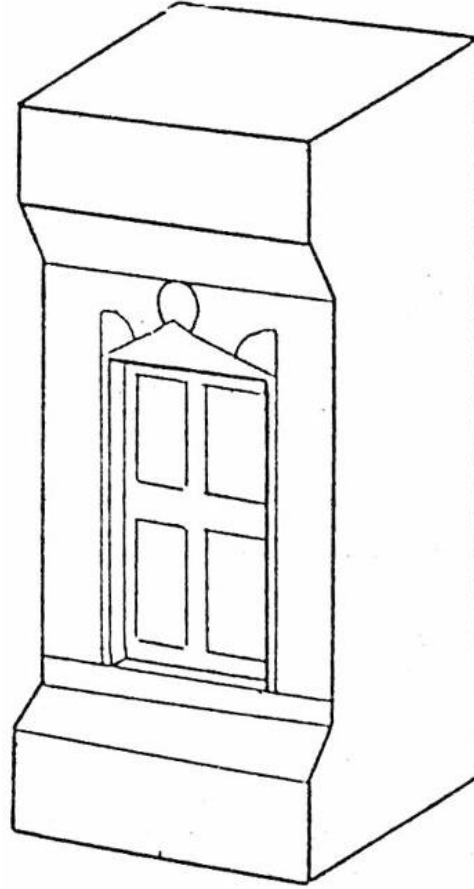

Res. 5.7. Frig kapı betimli mezar steli, Tip F (Devreker vd. 2003: fig. 41).

Res. 5.8. Frig kapı betimli mezar steli, Tip G (Devreker vd. 2003: fig. 41).

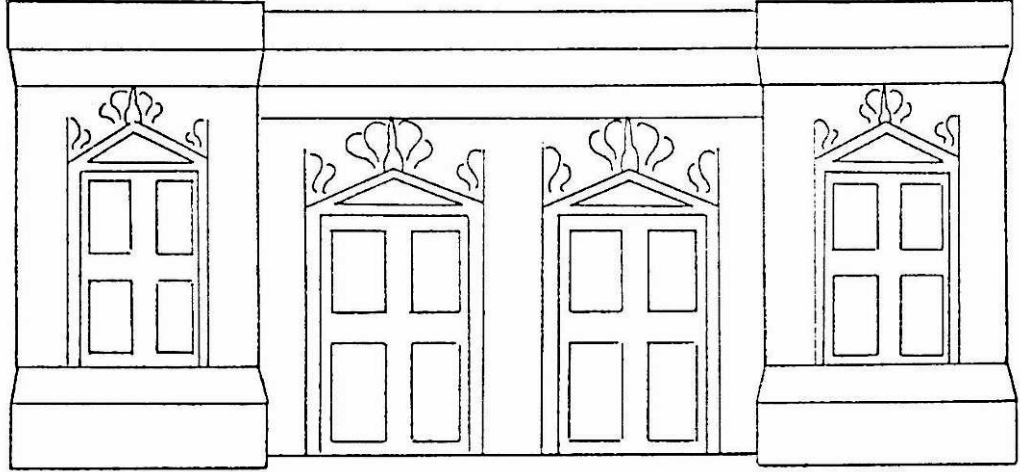
Serbest duran kapı stellerinin üçüncü grubu ise tek tiptir. “Direk şekilli kapı taşları (Tip H)” olarak adlandırılan bu tipe, yalnızca, yüksek mezar altarı görünümüne sahip mezar stelleri girmektedir (Res. 5.9). Bu tipe, düzgün köşeli, üstte ve altta bir, üç veya bütün yanlarında çevrelenmiş bir profil ile bezenmiş biçimleri dolayısıyla “*bomos*” adı verilmiştir. *Bomos* tipi kapı betimli mezar stelleri dar bir alanda karşımıza çıkar. Buluntu yerlerinin en önemli merkezi Amorium olmalıdır. Bunun dışında Kümbet, Orkistos, Pessinus ve Uşak’ta da bulunmuştur. (Waelkens 1986: 7-8).

Res. 5.9. Frig kapı betimli mezar steli, Tip H (Drew-Bear, Lochmann 1996: fig. 2).

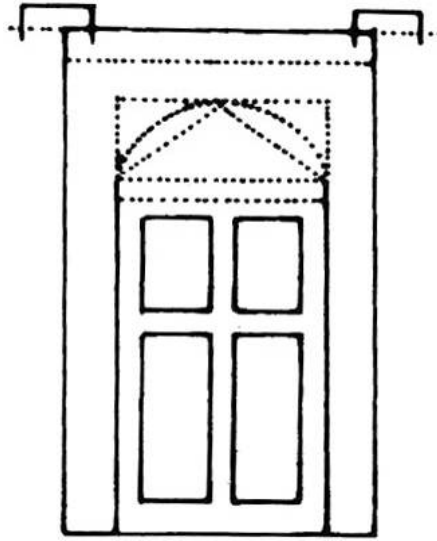
Burada, T. Drew-Bear ve T. Lochmann'ın “*bomos*” hakkındaki görüşlerini de sunmak gereklidir. Araştırmacılara göre bu tipteki kapı betimli mezar stelleri yalnızca şekil ve ön yüz ile altarlara benzemektedir. Bunlar, altarlara aksine sadece önyüzleri işlenmiş ve oldukça da incedir; bu nedenle “plaster taşı” terimi kullanılmıştır. Ayrıca tamamı serbest durmamakta, bir kısmı mezar yapılarının cephelerine bağlı kompleksler halindedir (Drew-Bear, Lochmann 1996: 113). Drew-Bear ve Lochman, bu tipteki kapı betimli mezar stellerinin dikilişi ile ilgili bir görüş sunmuştur: Bu tipteki kapı betimli stelleri ortadaki ince plaka biçimli stellerin iki yanına dikilmiştir (Res. 5.10). Buna kanıt olarak Başören Köyü'nde bulunmuş olan bir mezar kompleksini, mezar stelleri üzerinde devam eden yazıtları ve M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına ait bir mezar stelinin gösterirler (Drew-Bear, Lochmann 1996: 115-116). Bu tipteki kapı betimli mezar stelleri ile ilgili bir başka görüş S. Cormack tarafından ileri sürülmüştür. Cormack'a göre, bu tipteki kapı betimli mezar stelleri

büyük mezar yapılarının parçalarıdır ve sıklıkla aileler için tasarlanmıştır (Cormack 2004: 118).

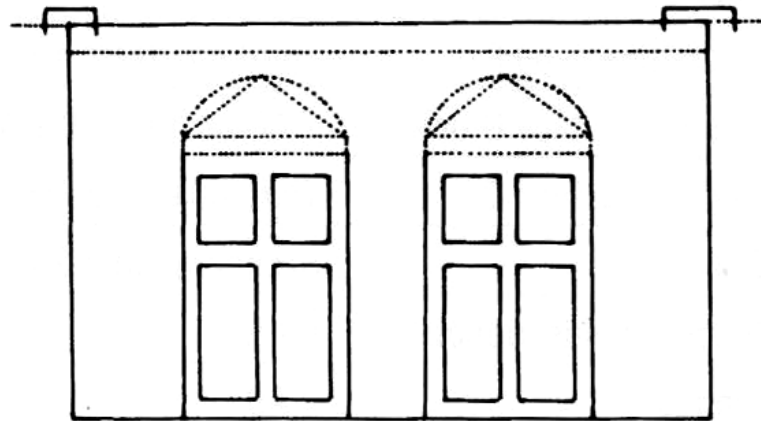

Res. 5.10. Drew-Bear ve Lochmann'a göre plaster taşlarının kullanımı (Drew-Bear, Lochmann 1996: fig. 3)

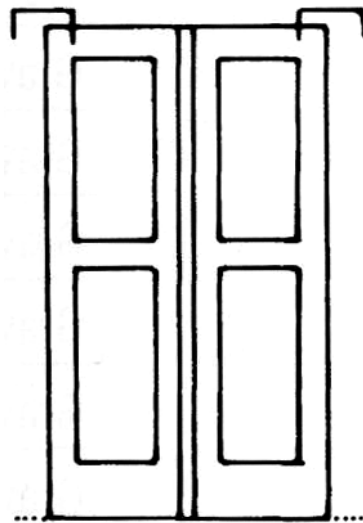
Kapı betimli mezar stellerinin üçüncü ana kategorisi “mezar yapılarında inşa edilmiş kapı taşları” başlığı altında toplanmıştır. Bunlar bir mezar yapısı içinde kullanılmış kapı betimli mezar stelleridir. Üç alt tipe ayrılmıştır. Bunlardan ilki “yüksek düzgün köşeli kapı taşları (Tip J)” olarak adlandırılmıştır (Res. 5.11). Orta Frigya ve Galatya’da yoğunlaşmış bir biçimdir. İkinci tip “uzun düzgün köşeli kapı taşları (Tip K)” olarak belirlenmiştir (Res. 5.12). Bunlar Nakoleia, Pessinus, Prymnessos, Orkistos, güney Frigya’nın batı kısmında yaygındır. Pessinus ve güney Frigya örnekleri tek kapıya sahipken diğer bölgelere ait örneklerde iki veya üç kapı betimi yer almaktadır. Mezar yapılarında inşa edilmiş kapı taşlarının son tipi “kapı çerçevesiz kapı taşları (Tip L)”dir (Res. 5.13). Bu tipteki kapı taşları üzerinde yalnızca bir tane çerçevesiz kapı bulunmaktadır. Tekil örneklerine Akmonia, Philemelion, Antiocheia ve Aizonai’de rastlanır (Waelkens 1986: 8-9, dn. 167).

Res. 5.11. Frig kapı betimli mezar steli, Tip J (Devreker vd. 2003: fig. 41).

Res. 5.12. Frig kapı betimli mezar steli, Tip K (Devreker vd. 2003: fig. 41).

Res. 5.13. Frig kapı betimli mezar steli, Tip L (Devreker vd. 2003: fig. 41).

Son ana kategoriyi “kapı taşlarının özel formları ve benzer anıtlar” oluşturmaktadır. Bunlar da kendi içinde iki ana tipe ayrılmıştır. Birinci tip “kapı söveli çatı (Tip M)” olarak belirtilen önceleri düzgün köşeli olan fakat M.S. 2. yüzyılın başlarında yamuk biçimli, kapı betimi sadece söve ya da bir profil ile çizilmiş mezar stelleridir. Bunların arka yüzleri ve yan kenarları hemen hemen hiç işlenmemiş gibidir. Bir diğer tip ise “kaya kabartmaları”dır. Bunlar daha çok Frigya’nın kayalık alanlarında ortaya çıkmaktadır. Bu tip kapı betimli mezar stellerinin bozulmuş bir formu olarak uygulanmıştır (Waelkens 1986: 9-10).

M. Waelkens, araştırması sonucunda, her kentin kapı betimli mezar stellerini üreten bir atölyesi bulunduğu belirtmiştir (Waelkens 1986: 19, dn. 167). Aynı zamanda bir kentteki mezar stellerinin çoğunluğu o kentteki atölyenin üretimiye, atölye ve bir tip ile bağdaşmayan örnekler de gezgin heykeltıraşların çalışmalarıdır. Bazen kimi atölyelerin komşu atölyelerden etkilendiği görülmektedir. Mezar stellerinin zaman zaman komşu kentlere veya bölge dışındaki kentlere ihraç edildiği de belirlenmiştir. Lahitlerde olduğu gibi, kapı betimli mezar stellerinin de yarı işlenmiş şekilde ihraç edildiği tespit edilmiştir (Waelkens 1986: 20). Bunlar taş ocağı yakınındaki bir atölyede mevcut örneklerle göre biçimlendirilmekteydi. Birçok kapı betimli mezar steli sipariş üzerine hazırlanmıştır. Mezar stellerinin birçoğunun üzerindeki yazıtlardan mezar sahibinin hayattayken mezar steli yaptırdığı anlaşılmaktadır. Kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bezemeler, seri bir üretime işaret eder. Atölyeler, bezekleri buldukları çevrenin beğenilerine yönelik kapı içine işledikten sonra, muhtemelen satış sonrasında, büstler ya da kişinin günlük hayatına ilişkin diğer ana betimler yazıtla birlikte işleniyordu. Bir atölyenin oluşumunda kentin civarındaki taş ocakları önemli bir etkendi. Bununla birlikte kentin zenginliği ve heykeltıraşların varlığı da yadsınamayacak diğer önemli etkenlerdir.

D. Bezeme Elemanları

Kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bezeme elemanları atölyelere ve bölgenin yerel özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Bezeme elemanları mezar stelleri üzerinde, kapı içindeki paneller, kapı betiminin her iki yanı ve alınlığın iç kısmı ile üstünde yoğunlaşmaktadır. Kullanılan bezekler günlük hayata kullanılan aletlerin yanı sıra, bitkisel bezekler, hayvanlar ve büstlere kadar geniş bir repertuara sahiptir.

Kapı betimi içindeki değişmez motiflerden biri kapı tokmağıdır. Bunlar genellikle basit çemberler halinde gösterilmekle birlikte oldukça özenli işlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Hemen hemen kapı betimli mezar stellerinin tamamında görülen bir başka bezek ise anahtar levhalarıdır. Bunlar da bazen yuvarlak, dikdörtgen biçimli ya da Amorium örneklerinde olduğu gibi köşelerinde bir ok ucu bulunan baklava dilimi biçimindedir. Kapı betimli mezar stellerinin bir kısmı mimari yapılar da görülen diş kesimi (geisipodes), yumurta-ok silmesi (ovolo), kymation ve lotus palmet zincileri içermektedir. Bunlar üretimin uzun bir sürece bağlı olduğu merkezlerde gelişmiş örnekler olarak yorumlanmıştır (Waelkens 1986: 11). Kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bitkisel bezekler genellikle üzüm salkımları, sarmaşık yaprakları veya asma dallarından oluşmaktadır. Waelkens, Frig kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bitkisel bezeklerin, bir kentin ve çevresinin flora değişikliklerini gösterdiğini söylemektedir (Waelkens 1986: 11). Kapı betimli mezar stelleri üzerinde portrelere de rastlanabilmektedir. Kişileri resmetmeye yönelik bu tip betimler genellikle heykel okulları ile bağlanmaktadır. Dokimeion, Aizonai ve Altıntaş atölyeleri bu tipteki kapı betimli mezar stellerini sıkça üretmiştir (Waelkens 1986: 12).

Frig kapı betimli mezar stelleri üzerindeki kullanılan betimlerden en yaygın olanı, kişilerin günlük hayatı ile bağlantılı olan aletlerdir. Alet betimleri kuzeydoğu Lidya, Frigya, Galatya ve Pontus'a kadar uzanmaktadır (Waelkens 1986: 12).

Günlük işleri temsil eden betimler, ziraat ile ilgili aletler, üzüm ve asma, hayvan yetiştiriciliği ve avcılık gibi konulara aittir. Erkeklere ait olan kapı betimli mezar stellerinde kağıt rulosu, yazı tableti ve *stylus* gibi motiflerin yer aldığı da görülmektedir. Kadınlara ait kapı betimli mezar stellerinde ise iğ, öreke, ayna, tarak ve masa gibi bezekler sıkça tasvir edilmiştir.

E. Tarihleme

Mevcut buluntulara göre en erken M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı bilinen kapı betimli mezar stelleri M.S. 5. yüzyılın başına kadar kullanılmıştır (Waelkens 1986: 15). Bu tipteki mezar stellerinin bir çoğunun M.S. 2.-3. yüzyıllara ait oldukları bilinmektedir. İskender'in ölümünden sonra uzun bir süre siyasi istikrarsızlığın süregeldiği Anadolu, M.S. 1. yüzyıldan itibaren düzene girmeye başlamış ve M.S. 2. yüzyıldan itibaren halk refaha kavuşmuştur. Bu nedenle, lahitlerde olduğu gibi, kapı betimli mezar stellerinin bu dönemde yoğunlaşması olasıdır. M.S. 3. yüzyıldan itibaren kapı betimli mezar stellerinin üretimi gerilemiştir. Üretimi M.S. 3. yüzyılın ortalarından itibaren azalmaya başlayan kapı betimli mezar stelleri, M.S. 4. yüzyılda nadir olarak kullanılmışlardır. M.S. 3. yüzyıldan sonra azalmalarının nedeni bu dönemdeki ekonomik krize bağlı olmalıdır (Waelkens 1986: 16).

M. Waelkens, Frig kapı betimli mezar stelleri tiplerinin tarihsel gelişimini şu şekilde belirlemiştir (Waelkens 1986: 17): Tip A, M.Ö. 6. yüzyıldan M.Ö. 1. yüzyıla kadar üretilmiştir. Tip B, Augustus döneminde (M.Ö. 23-M.S. 14) gelişmiştir. Tip C, D ve E, Hellenistik dönemden itibaren biliniyor olmalıdır. Tip F, G ve H, Roma İmparatorluk döneminde ortaya çıkmış tiptir. Tip J, K ve L, en geç M.S. 1. yüzyıl ya da M.S. 2. yüzyılın başında oluşmuştur. Tip M, M.S. 1. yüzyılın sonundan M.S. 2.

yüzyılın ortalarına kadar kullanılmış olmalıdır. Kaya kabartmaları ise Roma İmparatorluk dönemine aittir.

VI. AMORIUM FRIG KAPI BETİMLİ MEZAR STELLERİ

Amorium'un mezar stellerinin bir kısmı yayınlanmıştır (Körte 1897: 35, no.18.; Calder 1955: 34. ; Waelkens 1986: 205-223.; Harrison 1989b: 169; 1990: 156) ancak büyük bir çoğunluğu oluşturan yayınlanmamış malzemenin bir kısmına burada yer verilmekle birlikte tamamını kapsayan bir çalışma, henüz hazırlık aşamasındadır. Amorium'da 42 tım, 53 parça olmak üzere toplam 95 adet mezar steli ele geçmiştir. Ancak çalışmamızda bu mezar stellerinden yalnızca altmış tanesi ele alınmıştır.

Amorium'daki kapı betimli mezar stelleri yanında, üzerinde kapı betimi bulunmayan tek büyük bir figürün yer aldığı örnekler (no. 54, 55 ve 56) ve orta alanın boş bırakıldığı *stele sfastigata* olarak adlandırılan tipteki steller (no. 52 ve 53) de mevcuttur. Ele geçen mezar stellerinin büyük bir bölümü oldukça tahrip olmuştur. Nekropol alanlarından bulunan parçalar olmakla birlikte kentte antik ya da modern yapılar içinde devşirme olarak kullanılmış olanlar da vardır. Bunların çoğu yerel kireçtaşı ya da konglomeradan (no. 11 ve 12) üretilmiş olmakla birlikte, bazı örnekler mermerdendir (no. 3, 53, 59 ve 56).

Amorium kapı betimli mezar stellerinin devşirme olarak Bizans dönemi ve sonrasında kullanıldıkları buluntu yerleri ile ispatlanmıştır. Nekropol alanlarında bulunanlar olduğu gibi Yukarı ve Aşağı Kent'te ele geçmiş olanlar sayıca daha fazladır. Yukarı Kent'te Frig kapı betimli mezar stellerinin Bizans surlarında ve diğer yapılarda mimari eleman olarak kullanıldıkları bilinmektedir (Harrison vd. 1990: 215; 1991: 219) ki bu da kültürel bir değişimin açık bir kanıtıdır. Bununla birlikte Hisarköy'deki (Amorium) birçok 20. yüzyıl yapısında da mezar stellerinin kullanılmış olduğu görülebilmektedir. Çevre köylere kadar taşınan kapı betimli mezar stelleri yine evlerde, cami ve çeşme gibi kamusal yapılarda sıkça yeniden kullanılmıştır. Kapı betimli mezar stelleri nekropol alanlarının kent sınırlarına yakın

bölümlerde ele geçtiği gibi özellikle kuzey nekropolde şehrin 2 km. kadar uzağında da bulunmuştur.

Çalışmamız kapsamındaki mezar stellerinin büyük çoğunluğu üzerinde bir yazıt barındırırken, az sayıdaki mezar stelinde ise yazıt yer almamaktadır. Yazıtlar genellikle aynı formda olup mezar stelinin sahibi ve yaptıran kişinin ismini içermektedir. Yazıtların hemen hemen hepsinin sonunda yer alan “anısına” anlamındaki “μνήμης χάριν” formülü standarttır.

A. Amorium Frig Kapı Betimli Mezar Steli Biçimleri

Amorium'daki Frig kapı betimli mezar stelleri, M. Waelkens'in tipolojine göre dört tiptedir. Amorium'daki kapı betimli mezar stelleri, Waelkens tarafından yapılmış olan tipolojiye göre “serbest duran kapı stelleri” ve “mezar yapılarında inşa edilmiş kapı taşları” kategorilerine girmektedir. Bunlardan serbest duran kapı stelleri tipindeki direk şekilli kapı taşları olarak belirlenmiş Tip H, Amorium'da en çok kullanılmış olan formdur. Bunlar, ön yüzünde üstte ve altta geniş bir kuşağa sahip, orta kısma basit yamuk bir profil ile birleşen, ortada bir kapıya sahip kapı betimli mezar stelleridir (Waelkens 1986: 7). Mezar steli ve mezar altarının karışımı olan Amorium'a özgü bu tip, Waelkens tarafından βουνοσ olarak (Waelkens 1986: 4, 7-8 ve 206) adlandırmakla birlikte aslında stel kelime anlamını taşıdıklarını belirtmiştir (Waelkens 1986: 7, 206). Mezar yapılarında inşa edilmiş kapı taşlarından Tip G ve Tip K, Amorium'da Tip H kadar fazla kullanılmasa da, rastladığımız diğer tiplerdir. Bunlar, iki veya üç kapılı, üstte son profile sahip, genelde altta bir çizgi ile oluşturulmuş, zaman zaman zengin bezemeli kapı nişlerinin bulunduğu, plaka ya da pinaks biçimli kapı betimli mezar stelleridir.

Yukarıdaki grupta ile birlikte Waelkens, hem Tip H hem de Tip G ve K'yı iki forma ayırmıştır. Buna göre; Form 1, dört büyük panelli kapı, kapı nişinde zengin bezeme, çatıda ise orta ve köşe palmetlerle tanımlanmaktadır (Waelkens 1986: 206). Form 2 ise derin veya özensiz kazanmış dört panelli kapı, çatıda palmet yerine süssüz akroterlere sahiptir (Waelkens 1986: 207).

T. Drew-Bear ve T. Lochmann, Amorium ve çevresindeki kapı betimli mezar stellerini iki gruba ayırmıştır. Birinci gruptaki kapı taşları uzun, kalın plakalar olup üstte öne çıkıntı yapmış profile sahip, iki veya üç hatta bazen dört taçlandırılmış kapı nişlerine sahiptir. İkinci gruptakiler ise üst ve altında çıkıntı yapan profile sahip yüksek düzgün köşeli bloklardır (Drew-Bear, Lochmann 1996: 111). Ayrıca, Drew-Bear ve Lochmann kapı taşları için bir kaide veya altarı ifade eden *bomos* terimi yerine “plaster taşı” terimini kullanmıştır (Drew-Bear, Lochmann 1986: 113).

Amorium'da tespit ettiğimiz birçok örnekte kama, kenet ya da harç izleri olmayışı bunların serbest durdukları izlenimi yaratmaktadır. Ancak kuzey nekropoldeki bir mezarın hemen yanında ele geçen 17 ve 18 numaralı kapı betimli mezar stellerinin üst kısımlarında hemen hemen aynı boyutlarda dikdörtgen biçimli birer oyuğun bulunuşu bunların bir mezar yapısı ile doğrudan bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. 53 numaralı mezar stelinin üçgen çatısının uç bölümünde demir izleri taşıyan küçük bir delik bulunmaktadır. Bir kenete ait olabilecek bu izler bu mezar stelinin de başka bir mimari ile bağlantısına işaret etmektedir.

Bu çalışma kapsamındaki mezar stellerinde ise daha önce yapılmış sınıflamalara benzer olmakla birlikte farklı bir tipoloji kullanılmıştır. Kapı betimli mezar stelleri üzerlerindeki kapı sayısı ve kapıyı tamamlayan çatıya göre sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Aynı zamanda kapı betimine sahip olmayanlar ve küçük parçalar olmaları nedeniyle tanımlanamayanlar da ayrı bir grup olarak ele alınmıştır. Buna göre Amorium Frig kapı betimli mezar stelleri üç ana gruba ayrılmış, gösterdikleri özelliklere göre alt gruplara bölünmüşlerdir.

Amorium kapı betimli mezar stellerinin birinci ana kategorisi “tek kapıya sahip olan mezar stelleridir (Tip A)”. Adından da anlaşılacağı gibi bu tip steller üzerinde yalnızca bir kapı betimi bulunmaktadır. Tek kapıya sahip olan mezar stellerini, kapı üzerindeki çatının şekline göre iki alt gruba ayırdığımızda, bunların bir kısmının çıkıntılı kaide ve üstte çıkıntılı düz bir alana sahip olduğu ve bir kısmının da olmadığı görülebilmektedir. Bu durumda alt gruplardan ilki “Çıkıntılı kaide ve/veya üstte çıkıntılı alana sahip kapı betimli mezar stelleri (Tip A.1)”dir. Bu alt gruplardan birincisi (Tip A.1), Waelkens’in “Tip H (bomos)” olarak, Drew-Bear ve Lochmann’ın ise “yüksek düzgün köşeli blok/direk taşı” adını verdiği tip ile uyuşmaktadır. Ancak bizim sınıflandırmamız bu tip taşların zaman zaman ya kaideye ya da alana sahip olmayan biçimlerini de kapsar. Tip A.1, kapı betiminin, üçgen çatılı ya da kemerli bir şekle sahip olmasına göre ikiye ayrılmıştır. Böylece Tip A.1, “üçgen çatılı (Tip A.1.1)” ve “kemerli (Tip A.1.2) olarak sınıflandırılmıştır. Katalogda yer alan kapı betimli mezar stellerinden 1–25 numaralar “Tip A.1.1” olarak belirlenen biçime sahiptir. Tip A.1.2 biçimindeki kapı betimli mezar stelleri ise 26 ve 27 numaralıdır.

İkinci alt grup “Kaidesiz ve üstte dışa çıkıntılı yüksek alanı bulunmayan, bir kapı betiminin bulunduğu mezar stelleri (Tip A.2)” olarak adlandırılmıştır. Bu tipteki mezar stelleri de “üçgen alınlıklı (Tip A.2.1)” ve “kemerli (Tip A.2.2)” olarak ayrılmaktadır. Katalogdaki 28-30 numaralı steller Tip A.2.1 olarak tanımlanmışlardır. 31 ve 32 numaralı mezar steli Tip A.2.2 formuna sahiptir.

Katalogdaki 33 ve 34 numaralı kapı betimli mezar stelleri tek kapıya sahip olup, alt kısımlarında kaide yoktur bununla birlikte üst kısımları kırıktır. Bu mezar stellerinin (no. 33 ve 34) Tip A biçiminde oldukları belirlenmiş ancak hangi alt formda şekillendirildikleri anlaşılamamıştır. Toprak altında kalmış 35-37 numaralı mezar stellerinde, üst kısımda dışa çıkıntılı yüksek alan bulunmaktadır ancak, orta bölümdeki kapı betiminin biçimi görülememektedir. Bu nedenle 35-37 numaralı mezar stelleri Tip A.1 biçimindedir.

Tek kapıya sahip kapı betimli mezar taşlarında özellikle üçgen çatılı biçimlerin

bir kısmında zengin dekorasyon görülmektedir. Bunlarda alınlık akroterler palmetlerle süslenmiş, zaman zaman palmetler arasına lotus çiçekleri de yerleştirilmiştir. Ayrıca bazı örneklerde kapı betiminin her iki yanına dikey bir panel içine asma dalları ve üzüm salkımlarının işlendikleri görülmektedir. Bu biçimdeki kapı betimli mezar stellerinden 14 numarada asma dalı ve üzüm salkımlarının birer amphora içinden çıkarak yükseldikleri görülmektedir. Dekorasyon açısından daha sade olanlarda ise akroterler kazıma çizgilerle belirtilmiş, akroterlerden uzanan kazıma çizgiler kapı betiminin ortasına ya da bitime kadar uzatılarak bazen düz bazen de ucu çatallı olacak şekilde sonlandırılmıştır. Akroterlerden uzanan çizgilerin zengin dekore edilmiş mezar stellerinde de karşımıza çıkmaktadır. Tek kapıya sahip kemerli mezar stellerinin de zengin bezeme elemanları içerdikleri anlaşılmaktadır. Amorium’da bunun en iyi temsilcisi 27 numaralı kapı betimli mezar stelidir.

Amorium kapı betimli mezar stellerinin ikinci ana kategorisi “birden fazla kapıya sahip mezar stelleri (Tip B)”dir. Anlaşılacağı gibi bu tipteki mezar stelleri üzerinde birden fazla kapı betimi bulunmaktadır. Bu tipteki mezar stelleri Waelkens’in gruplamasında tip “G ve K”, Drew-Bear ve Lochmann’ın sınıflanmasında “plaster taşı” ile örtüşmektedir. Bu mezar stelleri üzerinde betimlenmiş kapılar genellikle üçgen çatılarla tamamlanmakla birlikte kemerli kapılar da vardır. Bu nedenle öncelikle kapı sayılarına ve sonrasında da kapı betimi üzerindeki çatıya göre bir ayrıma tabi tutulmuştur. Tip B iki alt gruba ayrılmıştır. Buna göre birinci grup “iki kapılı (Tip B.1)” mezar stelleridir. Bu tipteki steller “iki kapılı üçgen alınlıklı (Tip B.1.1)” ve “iki kapılı kemerli (Tip B.1.2)” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Katalogdaki 38-41 numaralar, iki kapılı ve üçgen alınlıklı Tip B.1.1 şeklindedir. 42 numaralı mezar steli ise iki kapılı ve kemerli Tip B.1.2. formundadır. Tip B’nin ikinci formu olan “üç kapılı (Tip B.2)” mezar stelleri ise yalnızca üçgen alınlıklı örneklerden oluştuğu için alt tiplere ayrılmamıştır. Bu biçime sahip olan kapı betimli mezar stelleri 43 – 51 numaralardır. Bunlardan 45 numaralı, kapı betimli mezar steli üç kapıya sahiptir ve mezar steli üzerinde orta kapı üzerinde, bir üçgen alınlığın içinde kemer bulunmaktadır. Muhtemelen bu şeklini ilk kullanımından daha sonraki bir zamanda almıştır. Bu nedenle ve diğer iki kapının üçgen çatıya sahip

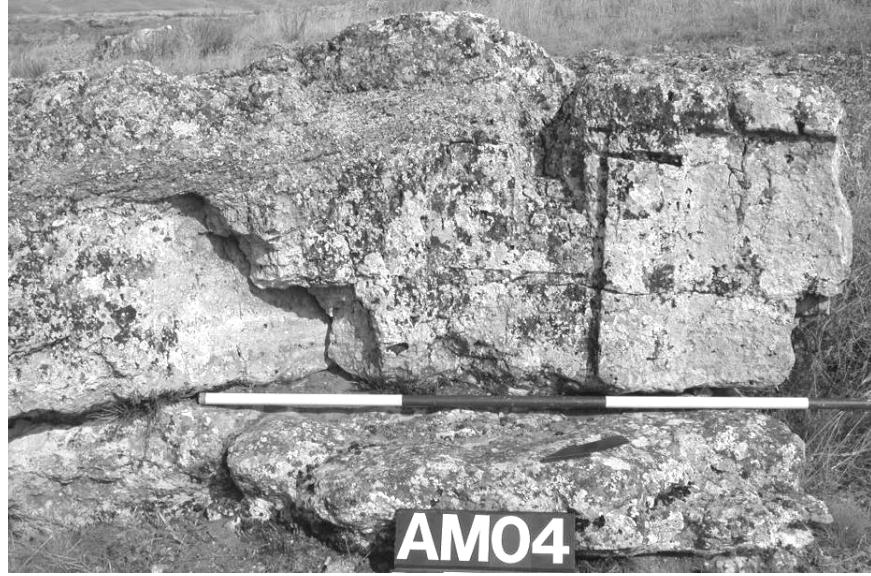
olmaları nedeniyle bu örnek, Tip B.2 içinde değerlendirilmiştir.

İki ve daha fazla kapı betimine sahip mezar stelleri (Tip B), tek kapı betimine sahip olanlara göre daha sade işlenmiştir. Akroterler her zaman kazıma çizgilerle belirtilmiştir ve bazen kapı içindeki alt paneller boş bırakılmıştır. Bununla birlikte, tek kapı betimli mezar stellerinde gördüğümüz kapının iki yanı boyunca uzanan çizgiler bu tipte de kendini göstermektedir. Bu tipteki mezar stellerinin karakteristik bir özelliği, üst kenarın ince bir silme halinde işlenmesidir. 42 numaralı kapı betimli mezar stelinde bu bölüm Tip A.1’de olduğu gibi kalındır ve bu haliyle Tip B’nin karakteristik biçiminden kısmen ayrılıyor gibi gözükmektedir. 41 numaralı kapı betimli mezar steli, üst kısmının düz biçimde kesilerek bırakılmasıyla, bu özelliği taşımamaktadır.

Üçüncü ana kategori “kapı betimine sahip olmayan (Tip C)” mezar stellerini kapsamaktadır. Bu tipteki mezar stelleri herhangi bir kapı betimine sahip değildir. Biçimleri itibariyle bu tipteki mezar stelleri, Frig kapı betimli mezar stellerinden ayrı tutulmalıdır. Kapı betiminin bulunmayışı bunların farklı bir tip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu tipteki mezar stellerinin bir kısmının orta bölümüne tek bir figür yerleştirilmişken, bir kısmında ise herhangi bir bezeme unsuru yer almamaktadır. Buna göre Tip C’de iki alt sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan birincisi “bezemesiz mezar stelleri (Tip C.1)”, ikincisi “orta kısmında tekil bezeme bulunanlar (Tip C.2)”dır. Orta kısmında bezeme bulunmayan mezar stellerinin (Tip C.1) üst kenarının üçgen biçimli olduğu anlaşılmaktadır. Kapı betimine sahip olmayan ve orta bölümlerinde herhangi bir bezeme yer almayan Tip C.1 mezar stelleri 52 ve 53 numaralıdır. İkinci alt gruptaki, Tip C.2 mezar stelleri, kaide ve üstte çıkıntılı yüksek alana sahip olmalarıyla Tip A.1 ile benzeşmektedir ancak aralarında bir fark bulunmaktadır. 54 – 56 numaralı mezar stellerini esas alarak yaptığımız bu ayrıma göre, Tip A.1’de orta kısımda yer alan bir kapı betimi, Tip C.2’de görülmemektedir. Bu tipe giren mezar stellerinden 54 ve 56 numaraların orta bölümüne bir çelenk motifinin yerleştirildiği görülmektedir. 55 numaralı mezar stelinin orta bölümünde ise büyükçe bir Gorgoeion yer almaktadır.

Tek kapıya sahip bir diğer mezar steli ise 60 numaradır. Tüm kenarları kırık mezar stelinin sol bölümünde bir kapının oyulduğu görülmektedir. Sağ kısmı ise hiç işlenmeden bırakılmıştır. Bu haliyle üzerine birden fazla kapı betiminin yerleştirilmesi planlanmış ancak bir sebeple yarım kalmış ya da bir mezar yapısına ait mimari bir eleman işlevi üstlenmiş gibi gözükmektedir. Başka bir örneğini görmediğimiz bu mezar steli şimdilik herhangi bir tipe atfedilememiştir. Yine herhangi bir tipe atfedilemeyen 57-59 numaralar, kapı betimli mezar stellerine ait parçalarıdır. Tüm kenarları kırık olan bu parçalardan 57 numarada bir kapı betiminin üst bölümü ile üçgen alınlık, 58 numarada yalnızca kapı betiminin üst kısmı ve 59 numarada muhtemelen iki ya da üç kapılı bir kapı betimli mezar stelinin ince üst silmesine ait yazıtlı bölüm sağlam kalabilmiştir.

Amorium'da yukarıda saydığımız tipler dışında, bu çalışmanın kapsamı içine almadığımız, ana kayaya oyulmuş kapı betimli bir mezar taşı da bulunmaktadır (Res. 6.1). Batı nekropoldeki bu kaya kabartmasının üzerinde bulunduğu kaya oldukça tahrip olmuştur. Bu nedenle kapı betimlerinin yalnızca çok küçük bölümleri sağlam kalabilmiştir. Sağlam kalmış bölümlerden görebildiğimiz kadarıyla üzerinde iki kapı betimi oyulmuştur. Kapılar dörder panele ayrılmıştır ve içlerinde herhangi bir bezeme görülmemektedir. Kapı betimli mezar stellerinden esinlenerek anakayaya oyulmuş bu kabartma etrafında basit mezarlar yer almaktadır. Bu haliyle bu kaya kabartması mezarlar ile ilişkili olmalıdır. Benzer kombinasyondaki anıtlar Frigya'nın kayalık alanlarında görülmektedir (Waelkens 1986: no. 286-288, 289-291; 503)

Res. 6.1. Amorium, Batı Nekropol, anakayaya oyulmuş kapı betimli mezar anıtı (Amorium Kazı Arşivi).

B. Amorium Frig Kapı Betimli Mezar Stelleri Üzerindeki Bezeme Öğeleri

Amorium kapı betimli mezar stelleri bölgedeki diğer kapı betimli mezar stellerine göre oldukça sadedir ve hemen hemen aynı tipteki simgeler seçilerek kullanılmıştır (Waelkens 1986: 206-208; Drew-Bear, Lochmann 1996: 114). Ele geçen yeni buluntular da dahil olmak üzere kapı taşlarının tamamı bu görüşü destekler niteliktedir. Kapı betimli mezar stellerinin biçimlendirilmesi, kullanılan malzeme ve bezemeler diğer yörelere ait örneklerle karşılaştırıldığında bu daha net ortaya çıkar. Amorium kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bezemeler çok çeşitli değildir. Motifler kapı üzerindeki panellerde ve üçgen alınlık içinde yer almaktadır. Kapı betimi içindeki alt paneller zaman zaman üst panellere göre daha uzun tutulmuş, zaman zaman da boş bırakılmıştır. Kapı betimli mezar stellerinde bazen kapı betiminin iki yanında ve akroterlerde bitkisel bezemeye yer verilmiştir. Kapı betiminin yanlarında asma dalı ve üzüm salkımları görülürken, üçgen alınlıktaki akroterlerde ise palmet ve nadiren bunların arasında lotus çiçeklerine yer verilmiştir.

Akroterlerden uzanan iki kazıma çizginin kapı betiminin her iki yanında, kapı içindeki alt panellerin orta kısmına kadar uzaması, Amorium kapı betimli mezar stelleri için karakteristiktir. Bu kazıma çizgilerin uç kısımları bazen çatal şeklinde sonlandırılmıştır. Yukarıda saydığımız bezeme alanları dışında süsleme yalnızca 16 numaralı kapı betimli mezar stelinde görülmektedir. Mezar stelinin üçgen alınlığının hemen üzerinde kazıma çizgilerle verilmiş bir el motifi yer almaktadır.

Amorium Frig kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bezemeler: kapı betimi içerisindeki panellerde kapı tokmağı, köşelerinde ok ucu biçimli çıkıntılara sahip ya da masa biçimli anahtar levhaları, anahtar, baklava dilimi biçimli motif, çeşitli aletler, rozetler, yonca gibi bitkisel bezekler; üçgen alınlık içerisinde *omphalos* ve amphora; alınlık üzerindeki akroterlerde palmet, lotus; kapı betiminin iki yanında asma dalı ve üzüm motifleri olarak sıralanabilir. Alet betimleri arasında kadınlar için iğ, öreke, yün sepeti, ayna, tarak, alabastronlar, kilitli kutu gibi simgeler kullanılmışken, erkekler için kağıt rulosu, yazı aletleri, balık, balta, bıçak, orak gibi semboller kullanılmıştır. Bitkisel bezeklerde de değişmeyen desenler kullanılmıştır. M. Waelkens bu durumu kentin kuru step benzeri çevre koşullarının, mezar anıtlarındaki dekorasyona yansımaları olarak görmüştür (Waelkens 1986: 207). Fakat bu değerlendirme günümüz çevre şartlarına göre yapılmış olmalıdır, çünkü Amorium'un Roma dönemi bitki örtüsüne dair bilgimiz bulunmamaktadır.

Burada Amorium kapı betimli mezar stelleri üzerindeki balık motifi (no. 5, 24, 27, 38 ve 43) ile ilgili düşüncelere de yer vermek gerekir. Araştırmacılar, balık motifinin Hıristiyanlığın gizli bir simgesi olduğunu söylemektedirler (Calder 1955: 34; Waelkens 1986: 207; Harrison vd. 1993: 156; Mullen 2003: 119). Ancak, Amorium'da kapı betimli mezar stellerinin ait olduğu tarihlerde Hıristiyan varlığına dair kanıtımız yoktur. Bununla birlikte kapı betimli mezar stelleri üzerinde görülen bezemeler, genellikle günlük hayatın bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Amorium halkından bazı kişilerin, çok yakındaki Sangarios (Sakarya) Nehri'ne giderek burada balıkçılık ile uğraşmış olması muhtemeldir. Aynı zamanda balık simgelerinin "T" şekilli bir sopa üzerinde asılı halde karşımıza çıkması da bu görüşü

destelemektedir. Buna göre Sangarios'tan avlanan balıklar şehre getirilmek üzere sopalara asılmış ve belki de bu sopalara asılı biçimde kurutulmuştur. Diğer bezekler gibi balık da günlük yaşamdan bir kesitin yansımaları sunmaktadır (Ramsay 1897: 489, 582; Waelkens 1986: 207).

Kapı betimli mezar stelleri üzerinde kullanılan bezeme öğelerinden biri de amphoralardır. 14 numaralı kapı betimli mezar stelinde kapı betiminin her iki yanında birer karınlı amphora yer almaktadır. 16 numaralı kapı betimli mezar stelinde ise üçgen alınlık içine boyunlu bir amphora yerleştirilmiştir. Ünik bir bezeme ise 15 numaralı kapı betimli mezar stelinin kapısı içindeki bir panelde yer alan kandil betimidir.

Amorium mezar stellerinde bezeme öğesi olarak görülen bir başka unsur, mimari yapılardan kopya edilmiş sütunlardır. Kapı betimli mezar stellerinde kullanılan sütunlar farklı alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Sütunlar ilk olarak, kapı betimli mezar stelleri üzerinde ilk olarak kapı betiminin ortasında üçgen alınlığı taşıma görevini üstlenir (No. 2, 7, 9, 14, 19, 21, 26, 27, 33, 38, 43 ve 57) vaziyettedir ki, bu tipteki mezar stellerinin anıtsal mimarinin bir yansıması olduğuna bir işaret olarak gösterilebilir. Kapı betiminin ortasındaki sütunlar köşeli formda oyulmuştur. Sütun altta önce düz sonra iç bükey bir profil yapan kaide tarafından taşınmaktadır ve kaidedeki biçimi tekrarlayan bir başlık ile alınlığa bağlanmaktadır. İkinci olarak, kapı betiminin kemerli yapıya sahip olduğu 27 ve 31 numaralı mezar stellerinde kemerler sütunlar tarafından taşınmaktadır. 31 numaralı mezar stelinde sütunlara ait detaylar işlenmemişken, 27 numaralı kapı betimli mezar stelinde oldukça özenilerek belirtilmiş aynı zamanda kapı betimi içinde de sütuna yer verilmiştir. Mezar stellerinden 52 ve 53 numaralı olanlarda ise sütunlar köşeli formdadır ve mezar stelinin kenarlarında yer almaktadır.

Geç dönemdeki Frig kapı betimli mezar steller biçimindeki bir örneği teşkil eden, şimdilik Amorium için ünik olan 31 numaralı mezar steli parçasında ise ayakta duran bir kadın figürü bulunmaktadır. Kemerli bir kapı betiminin içinde resmedilmiş

olan figür detayları çok iyi işlenmemiş kalın bir peplos giymiştir. Sağ eli göğsü üzerindedir ve aşağıya doğru saldığı sol elinde muhtemelen bir iğ tutmaktadır. Kapı betimi içinde panellerin kullanımından vazgeçilmesine rağmen akroterlerde palmet bezeklerinin kullanımının hala devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu mezar steli üzerinde gördüğümüz sahne, Amorium'da M.S. 3 yüzyılın ortalarından itibaren gelişen üsluptaki bir değişimin habercisidir.

Bezemeler dışında mezar stellerinin neredeyse tamamının bir yazıta sahip olduğu görölmektedir. Zaman zaman bu yazıtların başında (no. 39), sonunda (no. 5, 25 ve 49) ya da kelimelerin arasında (no. 4 ve 44) kazıma çizgilerle işlenmiş yaprak motifleri görölmektedir.

Amorium'da biçim olarak kapı betimli mezar stellerine benzeyen ancak üzerlerinde kapı tasviri yer almayan bir grup mezar steli daha vardır (Tip C.2). Bu grubu oluşturan, 54 numaralı mezar steli ve 56 numaralı mezar steli parçası üzerinde defne çelengi motifi kullanılmıştır. Mezar stellerinden biri (no. 55) üzerinde yalnızca büyük bir Gorgoneion yer almaktadır. Tip C.2'yi oluşturan iki mezar stelinde (no. 52 ve 53), kenarlarda iki köşeli sütun ve zengin bir üst yapı görölmektedir ki mimari örneklerden kopya edilmiş bu bezeme dar yan yüzlerde de devam eder. Ancak, stela tipteki mezar stellerinde orta alan tamamen boş bırakılmıştır. Benzerlerine Pessinus ve Aizonai'de de rastlanmıştır (Devreker 2003: 123, fig. 50, 51, dn. 56).

C. Kapı Betimli Mezar Stelleri Üzerindeki Yazıtlar

Amorium kapı betimli mezar stelleri üzerindeki yazıtların hemen hemen hepsi aynı formdadır. Bu form sırasıyla, ölen kişinin ismini, mezar stelini yaptıran kişinin ismini ve bunlar arasındaki akrabalık derecelerini belirtmektedir. Yazıtların sonunda

ise standart halini almış “μνήμης χάριν (onun anısına)” ifadesinin eklenmiş olduğu görülmektedir. Yazıtlara göre mezar stelleri çocukları tarafından annelerine ve babalarına, anne babalar tarafından çocuklarına ve eşler tarafından birbirlerine yaptırılmışlardır. Bununla birlikte bir vasiler tarafından beslemeleri için yaptırılmış (no. 13 ve 15) kapı betimli mezar stelleri de bulunmaktadır.

Frig kapı betimli mezar stelleri üzerinde Hellen ve Latin isimler yanında yerel Frig isimlerine de rastlanmaktadır. Bu bağlamda erkek isimlerine baktığımızda Manes (no. 3) isminin Frigya için tipik yerel bir isim olduğu görülmektedir. Bir diğer yerel isim ise Lassamos (no.35)’tur. Hellen isimlerine örnek olarak Aleksandros (no. 3, 7), Apollodoros, Asklepiades (no. 1), Doulos (no. 44) ve Dardanos (no. 37) verilebilir. Mezar stelleri üzerinde geçen Latin isimlerinden bazıları Aurelius (no. 24), Gaius (no. 5 ve 27), Frontinus (no. 39), Flavius (no. 28), Lucius (no. 5 ve 15), Saturn(e)inus (no. 6), Ulpus (no. 59)’tur. Mezar stelleri üzerinde rastladığımız kadın isimlerinden Mamme (no. 47) yerel bir Frig ismidir. Çocuk ismi olarak nitelendirilen bu isim gibi karşımıza çıkan bir başka çocuk ismi 21 numaralı mezar steli üzerindeki “Appia”dır. Hellen kökenli kadın isimlerine Epiktetis (no. 13), Hermione (no. 2), Heliadis (no. 49), Kurilla (no. 26) ve Prapis (no. 44) örnek olarak verilebilir. Latin kadın isimlerinden bazıları Elpidophoro (no. 13), Phelikissima (no. 59), Kuriake (no. 27)’dir.

Yerel Frig isimleri yanında Hellen isimleri ya da Hellen ve Latin isimlerin birlikte kullanıldığı görülmektedir. 3 numaralı kapı betimli mezar steli üzerindeki yazıt üzerindeki “Aleksandros” Hellen ismiyken, “Manes” yerel Frig ismidir. Hellen ve Latin isimlerinin birlikte kullanılmasını 13 numaralı mezar steli üzerinden izleyebiliriz. Burada Hellen ismi Epiktetis ve Latin ismi Elpidophoro birlikte kullanılmıştır.

27 numaralı kapı betimli mezar steli üzerindeki Kuriake (Ramsay 1895: 493; 1897: 514) adının bir Hıristiyan tarafından kullanılmış olduğu belirtilmektedir

(Calder 1955: 34; Harrison vd. 1993: 155-156; Mullen 2003: 119). Bununla birlikte Hıristiyanlığın kabulünden sonra pagan isimler kullanılmaya devam edilmiştir (Ramsay 1895: 492; Harnack 1972: 422). Bu nedenle mezar stelleri üzerinde paganlara ait isimleri gördüğümüz halde belki de bunlardan bazıları Hıristiyanlara ait olmalıydı. Ancak mevcut buluntular ışığında, daha önce vurguladığımız gibi erken dönemlerdeki Hıristiyan varlığına ilişkin bir veriye ulaşamamıştır.

Yazıtlarda geçen Hellen ve Latin isimler, kentte Hellenleşmenin ve Romalılaştırmanın varlığını ifade etmektedir. Bir Frig kenti olan Amorium'un Hellenleşmiş ve Romalılaştırılmış olmasına rağmen Frig köklerine olan bağlılığını sürdürdüğü yazıtlarda geçen isimlerle ortaya koyulmaktadır.

D. Tarihleme

Amorium'daki mezar stellerinin M.S. 2 yüzyılın başları ile M.S. 3. yüzyılın sonları arasına ait oldukları anlaşılmaktadır (Drew-Bear, Lochmann 1986: 120-121; Waelkens 1986: 206). En erken örnekler tek kapı betimine sahip, bir kaide ve üstte dışa çıkıntılı yüksek alanı bulunan Tip A.1 ve kapı betimi işlenmemiş (no. 9 ve 22) mezar stelleri olmalıdır. Waelkens'e göre en geç kapı betimli mezar steli, M.S. 3 yüzyılın ortalarına ya da ikinci yarısına ait olan no. 27'dir. (Waelkens 1986: 210, no. 518). Ancak bize göre bu kapı taşı kemerli kapılar ortaya çıkmadan önceye ait olmalıdır. Bu nedenle M.S. 3 yüzyılın başlarında üretilen bir tip olmalıdır. Muhtemelen, Amorium'daki en geç örnekler, kemerli bir kapı önünde bir figürün yer aldığı no. 31 ile birlikte kapı betiminin ortadan kalkarak orta kısma tek bir figürün yerleştirildiği no. 54 – 56 mezar stelleridir.

Waelkens'e göre, Amorium'da bulunan tek kapı betimli, kaide ve üstte dışa

çıkıntılı alana sahip örnekler (Tip A.1) en geç M.S. 2. yüzyılın başından M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısına kadar üretilmiştir. İki ve daha fazla kapıya sahip kapı betimli mezar stelleri (Tip B) en geç 2. yüzyılın başlarından M.S. 3. yüzyıla kadar üretilmiş (Waelkens 1986: 206) ve kemerli kapılar M.S. 3. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmış olmalıdır. (Waelkens 1986: 207). Amorium kapı betimli mezar stellerinde kapı içindeki alt paneller M.S. 2 yüzyılda bazen boş bırakılmış ancak, çoğu zaman bir rozet ya da başka bir bitkisel bezek kullanılmıştır. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle M.S. 3 yüzyılda aletler ve başka bezekler kullanılmaya başlanmıştır. Üçgen alınlığın içi M.S. 2. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar boş bırakılmış, sonrasında bir *omphalos* eklenmiştir (Waelkens 1986: 207).

T. Drew-Bear ve T. Lochmann, Amorium kapı betimli mezar stellerinin üretimlerinin M.S. 140'lara tarihlendiğini söylemektedir. M.S. 3 yüzyılın ilk yirmi yılından sonra kapı betimli mezar taşlarının sayısının azaldığı ve M.S. 3. yüzyılın ortalarında ise üretimlerinin durdurulduğunu bildirmektedir. M.S. 2. yüzyılın sonlarına doğru kapı kenarlarında bir asma bezemesi yerleştirilmeye başlanmıştır. M.S. 3. yüzyılın başlarından itibaren süslü başlıklar ile bezek bandı halini almıştır. Yine bu dönemde üç kapılı mezar stellerinde ortadaki kapıda ayakta duran figürlerin betimlenmesine de başlanmıştır. Daha geç örneklerde ise kapı alanı yerinde sadece ayakta duran figürler işlenmeye başlanmıştır. (Drew-Bear, Lochmann 1996: 120-121; Gibson 1980: 66, fig. 20-25).

Amorium Frig kapı betimli mezar stelleri üzerinde çalışan araştırmacılar, bu mezar stellerini tarihlendirirken bezeme elemanları ve kapı betiminin gelişimini esas almışlardır. Bu çalışmada da mezar stellerinin kronolojik bir sıraya yerleştirmek için üçgen alınlık üzerindeki palmetler ve kapı betiminin yanındaki bezeme unsurlarının gelişimi kullanılmıştır. Buna göre M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında üçgen alınlıkta palmet motifleri görülmemekte ve kazıma çizgilerle belirtilmiş akroterlerden uzanan çizgiler alt panellerin ortalarına kadar devam etmektedir. Panellerde kapı tokmağı, anahtar levhası ve rozetler yanında yüzyılın ortalarına doğru nadiren aletler de kullanılan motifler arasındadır (no. 1, 2, 6, 7, 12, 13, 15, 16, 33, 34, 38, 41, 45 – 48,

50, 51 ve 60). M.S. 2 yüzyılın ortalarına doğru üçgen alınlık üzerinde palmet motifleri işlenmeye başlar ancak palmetlerden alt panellere doğru kazıma çizgiler kullanılmaya devam etmektedir. Kapı betimi içinde tekdüze hale gelmiş kapı tokmağı, anahtar levhası ve rozetlerle bezenmeye devam edilmektedir. Alet betimleri daha sık kullanılmaya başlanmış olmalıdır (no. 4, 11, 17, 18, 20, 21, 28, 24, 25, 30, 36, 39, 44, 49 ve 57). M.S. 2. yüzyılın sonlarından itibaren, üçgen alınlık üzerindeki palmet motifleriyle birlikte kapı betiminin her iki yanında asma kuşakları yerleştirilmeye başlanmıştır ve bu M.S. 3. yüzyılın başlarında da devam etmiştir (no. 3, 5, 8 – 10, 14, 19 ve 40). Bu dönemde kapı içindeki üst panellerde kapı tokmağı ve anahtar levhası değişmez öğeler iken, alt panellerde çoğunlukla aletler yer alır. Alet betiminin yerini ender olarak rozet ve bitkisel bezekler almıştır. Bu dönemde alınlıktaki akroterlerin, erken örneklerde olduğu gibi kazıma çizgilerle verildiği de görülebilmektedir (no. 5 ve 57). M.S. 3. yüzyılın başlarından itibaren kemerli kapılar görülmeye başlanır (no. 26, 27, 29, 32, 42 ve 43). Bu dönemdeki mezar stellerinde kapı içi hala dört panele ayrılmaktadır ve üçgen alınlıklı mezar stellerinde gördüğümüz bezeme öğeleri kullanılmaya devam edilmektedir. M.S. 3. yüzyılın ortalarına doğru panellere ayrılmış kapı ortadan kalkarak, yerine önünde ayakta dikilen figür/figürlerin yer aldığı kemerli kapılar kullanılmış olmalıdır (no. 31). M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tek kapılı kaide ve üstte dışa çıkıntılı yüksek alana sahip kapı betimli mezar stellerinin bozulmuş bir formu halindeki, üzerinde tek bir figürün bulunduğu tipler ortaya çıkmıştır (no. 54 – 56).

Amorium'da özel bir tip, orta alanın herhangi bir bezemenin yer almadığı *stela sfastigata* olarak adlandırılan mezar stelleridir (no. 52 ve 53). Amorium'da bu tip mezar stelleri iki farklı parça ile temsil edilmektedir. Bu tipteki mezar stellerini de M.S. 2 yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlemek mümkündür (Devreker 2003: 123, fig. 50, 51, dn. 56).

VII. SONUÇ

Kapı betimli mezar stelleri Frigya'da yoğun olarak kullanıldığından bunun yansımaları Amorium'da görmek oldukça doğaldır. Ancak Amorium üretimi mezar stellerinde, bölgede görülen mezar stellerinden farklılıklar göze çarpmaktadır. Biçim ve betimlerde Amorium ve çevresine bağlı özgün bir stilin varlığı ortadadır. Yüksek bir kaideye sahip ve üstte çıkıntılı düz bir alanın bulunduğu kapı betimli mezar stelleri Amorium işliğine özgü bir tip olarak karşımıza çıkar. Betimlerde görülen tekdüzelik ve birbirini tekrarlama da yine işliğe ait bir özellik gibi gözükmektedir. Araştırmacılara göre çevresel bitki örtüsünün bir yansıması olan bitkisel bezekler, daha gerçekçi bir yaklaşımla, Amorium işliğinin muhtemelen beğeni ve talep doğrultusundaki üretimiyle ilişkilidir. Bu nedenle mezar stelleri üzerindeki bitkisel bezekler çevreden bilinen bitkilerin yansıması olduğu gibi atölyenin geliştirdiği bir tarz olmalıdır. Günümüzde Hisarköy (Amorium) köylülerinin yonca yetiştiriciliğine verdikleri önem ve mezar stelleri üzerindeki yonca motifleri bir tesadüf olmamalıdır. M.S. 2.-3. yüzyıllarda da yonca yetiştiriciliği nedeniyle, bu bezek bitki örtüsünün bir yansıması olduğu gibi, sevildiği için de kullanılmış olabilir. Amorium kapı betimli mezar stelleri üzerindeki bezemeler başlığı altında açıklamaya çalıştığımız balık motifi, mezar stelleri üzerindeki diğer simgelerin olduğu gibi, günlük yaşamdan bir sahnenin yansımasıdır. Bugün Hisarköy ve çevre köylerden, Sakarya Başı olarak isimlendirilen kaynağa gidilerek balık tutulmaya devam edilmesi, Amorium mezar stelleri üzerindeki balık motiflerinin doğrudan Hıristiyanlık ile ilişkili olamayacağını göstermektedir.

Amorium'da bulunan bir mezar steli (no. 53) üzerinde mimari yapılardan kopyalanmış dekorasyon görülmektedir. Bu da Amorium atölyesinin Aizonai, Dokimeion, Philomelion gibi gelenek oluşturmuş bir atölye olduğunu göstermektedir.

Mezar stelleri üzerindeki yazıtlarda Frig, Hellen ve Latin isimleri ile karşılaşırız. Bu isimlerden bazıları balık motifi ile ilişkilendirilerek Hıristiyanlığı kabul etmiş kişilere ait isimler olarak nitelenmiştir. Amorium'da şu ana kadar kapı betimli mezar stelleri üzerinde mezar sahibinin Hıristiyan olduğunu kanıtlayacak kesin bulgulara ulaşılamamıştır, fakat Frigya'da, Hellenistik dönemden beri Yahudi ve Roma döneminde Hıristiyan halkın yaşadığı bilinmektedir. Aynı zamanda orta Bizans döneminde Amorium Hıristiyan bir yapıya sahipken Yahudiler de kentte yaşamayı sürdürmektedirler. Buradan yola çıkarak Roma İmparatorluk döneminde de kentte Yahudilerin bulunduğu varsayımı ileri sürülebilir. Bu nedenle çalışmamızın konusunu oluşturan Amorium mezar stellerinin bir bölümünün pagan olmayan kişilere ait olabileceği kuvvetli bir olasılıktır. Ancak burada unutulmaması gereken bir diğer nokta, çalışmamızın konusunu oluşturan mezar stellerinin hiç birinde Hıristiyan inanişaya işaret eden bir bezemenin bulunmadığıdır. Dolayısıyla mevcut buluntularla olmasa da önümüzdeki yıllarda yapılacak yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında ortaya çıkartılacak kapı betimli mezar stelleri ya da değişik formdaki mezar stellerinin, Amorium'daki Yahudi ve Hıristiyan halk hakkında daha somut bilgiler verebileceği öngörülmektedir.

Amorium mezar stelleri ve stel parçalarının muhtemelen hepsi yaklaşık olarak aynı zaman dilimi içinde mezarlar için kullanılmıştır. M.S. 1. yüzyıla tarihlediğimiz birkaç örnek dışında mezar stellerinin tamamı M.S. 2. yüzyıldan M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Amorium mezar stelleri, mevcut bilgilerimize göre M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısından daha ileriye gitmemektedir. Bu tarihten sonra kapı betimli mezar stellerinin kullanımından vazgeçildiği sonucunu doğurmaktadır. Bunun nedeni olasılıkla kültürel bir değişimin varlığına işaret etmektedir.

Bir Hitit kenti olabileceği yönündeki yaklaşımlarla birlikte İlk Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğünü bildiğimiz Amorium'da ele geçen Frig çanak çömlekleri bu dönemde de bir yerleşimin olduğunun kanıtlarıdır. Mevcut yazıtlarla birlikte Amorium'da önce Hellen kültürü ve sonrasında Roma kültürü ile kendi kültürünü bütünleştirmiş Frig halkının da yaşamaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

VIII. KATALOG

1. Tip A.1.1. Buluntu yeri ve tarihi bilinmiyor. Lev. 1.

T0145. Kireçtaşı. 91/106 x 88/95 x 41/51 cm. Harf yüksekliği: 3 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Üst kenarı kırıktır ve yan kenarlar ise kabaca düzeltilerek bırakılmıştır. Mezar stelinin yarısından sonraki bölümü de tamamen kırılmıştır ve alt kısma ait parça ele geçmemiştir. Çok derin oyulmamış bir kapıya sahiptir. Üçgen alınlıktaki akroterler işlenmeden sade bırakılmıştır. Alınlık içerisinde yuvarlak bir rozet motifi yer almaktadır. Kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası motifi yer almaktadır. Alt panellerin sağlam kalmış kısımlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla sol ve sağ alt panellerde rozet bezeği bulunmaktadır. Arka kısmı düzeltilmeden kabaca bırakılmıştır. Üstteki çıkıntılı yüksek alanda sekiz satırlık bir yazıt bulunmaktadır.

	.σέματ.λυσβίο [ca. 2] ὑοῖ Ἀλε-
2	ξάνδρωσ [ca. 4] ἐαυτῶ [ca. 3] λουα
	νου [ca. 2] οσ υίο [ca. 2] ἵνα [ca. 7] οσ
4	υναρξώσ υ [ca. 2] μμῖν γλυκέρηα.χ
	ήυα.θ.ἐπρώτήύ τύμβόνοράσ πα
6	.ο.ἐπανλεσ [ca. 4] ασίμενίδιαπαν
	[ca. 2] σ.αιον [ca. 7] εσ [ca. 2] μαυε.λοσ Βίο
8	τοίς [ca. 2] λε [ca. 2] η -----

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

2. Tip A.1.1. Yukarı Kent, L açması. Buluntu tarihi bilinmiyor. Lev. 2.

T0150. Kireçtaşı. 118 x 52 x 35 cm. Harf yüksekliği: 3.7 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Mezar stelinin kenarları düzgün kesilmiştir. Dikdörtgen biçimli mezar stelinin sağ, üst ve sağ alt kenarda kırıklar vardır. Sol kenar toprağa gömülmüş vaziyettedir. Üst kısımda üç satır yazıt görülmekte ancak üst kısmın kırık olması nedeniyle ilk satır kısmen anlaşılabilenmektedir. Altta dışa çıkıntılı, düz bir kaide ve üstte dışa çıkıntılı düz bir alana sahiptir. Orta bölümde üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapı görülür. Alınlık içerisinde dört yapraklı yonca motifi yer almaktadır. Akroterler kazıma çizgilerle işlenmeden bırakılmıştır. Kazıma çizgiler kapının orta kısmına kadar devam ederek çatal biçimde sonlandırılmıştır. Kapı dört panele ayrılmıştır ve ortada bir sütun ile bölünmektedir. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt panelde ayna, sağ alt panelde ise birbirine bağlı iki anahtar motifi işlenmiştir.

2 Ἀσκληπιάδης Ἑρμιόνη
 συνδούλη καὶ ἀδελφῆ
 4 [γ]λυκυτάτη{σ} μνήμης χά-
 [ρι]ν

“Asklepiades köle dostu ve de en sevgili kızkardeşi Hermione'nin anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

3. Tip A.1.1. Aşağı Kent, yüzey buluntusu. 1992. Lev. 3.

T0151. Mavimsi gri mermer. 137 x 61 x 29/48 cm. Harf yüksekliği: 3.2 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiş, arka yüzü kaba halde bırakılmıştır. Sağ ve sol üst köşeler kırıktır. Altta dışa çıkıntılı bir kaide ve üste dışa çıkıntılı bir alana sahiptir. Orta bölümde üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapıya sahiptir. Yan ve orta akroterlerde kabaca işlenmiş palmet motifleri yer almaktadır. Alınlık içerisinde *omphalos* bezeği yer almaktadır. Kapının her iki yanında dikine panel içine yerleştirilmiş asma yaprağı bezemeleri detay verilmeden kabartma olarak işlenmiştir. Çok derin olmayan kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde yuvarlak kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt panelde balta ve sağ alt panelde bir orak/strigilis motifi bulunmaktadır. Mezar stelinin üst bölümünde iki satır, soldaki asma yaprağı bezemesinin hemen üzerinde bir satır olmak üzere üç satırlık bir yazıt mevcuttur. Yazıtın bir kısmı okunamamaktadır.

2 ὑπὲρ Ἀλεξάνδρω [π]-
 ἀτρὶ Μᾶνη καὶ μ[νίας?]
 χάριν

“.....Manes babası Aleksandros'un anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları – M.S. 3. yüzyılın başları.

4. Tip A.1.1. Aşağı Kent, yüzey buluntusu. 1992. Lev. 4.

T0152. Kireçtaşı. 150 x 69 x 42045 cm. Harf yüksekliği: 3.5 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimlidir ve sağ kenarı, üst ve alt kısmı kırıktır. Üst ve alt kısımda yüzeyde tahribat ve kırıklar görülür. Kenarlar düzgün

işlenmişken arka yüz kaba halde bırakılmıştır. Günümüze sağlam biçimde ulaşamamış olsa da altta çıkıntılı bir kaide ve üstte çıkıntılı bir alana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Orta bölümde üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapıya sahiptir. Alınlıkta akroter olarak palmet motifleri kullanılmıştır ve palmetler arasında lotus çiçekleri yer almaktadır. Sol ve sağ akroter üzerinde, orta akroter ile kesilen bir satır yazıt bulunmaktadır. Sol akroter üzerindeki yazıt ile orta akroter arasındaki bölümde bir yaprak motifi kazınmıştır. Alınlık içerisinde ise *omphalos* bezeği yer alır. Kapı iç kısmında yükseltilmiş dört panele ayrılmıştır ve alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sağ altta ise dört yapraklı yonca bezeği yer alır. Sol alt paneldeki motif ise tahribat nedeniyle anlaşılammamaktadır. Kapının her iki yanındaki akroterlerin devamı olan kazıma çizgiler aşağıya doğru uzanarak alt panellerin orta bölümünde ucu çatal biçimli sonlanmaktadır.

] ἀδελφῆ ἔ μνήμης χά[ρην]

“..... kızkardeşi anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2.yüzyılın ortaları.

5. Tip A.1.1. Yukarı Kent’in yaklaşık bir kilometre kuzeybatısı. 1992. Lev. 5. T0153. Kireçtaşı. 117 x 53 x 29/38 cm. Harf yüksekliği: 3.2-4.6 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimlidir ve tüm kenarları düzgün işlenmiştir. Doğal bozunma dışında bir tahribata uğramamıştır. Altta çıkıntılı bir kaideye ve üst kısımda yine dışa doğru çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir. Bu alan üzerinde üç satır halinde yazıt bulunmaktadır. Yazıtın son satırının bitiminde kazıma yaprak bezemesi bulunmaktadır. Orta bölümde üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapı bulunmaktadır. Alınlık içerisinde bir *omphalos* yer almaktadır. Akroterler kazıma çizgilerle işlenmeden verilmiştir. Kapı içi dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt panelde bir sopaya asılı bir balık, sağ alt panelde yazı tableti ve *stylus* betimleri işlenmiştir. Kapının her iki yanında ise asma yaprakları ve üzüm salkımları işlenmiştir.

2 Λούκιος Γαίω υἱῷ
γλυκυτάτῳ μνή-
μης χάριν

“Lukios en sevgili oğlu Gaius’un anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları.

Referans: Harrison 1989b: 169, no.1; Harrison 1990: 156, no. 1, res. 1.

6. Tip A.1.1. Nekropol. 1992. Lev. 6.
T0154. Kireçtaşı. 92 x 45 x 23 cm. Harf yüksekliği: 3.6 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Genelinde sağlamdır ancak sol kenarı ve alt kenarı kısmen tahrip olmuştur. Üzerinde üç satır yazıt görülmektedir. Alta çıkıntılı bir kaide ve üst kısımda dışa doğru çıkıntılı bir alana sahiptir. Bu alan üzerinde iki satır ve alınlığın hemen üzerinde bir satır olmak üzere üç satırlık bir yazıtı sahiptir. Orta bölümde üçgen alınlıklı bir kapı yer almaktadır. Alınlıkta akroterler kazıma çizgilerle belirlenmiş ve akroterlerden uzanan çizgiler kapının her iki yanında devam ederek orta bölümde sonlanmıştır. Alınlık içerisinde omphalos bezeği bulunmaktadır. Kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde yuvarlak-çember biçimli bir kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt panelde dört yapraklı yonca, sağ alt panelde altı yapraklı rozet bezeği işlenmiştir.

2 Ἄλφιος Σατουρνε-
ἴνος Ρούφω υἱῷ
μνήμης χάριν

“Alphios Satourneinos oğlu Roupfos’un anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

Referans: Harrison 1989b: 169, no. 2; Harrison 1990: 156, no. 2.

7. Yukarı Kent, L açması. 1992. Lev. 7.
T0157. Kireçtaşı. 142 x 63/76 x 45/48 cm. Harf yüksekliği: 3.9-4.2 cm.

Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiştir. Sağ yanı üzerinde yerde yatmaktadır. Sol kenar, üst kenar ve alt kenarda kırıklar vardır, yüzey özellikle sol kenarda tahrip olmuştur. Çıkıntılı bir kaide ve üstte dışa çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir. Bu alan üzerinde beş satır yazıt görülmektedir. Ancak sol üst köşedeki bozulma nedeniyle ilk iki satırda eksikler vardır. Orta bölümde üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapı bulunmaktadır. Akroterler kazıma çizgilerle verilmiştir ve bu çizgiler kapının her iki kenarında üst panellerin orta bölümüne kadar devam edip sonlanmaktadır. Alınlık içinde bir *omphalos* bezeği yer alır. Kapı dört panele ayrılmıştır. Alt paneller üsttekilere göre daha uzundur ve alınlık ortadaki bir sütun ile taşınmaktadır. Panellerden sol alt ve üst tamamen tahrip olmuştur ve bezekler görülmemektedir. Sağ üstte anahtar levhası, altta ise asma dalı ve üzüm salkımları kullanılmıştır.

2]ανος,
[ἀδ]ελφῶ Ἀλε-
ξάνδρω γλυκυ-
4 τάτῳ μνήμης
 χάριν

“..... en sevgili erkek kardeşi Aleksandros’un anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

8. Yukarı Kent, L açması. 1992. Lev. 8.
T0159. Kireçtaşı. 88 x 56 x 40 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Sol yanı üzerine yatmış vaziyettedir. Altta dışa çıkıntılı bir kaideye sahiptir. Mezar stelinin üst kısmı kapının başlangıcına kadar kırıktır. Kapının içi dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst anahtar levhası, sol alt panelde bir asma yaprağı ve bir üzüm salkımı, sağ altta muhtemelen hayat ağacını temsil eden sarmaşık dalı ve yaprakları bezeme ögesi olarak kullanılmıştır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları – M.S. 3. yüzyılın başları.

9. Buluntu yeri ve tarihi bilinmiyor. Lev. 9.
T0173. Kireçtaşı. 112 x 100 x 39/47 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Üst yarısı ve sol kenarı kırıktır. Altta dışa çıkıntılı bir kaideye sahiptir. Orta kısımda kapı betimine ait bir parça sağlam kalmıştır. Dört panele bölünmüş olan kapı içerisinde üç bezek görülebilmektedir. Kapı betiminin sağ kenarı dikine bir şerit içerisinde asma yaprakları ve üzüm salkımları ile süslenmiştir. Sağ üst panelde anahtar levhası bezeğine ait bir parça, sağ alt panelde ise bir kağıt rulosu yer almaktadır. Sağ alt panel boş bırakılmıştır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları.

10. Yüzey buluntusu. 1993. Lev. 10.
T0187. Kireçtaşı. 71 x 72/86 x 28 cm. Harf yüksekliği: 4.1 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Tüm kenarları kırık olan bu parça mezar stelinin üst kısmına aittir. Bu parçanın her iki yüzü de işlidir. Bir yüzü mezar steli, diğer yüzü ise bir arşitrav parçası olduğunu göstermektedir. Buradan da anlayacağımız gibi bu taş en az iki defa farklı amaçlarla kullanılmıştır. Orta kısımda yer alan kapı betiminin yalnızca üst bölümü görülmektedir. Kapı üçgen alınlıkla

tamamlanmıştır ve alınlıktaki akroterler palmet ve lotus motifleri ile bezenmiştir. Alınlık içerisinde bir *omphalos* bezeği yer almaktadır. Bununla birlikte sol kenarda bazı süsleme izleri görülmektedir ki bunlar asma yaprakları ve üzüm salkımlarından oluşan kenar bezemelerine ait parçalardır. Ayrıca mezar stelinin üst bölümünde bir yazıt olduğu görülmektedir. Ancak tahribat dolayısıyla sadece yedi harf tam olarak anlaşılabilir.

..... Π]ατίας πα[τρὶ μνήμης χάριν

“ Papias babasının anısına diktirdi”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları.

11. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 1997. Lev. 11.
T0254 (=T2021). Konglomera. 179 x 84 x 54 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Üst ve sol kenarlar kırıktır. Yüzey oldukça bozulmuştur. Orta kısımdaki kapı betimi dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sol altta öreke ile eğirmen, sağ altta ayna ve tarak simgeleri yer almaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısı.

Referans: Walkens 1986: no. 515.

12. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 1993. Lev. 12.
T0255. Konglomera. 154 x 62/77 x 66 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Sol ve üst kenarı kırıktır. Yüzey oldukça bozulmuştur. Altta dışa çıkıntılı bir kaide ve üstte dışa çıkıntılı bir alana sahiptir. Orta kısımda kapı betimi yer almaktadır. Kapı üçgen alınlıkla tamamlanmıştır. Akroterler kazıma çizgilerle belirtilmiştir ve alınlık içi boş bırakılmıştır. Orta akroterin sol ve sağ yanında iki parça halinde tek satır yazıt bulunmaktadır. Kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üstte kapı tokmağı, sol altta çok yapraklı spiral rozet, sağ üstte anahtar levhası, sağ altta ise dört yapraklı yonca yaprağı bezekleri işlenmiştir.

Μερκού – ριος

“Mercurios”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk çeyreği.

Referans: Waelkens 1986: no. 514.

13. Yukarı Kent, L açması. 1993. Lev. 13.

T0544. Kireçtaşı. 134 x 69(g.) x 45 cm. Harf yüksekliği: 4.4-5.3 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Düzgün kesilmiş kenarlı, dikdörtgen biçimlidir. Sol ve sağ köşede küçük kırıklar vardır. Yüzeyde bozulmalar mevcuttur. Altta çıkıntılı bir kaideye ve üstte çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir. Bu alanın orta bölümünde büyük bir oyuk vardır. Dışa çıkıntılı yüksek alandaki üç satırlık yazıt bu bölümde tahrip olmuştur. Orta bölümde ise üçgen alınlıklı tek kapıya bulunmaktadır. Alınlıkta akroterler kazıma alçak kabartma olarak işlenmiştir. Köşe akroterlerinden uzanan iki kazıma çizgi kapının her iki yanında kapının orta bölümüne kadar devam etmiş ve uçları çatal biçimli sonlandırılmıştır. Alınlık içerisinde *omphalos* bezeği yer alır. Kapı dört panele ayrılmıştır, çatıyı ortadaki bir sütun taşımaktadır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol ve sağ altta baklava dilimi motifi kullanılmıştır.

2 Ἐπίκτης[ις Ἐ]λπιδη-
 [φ]όρφ[ις. θρέψ]αντ[ι]
 [μ]ν[ήμη]ς χάρις.

“Epiktesis, beslemesi Elpidephoros’unun anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

14. Yukarı Kent, L açması. 1993. Lev. 14.

T0545. Kireçtaşı. 130 x 49 x 10(g.) cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Düzgün kesilmiş kenarlı, dikdörtgen biçimlidir. Sağ yanı üzerinde yatmaktadır. Yüzeyde üst bölümde bozulma görülmektedir, ayrıca sağ kenarda kırıklar mevcuttur. Altta çıkıntılı bir kaide ve üstte çıkıntılı bir alana sahiptir. Orta bölüme üçgen alınlıkla tamamlanmış dört panelli bir kapıya sahiptir. Alınlıkta akroter olarak palmet motifleri kullanılmış bunların arasına ise lotus çiçekleri yerleştirilmiştir. Alınlık içerisinde ise *omphalos* bulunmaktadır. Kapının iki kenarı ise birer karınlı amphora içinden çıkan asma yaprakları ve üzüm salkımları ile bezenmiştir. Sol üst panelde rozet, sağda kitap rulosu, sol altta “T” şekilli bir sopa ucuna asılmış iki balık, sağda ise yazı tableti simgeleri yerleştirilmiştir.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları – M.S. 3. yüzyılın başları.

15. Aşağı Kent, bir köy evinin duvarı içinde. 1995. Lev. 15.

T0826. Kireçtaşı. 99 x 38/50 x 27/31(g.) cm. Harf yüksekliği: 3.6-4 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Tüm kenarları kırıktır. Yüzeyde bozulmalar mevcuttur. Altta çıkıntılı bir kaide ve üstte çıkıntılı bir alana sahiptir. Bu alan üzerinde üç satır

yazıt bulunmaktadır. Orta bölümde yer alan dört panele ayrılmış kapı üçgen alınlıkla tamamlanmıştır. Akroterler kazıma çizgilerle verilmiştir sol ve sağ akroterlerden kapının her iki yanına doğru uzanan kazıma çizgiler alt panellerin orta hizasında uçları çatallı şekilde son bulmaktadır. Alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol atta kandil, sağda ise ayna betimleri kullanılmıştır.

2 Λούκιος
Ξανθίππη
θρεπτή

“Lukius beslemesi/evlatlığı Ksanthippe'nin anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

16. Hamzahacılı yolu üzerinde. 1996. Lev. 16.
T0914. Kireçtaşı. 131 x 87 x 40 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kesilmiş kenarlı. Sağ ve üst kenarında kırıktır. Sol alt köşede de küçük bir kırık vardır. Arka yüz kabaca düzeltilerek bırakılmıştır. Altta çıkıntılı bir kaide üstte çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir. Bu alanda üçgen bir alınlık yer almaktadır. Alınlıktaki akroterler alçak kabartma olarak sade bırakılmıştır. Sol akroter ve orta akroter arasındaki boş alanda kazıma çizgilerle yapılmış muhtemelen lanetli el motifinin yarısı görülebilmektedir. Alınlık içerisinde ise bir boyunlu amphora bezemesi yer almaktadır. Orta bölümdeki kapı dört panele ayrılmıştır, alttaki paneller üsttekilere oranla daha uzundur. Sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası bulunurken alt paneller boştur.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

17. Batı nekropol, yüzey buluntusu. 1997. Lev. 17.
T1073. Kireçtaşı. 160/168 x 100 x 65 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Tüm kenarlar kırıktır. Yüzeyde oldukça fazla bozulma ve aşınma görülmektedir. Mezar stelinin üst bölümüne aittir. Çıkıntılı, düz bir alana sahiptir ve bu kısım orta bölümle yamuk profille değil içbükey profille bağlanmaktadır. Orta kısımda dışa doğru çıkıntılı üçgen alınlığa sahip bir kapı görülmektedir. Alınlık üzerindeki akroterler palmet motifleri kullanılmıştır. Alınlık içerisinde *omphalos* yer alır. Çatıda mimari bir yapı taklit edilmiş gibidir ve oldukça bozulmuş olmasına rağmen özenli işlendiği anlaşılmaktadır. Kapı dört panele ayrılmıştır ancak yalnızca ikisi görülebilmektedir. Kapı içerisinde sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üstte ise anahtar levhası bulunmaktadır. Taşın üst yüzeyinde

31x25x20 cm. ölçülerinde oyuk bulunmaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ortaları.

18. Batı nekropol, yüzey buluntusu. 1997. Lev. 18.
T1074. Kireçtaşı. 209 x 111 x 60/77 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiştir. Yüzeyde aşınma görülmektedir. Kaide yüzeyi ile üst kısımda sol ve sağ kenarlar kırıktır. Çıkıntılı bir kaide ve aynı şeklide üstte yüksek bir alana sahiptir. Üst alan orta kısma dış bükey ve içbükey profillerle bağlanmaktadır. Orta bölümde dışa doğru yükseltilmiş üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapıya sahiptir. Burada da anıtsal bir yapının taklit edildiğini söylemek mümkündür. Alınlık üzerinde akroter olarak palmet motifleri kullanılmış ve aralarında palmet yaprakları ile doldurulmuştur. Alınlık içinde dört yapraklı yonca bezeği yer alır. Yine alınlık içinde üst kısımda ve alınlığın alt kısmında *geison* yer alır. Kapı üç panele ayrılmıştır ve alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Paneller yüksek bırakılmış ve üzerine bezekler yerleştirilmiştir. Ayrıca kapı alt kısma doğru genişlemekte ve kabarta düz bir *krepis*'e oturmaktadır. Bu kısmın orta bölümü kırıktır. Tepesinde bir oyuk bulunmaktadır. Panellerde sırasıyla sol üstte *omphalos*, sağ üstte anahtar levhası, sol altta rozet, sağ altta ise bir rozet motifi yer almaktadır. Taşın üst yüzeyinde 26x25x20 cm.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ortaları.

19. Yukarı Kent, L açması. 1997. Lev. 19.
T1141. Kireçtaşı. 180 x 104 x 49 cm. Harf yüksekliği: 3.6-4.4 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kesilmiş kenarlı. Sol kenar ve köşelerde kırıklar görülmektedir. Yüzey oldukça fazla bozulmuştur. Taşın orta bölümünde tekrar kullanım sırasında açılmış 50 cm. çapında bir delik bulunmaktadır. Bu bölümde, muhtemelen, üçgen alınlıkla tamamlanmış, dört panele ayrılmış bir kapı mevcuttur. Altta çıkıntılı bir kaide ve üstte çıkıntılı bir alana sahiptir. Bu alanda en az üç satır olduğu anlaşılan bir yazıt bulunmaktadır. Alınlıktaki akroterlerde palmetler kullanılmıştır. Kapının her iki yanına ise asma dalı motifi yerleştirilmiştir. Kapı içindeki panellerden üsttekiler tahrip edildiğinden görülememektedir. Alt sol ve sağda ise rozet motifleri yer almaktadır.

---- μ.να ἑαυτοῖς ----
---- σ ----
---- αὐ....τα ----

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları – M.S. 3. yüzyılın başları.

20. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 1997. Lev. 20.
T1143. Kireçtaşı. 140/163 x 83/87.5 x 22/39 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Ön yüzü dışarı bakacak şekilde ikinci kez duvar yapımında mimari eleman olarak kullanılmıştır. Tüm yüzeyde az miktarda bozulma görülmektedir bununla birlikte üst kenarı ve sağ üst köşesi kırılmıştır. Üçgen alınlıklı tek kapıya sahiptir. Alınlık üzerinde alçak kabartma halinde kazınmış akroterler palmet motifleri ile bezenmiştir. Kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt ve sağ alt panellerde rozet bezekleri kullanılmıştır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ortaları.

Referans: Waelkens 1986: no. 512.

21. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 1997. Lev. 21 a-b.
T1144. Kireçtaşı. 185 x 70 x 54 cm. Harf yüksekliği:

Frig kapı betimli mezar steli. İkinci kez bir duvarın parçası olarak kullanılmıştır. Üçgen alınlıklı tek kapıya sahiptir. Akroterlerde palmet motiflerine yer verilmiştir. Kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt panelde iç içe geçmiş iki baklava dilimi içinde rozet motiflerine yer verilmiştir. Tek satır yazıt görülmektedir.

] ἐαυτῆ καὶ Ἀφφία μη[τρὶ

“..... kendisi ve annesi Appia”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ortaları.

Referans: Waelkens 1986: no. 513.

22. Yukarı Kent, L açması. 2005. Lev. 22.
T2004. Kireçtaşı. 180 x 90 x 55 cm. Harf yüksekliği: 3.5-4 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiştir. Altta çıkıntılı bir kaide ve üstte çıkıntılı, yüksek düz bir alana sahiptir. Orta bölümde üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapı bulunmaktadır. Alınlık üzerinde iki satır yazıt görülmektedir. Kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağda

anahtar levhası; sol alt panelde rozet, sağ da ise bir kap içinde üç yapraklı rozet bezeği kullanılmıştır.

γυναίκα Καρικῶω μνήμης χάριν.

“.....karısı Kariku'nun anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

23. Yukarı Kent, L açması. 2005. Lev. 23.

T2005. Kireçtaşı. 172 x 74 x 43 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Üst ve alt kısmı düz, bezemesiz işlenmiştir. Üçgen alınlıklı kapı akroterlerle tamamlanmıştır. Kapı içindeki sol üst panelde kapı tokmağı dekorasyonu yer almaktadır. Diğer üç panel ise fazlaca tahrip olduğundan görülebilen hiçbir bezeme yoktur.

Tarih: M.S. 2. yüzyıl (?).

24. Yukarı Kent, L açması. 2005. Lev. 24.

T2006. Kireçtaşı. 125 x 73 x 58 cm. Harf yüksekliği: 2.4-2.9 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Alt, üst ve ön yüzde üst sol köşe kırık, yüzeyde bozulma görülmektedir. Üst kısımda üçgen alınlığın bir bölümü sağlamdır. Akroterlerde alçak kabartma palmetler yer almaktadır. Alınlığın hemen altında üç satır yazıt bulunmaktadır. Taşın alt bölümünde ise panellere ayrılmamış bir kapı bulunmaktadır.

2 Θεοχάρης καὶ Αὐρ. Διαδοῦμε[νος]
[Λ]ουκίλλη μητρὶ vac. γλυκυτάτη [άν]-
έστησαν μνήμης χάριν

“..... Teokharis ve Aur. Diadoume[nos] çok sevdikleri anneleri Loukilla anısına diktirdiler.”

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

25. Şehrin yaklaşık 1.5 km. kuzeydoğusundaki nekropol alanı yüzey buluntusu. 2005. Lev. 25.

T2007. Kireçtaşı. 140 x 62 x 35 cm. Harf yüksekliği: 3.4-3.9 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiştir. Üst kenarı, sağ kenarı ve alt köşesi kırıktır. Alt kısımda çıkıntılı bir kaide ve üstte çıkıntılı düz bir alana sahiptir. Üstteki düz bölümün hemen altında yazıta ait bir parça görülebilmektedir. Ortada üçgen alınlıkla tamamlanmış, dört panele ayrılmış kapı bulunmaktadır. Alınlıkta kazıma çizgilerle işlenmiş kabartma akroterler yer alır. Yalnızca sol üst paneldeki anahtar levhası bezeği anlaşılabilir.

Ἰφ μνήμης χάρις. ☩

“....., onun anısına.”

Tarih: M.S. 2. yüzyıl sonları – M.S. 3. yüzyıl başları.

26. Yukarı Kent, L açması. 1993. Lev. 26.

T0547. Kireçtaşı. 93 x 39 x 30/32 cm. Harf yüksekliği: 3.8-4.3 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, ön ve yan yüzler iyi düzeltilmiş, arka yüzü ise kabaca bırakılmıştır. Sağ üst kenar, sol ve sağ alt köşe kırıktır. Kenarlarda küçük kırıklar vardır. Altta çıkıntılı kaide ve üstte çıkıntılı bir alana sahiptir. Bu alanda dört satırlık bir yazıt yer alır. Orta bölümde alçak oyulmuş, altı panele ayrılmış, kemerli bir kapı sahiptir. Kemerli orta kısımda bir sütun taşımaktadır. Kapının dış kenarlarında ise herhangi bir süsleme yoktur. Kapı içinde üstteki çeyrek daire biçimli panellerden soldakinde kapı tokmağı, sağdakinde öreke ve iç; dikdörtgen biçimli birinci sıra panellerden soldakinde yüksek ayaklı masa biçimli anahtar levhası, sağdakinde tarak; alt sırada ise solda yün sepeti, sağda ayna bezemeleri yer alır. Ancak tüm bezekler kabaca işlenmiştir. Ayrıca yazıta ve kapının işlenişine bakıldığında özenli bir işçiliğin gösterildiği söylenemez.

Κύριλλα [M]-
2 ἀρκία ἔτ(η) γ'
μνήμης χ[άρ]-
τις

“Kurilla üç yaşındaki Markia'nın anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

27. Köy içindeki caminin çevre duvarı içinde. Lev. 27.

T0803. Kireçtaşı. 172 x 80 x 53/58 cm. Harf yüksekliği: 3.7-4.3 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Yakın dönemde mezar steli ön yüzü görülebilecek biçimde, sağ kısa yanı üzerine yere yatırılarak mimari eleman olarak kullanılmıştır ve bu işlevini hala yerine getirmektedir. Bir duvar içinde kullanılmış olması kısmen sağlam kalmasını sağlamış olsa da sol uzun, alt ve üst kenarlarında az miktarda kırıklar olduğu görülür; bununla birlikte sağ uzun yanı 25 cm. kadar toprağa gömülmüş durumdadır. Altta dışa çıkıntılı bir kaideye sahiptir. Üst kısım ise düz bırakılmıştır. Orta bölümde kemerle tamamlanmış bir kapı betimi bulunmaktadır. Kemer üzerinde akroterlerde palmet motifi kullanılmıştır. Kemerin iç bölümü iki çeyrek daireye ayrılmıştır. Ancak içlerinde herhangi bir bezeme ögesi bulunmamaktadır. Yarım daire ve içi kazıma çizgilerle bezenmiş olan süslemeler ise kalın-yüksek kabartmalarla spiral yivlere sahip yarım plaster sütunlar üzerine yerleştirilmiştir. Sağ ve soldaki sütunların burgularının dönüş yönü aynıdır. Orta bölümdeki kapı dört panele ayrılmıştır. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası, sol alt panelde bir sopa ucunda bir balık, sağ alt panelde ise bir öreke ve bir eğirmen betimi yer almaktadır. Sütun altlarında ise düz kesilmiş bir kaide ve dışbükey bir *plinthos* görülmektedir. Alt bölümde merkez bezemelerin bitiminde mezar steli dışarı doğru bir çıkıntı yaparak yüksek bir kaide ile son bulur. Sütunlar dışındaki tüm kabartmalar alçak işlenmiştir. Mezar stelinin ön yüzü gibi arka ve alt kısmı da oldukça düzgün işlenmiştir. Mezar stelinin en üst kısmına dört satır bir yazıt kazınmıştır.

2 Παῦλος Γαίου ἐαυτῷ
καὶ Κυριακῆ συμβίῳ
γλυκυτάτῃ μνήμῃς
4 χάριν

“Gaios’un oğlu Paulos kendisi için ve çok sevdiği Kuriake’nin anısına diktirdi.”

Tarih: 3. yüzyılın ilk yarısı.

Referans: Calder 1955: 34; Calder 1956: no. 297; Waelkens 1986: no. 518.

28. Yüzey buluntusu. 1988. Lev. 28.

T0188 (=T0819). Kireçtaşı. 105/115 x 66 x 39 cm. Harf yüksekliği: 3.2-4.4 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Köydeki bir evin kapısında yapı malzemesi olarak kullanılan bu parça oldukça bozulmaya uğramıştır. Dikdörtgen biçimlidir ve kenarlarında kırıklar olmasına rağmen düzgün kesildiği anlaşılmaktadır. Orta kısımda dört panele ayrılmış bir kapı betimi yer almaktadır. Kapıyı tamamlayan

üçgen alınlığın içi boş bırakılmış, akroterlerde palmet motifleri kullanılmıştır. Paneller içerisinde sol üstte kapı tokmağı, sağ üstte anahtar levhası, sağ altta rozet bezeği işlenmiştir. Sol alt paneldeki bezek ise görülmemektedir. Palmetlerin hemen üzerinde dört satır yazıt bulunmaktadır.

	Φ. Ὀρέστης
2	Ἀκύλου Φουρίο
	υ υίῳ ιδίῳ μν-
4	ήμης χάριν

“Akyles Furios’un oğlu F. Orestes kendi oğlunun anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyıl ikinci yarısı.

Referans: Körte 1897: no. 18; Walkens 1986: no. 527.

29. Köyde bulunan bir evin duvarı içinde. 1995. Lev. 29.
T0821. Kireçtaşı. 122 (g.) x 66 x 19 (g.) cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Köy evlerinden birinde mimari eleman olarak kullanılmıştır. Üçgen alınlıklı tek kapıya sahiptir. Alınlık içerisinde *omphalos* bezeği bulunmaktadır. Akroterlerde ise palmet motifleri kullanılmıştır. Mezar steli üzerinde herhangi bir yazıt görülmemektedir. Kapının sağında ve solunda dikey oluşturulmuş paneller içine asma dalları ve yaprak motifleri bezenmiştir. Kapı içindeki motifler ise sol üstte kapı tokmağı, sağ üstte köşelerine anahtar levhası, sol altta tarak, sağ altta ayna simgesi biçiminde sıralanmaktadır. Mezar steli üzerindeki tüm bezemeler alçak kabartma halindedir, oyulmuş alanlar derin değildir.

Tarih: M.S. 2. yüzyıl sonu – M.S. 3. yüzyılın başları.

30. Şehrin yaklaşık 1.5 km. kuzeydoğusundaki nekropol alanı yüzey buluntusu. 2005. Lev. 30.
T2008. Kireçtaşı. 116 x 74 x 37 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Yüzeyi oldukça tahrip olmuştur ve tüm kenarları kırıktır. Üst kısmı üçgen biçimlidir. Alt kısımdan üste doğru genişlemektedir. Kapı içinde muhtemelen dört panel yer almaktadır. Panellerde yer alan bezemelerden yalnızca sol üstteki anahtar levhası görülebilmektedir. Üst kısmının üçgen biçimli olmasıyla katalogtaki 35 numaralı mezar steli ile benzer biçimdedir.

Tarih: M.S. 2. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl başları.

31. Buluntu yeri bilinmiyor. 1992. Levha 31.
T0049. Kireçtaşı. 59 x 51 x 21 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Tüm kenarları kırıktır. Taşın yüzeyi oldukça düzgün işlenmiştir. Taşın sağ bölümünde kemerli bir *naiskos* içerisinde ayakta duran bir kadın figürü bulunmaktadır. Kemer üzerinde akroterlerde palmet motifleri kullanılmıştır. Kadın figürü ise biraz daha yüksek işlenmişken diğer bezemeler alçak bırakılmıştır. Ayakta duran kadın figürünün yüzü tamamen tahrip olmuştur. Mezar stelinin alt kısmı kırık olduğundan figürün bilekten sonrası görülememektedir. Kadın figürü kalın kıvrımlara sahip bir *khiton* giymektedir. Başı örtülüdür, sağ eli göğsü üzerinde durmaktayken sol elini yana bırakmıştır ve bu elinde muhtemelen bir iğ/eğirmen tutmaktadır.

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ortaları.

32. Yukarı Kent, L açması. Buluntu tarihi bilinmiyor. Lev. 32.
T0548. Kireçtaşı. 128 x 67 x 56 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Sağ yanı üzerine yatmaktadır. Tüm kenarları kırıktır ve yüzeyde oldukça fazla bozulma görülmektedir. Orta bölümde kemerli bir kapıya sahiptir. Kapının sol kenarında sağlam kalmış sütuna göre kemer yanlardaki iki sütun ile taşınmaktadır. Kemer üzerinde akroterlerde kazıma çizgilerle verilmiş lotus çiçekleri kullanılmıştır. Kemerin altı panele ayrıldığı anlaşılmaktadır. En üstteki çeyrek daire biçimli panellerde solda rozet ve sağda dört yapraklı yonca, hemen altındaki panellerde solda kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, alt panellerden soldakinde ise asma dalı bezekleri vardır. Alt sağ paneldeki bezek ise tahribat nedeniyle anlaşılammaktadır.

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

33. Buluntu yeri ve tarihi bilinmiyor. Lev. 33.
T0174. Kireçtaşı. 105 x 67 x 46 cm.

Frig tipi mezar steli. Tüm kenarlarında az miktarda tahribat görülmektedir ve alt kısmı kapı betiminin bittiği bölümden kırıktır. Doğal bozulma nedeniyle mezar stelinin yüzeyi oldukça kötü bir haldedir. İlk işleme esnasında da özenli bir işçiliğin var olduğu söylenemez. Yan yüzleri ve arka yüzü kabaca işlenerek bırakılmıştır. Mezar steli üzerinde çok derin olmayan, oldukça küçük bir kapı mevcuttur. Kapı dört panele ayrılmıştır. Bu panellerde sol üstte kapı tokmağı, sol altta iğ ve öreke, sağ üstte anahtar levhası, sağ altta ise tabure betimleri yer almaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın başları.

34. Buluntu yeri ve tarihi bilinmiyor. Lev. 34.

T0257. Kireçtaşı. 93 x 70/75 x 31/42 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Sol ve üst kenarı kırıktır. Kenarlar ve arka yüzü kaba bırakılmıştır. Orta kısımda yer alan kapı betimi dört panele bölünmüş ve üçgen alınlıkla tamamlanmıştır. Alınlığın sağ köşesinden anlaşılabilirdiği kadarıyla kazıma çizgilerle verilmiş akroterler kullanılmıştır. Sağ akroterden uzanan kazıma çizgi kapı betiminin alt bölümüne kadar devam etmektedir. Sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası betimleri bulunmaktadır. Alt panellerde bezeme görülmemektedir.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın başları.

35. Aşağı Kent, kilisenin yaklaşık 30 metre güneydoğusunda. 1995. Lev. 35.

T0754. Kireçtaşı. 78(g.) x 68 x 44 cm. Harf yüksekliği: 3.2-3.5 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiştir. Sol ve sağ üst köşelerde kırıklar vardır. Yüzey oldukça bozulmuştur. Alt kısmı toprağa gömülüdür. Üst kısımda çıkıntılı bir alana sahiptir. Orta bölümde üç satır yazıtın varlığı görülebilmektedir ancak çok fazla tahrip olmuştur.

Αί[μή]λία -----
2 ζησα[ς έαυ]τῶν -----
τως [-----] κω -----

“Aimilia yaşarken kendileri için”

Tarih: M.S. 2. yüzyıl – M.S. 3. yüzyıl.

36. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 1997. Lev. 36.

T1250. Kireçtaşı. 86 x 69 x 50 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Taşın yüzeyi oldukça bozulmuştur. Üst kısmı yarıya kadar yok olmuştur, elimize geçen parça mezar stelinin kaide kısmını ve kapının neredeyse tamamını içermektedir. Diğer kenarlarda da küçük kırıklar bulunmaktadır. Kapının iki yanındaki kazıma çizgiler, muhtemelen yine kazıma çizgilerle verilmiş üçgen bir alınlığın varlığına işaret eder. Kapının dört panele ayrıldığı görülebilmektedir. Ancak sol alt paneldeki ayna bezeği dışında diğer süslemeler tamamıyla tahrip olmuştur. Yazıt bulunmamaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ortaları.

37. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 2005. Lev. 37.

T2020. Kireçtaşı. 88 x 60/65 x 42/50 cm. Harf yüksekliği: 2.8-3.1 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Üst kısmı kırıktır ve orta kısmından itibaren toprağa gömülüdür. Sol kenarında küçük kırıklar mevcuttur. Üst kısımda dışa çıkıntılı bir alana sahiptir. Orta bölümde kapı betiminin var olup olmadığı görülmezken, dışa çıkıntılı yüksek alanın hemen altında üç satırlık bir yazıt bulunmaktadır.

2 Δάρδανος Μάρκω
πατρὶ γλυκυτάτῳ
μνήμης χάριν.

“Dardanos en sevgili babası Markos’un anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. – 3. yüzyıl.

Referans: Calder 1956: no. 285.

38. Yukarı Kent, L açması. 1992. Lev. 38.

T0167. Kireçtaşı. 105 x 87 x 46 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Sağ kenarının üst kısmı kırıktır. Alt kısmı ise toprağa gömülüdür. Üçgen alınlıkla tamamlanmış iki kapı görülmektedir. Alınlıklar üzerindeki akroterler kazıma çizgilerle verilmişlerdir. Soldaki kapı üzerindeki alınlık içinde *omphalos* betimi yer alır. Sağ kapının sağ üst kenarı tahribattan dolayı görülemez. Sol kapı içinde sol üstte asma, sağ üstte anahtar levhası, sol alta yazı tableti ve *stylus* ve sağ alta T şekilli bir sopaya takılı bir balık motifleri yer alır. Sağ kapı içindeki panellerde ise sol üstte kapı tokmağı, sağ üstte anahtar levhası, sol alta üzerinde anahtar levhası betimi olan bir sehpa üzerinde yün sepeti ve sağ alta ise öreke ile eğirmen bezemeleri yer almaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

39. Kuzey Nekropol, MZ094’de yapı elemanı. Lev. 39.

T1959. Kireçtaşı. 156 x 118 x 40/47 cm. Harf yüksekliği: 3.8-4.3 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiş, ince ve geniştir. Sağ üst köşesi kırıktır ve tabanda kırıklar vardır. Yüzeyde bozulma görülmektedir. Alt kısmı düz, üstte ise düz bir silmeye sahiptir. Bunun hemen altında bir satır yazıt olduğu anlaşılmaktadır. Orta bölümde iki kapıya ayrılmıştır. Akroterlerde palmet motifleri kullanılmıştır. Ancak bunlar çok detaylı değildir. Kenar palmetlerinden uzanan kazıma çizgiler kapıların orta bölümüne kadar inerek

çatal şeklinde bir uç ile sonlanmıştır. Kapılar dörder panele ayrılmıştır. Alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Sol kapıda, sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol altta dört yapraklı yonca, sağda rozet motifi yer almaktadır. Sağ kapıda, sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, alt solda dört yapraklı yonca ve sağda rozet bezekleri kullanılmıştır.

Ϟ Φροντειωνος εαυτω ζων και Αιλια άει τη γυναικα [και] Αννια
θ[υγατερι]-----

“Frontinus, yaşarken kendisi ve sonsuza dek karısı Ailia ve kızı Annia
.....”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısı.

40. Kuzey nekropol, MZ94’de yapı elemanı. 2005. Lev. 40.
T1977. Kireçtaşı. 167 x 129 x 20/26 cm.

Frig tipi mezar steli parçası. Tüm kenarları kırıktır. Yüzeyi alt kısma kadar tamamen dökülmüş haldedir. Sadece alt kısmında kapı panelleri içindeki bezemelerin bir kısmı görülmektedir. İki kapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sol kapı içinde bir öreke ve eğirmen ile makyaj masası bezemeleri yer almaktadır. Sağ kapı içinde ise solda bir çiçek yaprağı ya da bir meyve olabilecek süsleme, sağ da ise bir üzüm salkımı bulunmaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın sonları – M.S. 3. yüzyılın başları.

41. Kuzey Nekropol, yüzey buluntusu. 2006. Lev. 41.
T2026. Kireçtaşı. 150 x 33 x 87.5 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Tüm kenarlarında küçük kırıklar mevcuttur. Taşın çapraz geçen bir çatlak görülmektedir. Mezar steli üzerinde iki kapı betimi yer almaktadır. Kapılar üçgen alınlıklarla tamamlanmıştır. Akroterler kazıma çizgilerle belirtilmiştir. Köşe akroterlerinden aşağıya doğru uzanan kazıma çizgiler kapı betiminin orta bölümünden biraz daha aşağıda sonlanmaktadır. Kapılar içindeki alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Her iki kapının üst panellerine de kapı tokmağı ve anahtar levhası bezekleri yerleştirilmiştir.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

42. Yukarı Kent, L açması. 1992. Lev. 42.

T0172. Kireçtaşı. 160 x 88 x 56 cm. Harf yüksekliği: 2.7-2.9 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kesilmiş kenarlara sahiptir. Kenarlarındaki aşınmalarla birlikte sol üst kenar ve köşe kırıktır. Yüzey oldukça bozulmuştur. Üstte çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir ve bunun üzerinde beş satır yazıt içeren bir *tabula ansata* bulunmaktadır. Orta bölümde kemerli üst yapıya sahip iki kapıya bulunmaktadır. Kapılar altışar panele bölünmüştür. Kemerli yapıdan dolayı en üstteki paneller çeyrek daire biçimlidir ve bu alanlara herhangi bir bezek yerleştirilmemiştir. Sol kapıdaki dikdörtgen panellerden sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sağ altta ise baklava dilimi yer alır. Sağ kapıda sol üstte kapı tokmağı, sağda dört yapraklı yonca bezekleri bulunmaktadır.

?νει]νος β' καὶ Μα-
2 [ca.7]..?νεινω πα-
[τρὶ] καὶ Κυρία μητρὶ γο-
4 [v]ευσι γλυκυτάτοις
μνήμης χάριν

“..... çok sevgili ebeveynleri olan babası (X) ve annesi Kuria'nın anısına diktirdi (ler?).”

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

43. Köy camisinin avlusunda bulunan çeşmenin ön yüzünde. 1995. Lev. 43 a-b.

T0806. Kireçtaşı. 88(g.) x 194 x 56 (g.)

Frig kapı betimli mezar steli. Üçgen alınlıklı üç kapıya sahiptir. Tüm alınlıklara ait akroterler palmet motifleri ile bezenmiştir. Alınlıkların içinde ise herhangi bir motif görülmemektedir. Çünkü alınlıkların orta noktasında çeşmeye ait musluklar bulunmaktadır. Muhtemelen bu alanlarda diğer örneklerden yola çıkarak kalkan motifleri olduğunu söyleyebiliriz. Kapılar dörder panele ayrılmıştır. Her panelde bir simge yer almaktadır. Ancak alt panellerin büyük bölümü taban seviyesi altında kalmıştır bu nedenle buralarda yer alan panellerin neler olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Alınlıklar arasındaki bölümler düzeltilmiş fakat kapı nişleri arasındaki bölümler düzeltilmeden kaba halleriyle bırakılmışlardır. Kapılarda panelleri oluşturmak için yerleştirilmiş dikmelerin üst bölümünde alınlığa destek olan başlıklar yer alır. Ancak bunlar da çok fazla yıpranmış olduğundan biçimleri konusunda yorum yapmak zordur. İlk kapıda sol üst panelde dört yapraklı yonca motifi yer alır. Sağ üst panelde dört yapraklı yonca bulunmaktadır. Sağ üst panelde ise köşelerinde ok uçları yer alan baklava deseni biçimli anahtar levhası yer almaktadır. Orta kapıdaki sol panelde bir bitki dalı, sağ panelde bir rozet motifi bulunmaktadır. Sağ kapıda ise sol üst panelde rozet motifi, sağ üst panelde de büyük

boyutlu bir yonca motifi bulunmaktadır. Bu yonca motifinde her bir yaprak arasından küçük bir diğer yaprak çıkmaktadır. Orta ve sağ kapıda alt panellerde yer alan simgeler görülememektedir. Panellerin üstüne, altına ve ortalarına iç bükey kenarları olan, ortasında tek kazıma çizgi bulunan ince uzun dekoratif elemanlar yerleştirilmiştir.

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı.

Referans: Waelkens 1986: no. 517.

44. Kuzey nekropol, MZ094’de yapı elemanı. 2004. Lev. 44.
T1940. Kireçtaşı. 217 x 136 x 32/43 cm. Harf yüksekliği: 3.8-4 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Alt bölümü ve arka kısmı toprağa gömülmüş, dik halde durmaktadır. Sağ kenarı diğer bir Frig tipi mezar steli tarafından ve toprak ile kapandığı için görülmemektedir. Üst kenarında ve yüzeyinde kırıklar ve bozulmalar görülmektedir. Üçgen alınlığa sahip üç kapıya sahiptir. Akroterlerde alçak kabartma şeklinde oyulmuş palmet motifleri yer almaktadır. Alınlık içlerinin ise boş olduğu görülmektedir. Kapılar dörder panele ayrılmışlardır. Sol kapının panelleri üzerindeki simgeler tamamiyle tahrip olmuştur. Sağ kapıdaki panellerden ise sol üstte kapı tokmağı, sağ üstte anahtar levhası yer almaktayken alt panellerde rozet motifleri işlenmiştir. Mezar stelinin üst kısmında tek satır yazıt bulunmaktadır. Ancak bozulma nedeniyle büyük bölümü okunamamaktadır.

] έαυτη ζω]σα και Δούλω άνδρι μνήμησ χάριν & Πραπίσ έ[αυτη -----

“...yaşarken kendisi ve kocası Doulos’un anısına diktirdi Prapis kendisi için.....”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısı.

Referans: Calder 1956: no. 288; Waelkens 1986: no. 529.

45. Kuzey nekropol, MZ094’de yapı elemanı. 2004. Lev. 45.
T1941. Kireçtaşı. 256 x 136 x 32/36 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kesilmiş kenarlı, ince ve geniştir. Alt kısmı düzdür, üst kısmında düz bir silme ile sonlandırılmıştır. Tamamı üçgen alınlıkla tamamlanmış üç kapıya sahiptir. Alınlıklarda akroterler kazıma çizgilerle belirtilerek sonlandırılmıştır. Kazıma çizgiler sol kapının sol kenarında ve sağ kapının sağ kenarında kapıların orta bölümüne kadar devam ettirilerek uçları çatal bitirilmişken diğer kenarlarda kapı taşının alt kısmına kadar devam etmiştir.

Orta kapı alınlığı muhtemelen ikinci kullanımda oyularak kemer biçimine sokulmuştur. Kapılar dörder panele ayrılmıştır. Alt paneller üst panellere göre daha uzundur ve bezemesiz bırakılmıştır. Tüm üst panellerde solda kapı tokmağı, sağda anahtar levhası bezekleri bulunmaktadır.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

46. Kuzey nekropol, MZ094'de yapı elemanı. 2004. Lev. 46-47.
T1942. Kireçtaşı. 199 x 136 x 38/41 cm. Harf yüksekliği: 2.7 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kesilmiş kenarlı, ince ve geniştir. Üst kenarda bazı kırıklar görülmekle birlikte sağ üst köşe tamamen kırıktır. Üst kısımda düz bir silme ile sonlandırılmıştır. Üçgen alınlıkla tamamlanmış üç kapıya sahiptir. Alınlıklardaki akroterler kazıma çizgilerle verilmiştir. Akroterlerden uzanan kazıma çizgiler kapının alt panellerinin orta kısmına kadar uzandıktan sonra uçları çatal biçimli sonlanmıştır. Kapılar dört panele ayrılmıştır ve alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Sol kapıda sırasıyla kapı tokmağı, anahtar levhası, rozet ve rozet; orta kapıda kapı tokmağı, anahtar levhası, dört yapraklı yonca, rozet; sağ kapıda kapı tokmağı, anahtar levhası, rozet ve dört kollu yonca bezekleri kullanılmıştır. Alınlıkların üzerinde tek satır bir yazıtın var olduğu anlaşılmaktadır ancak çok fazla bozulmuştur.

] μνήμης χάρις].

“..... onun anısına.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

47. Kuzey nekropol, MZ094'de yapı elemanı. 2004. Lev. 48.
T1943. Kireçtaşı. 183 x 121/134 x 33/42 cm. Harf yüksekliği: 3.2 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kenarlı, ince ve geniştir. Tüm kenarlarda ve yüzeyde küçük kırıklar mevcuttur. Üçgen alınlıkla tamamlanmış üç kapıya sahiptir. Alınlıklar üzerinde bir satır yazıt bulunmaktadır. Akroterler işlenmeden sade bırakılmışlardır. Sol ve sağ akroterlerden aşağıya doğru uzanan kazıma çizgiler kapıların orta kısmına kadar devam etmektedir. Her kapı dörder panele ayrılmıştır. Alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Sol kapı içinde sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, alt solda ve sağda rozet; sağ kapıda sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol altta rozet ve sağda bir bitki dalı; sağ kapıda sol üstte kapı tokmağı, sağ üstte anahtar levhası, sol altta tarak ve sağda ayna betimleri işlenmiştir. Tüm bezekler alçak kabartmadır.

----- αἰωνος ἑαυτῶ και Μαμμη [γυ]ναι[κὶ μν]ή[μης χάριν.

“..... (X), kendisi ve karısı Mamme’nin anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

48. Kuzey nekropol, MZ094’de yapı elemanı. 2004. Lev. 49.
T1944. Kireçtaşı. 161 x 99 x 29/38 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Tüm kenarları kırıktır bununla birlikte üst kenarın ve sağ kenarın bir bölümü sağlam kalmıştır. Yüzey fiziksel aşınma nedeniyle oldukça bozulmuş durumdadır. Üzerinde iki kapı görülmektedir ancak bu mezar steli de üç kapıya sahip olmalıdır. Kapıların dörder panele ayrıldığı anlaşılmaktadır. Sol kapıda kısmen sağlam kalmış sol üst panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde ise anahtar levhası yer almaktadır. Aynı simgeler, panelleri kısmen sağlam kalmış sağ kapı içerisinde de benzer sırayla görülmektedir.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

49. Kuzey nekropol, MZ94’de yapı elemanı. 2005. Lev. 50.
T1991. Kireçtaşı. 221 x 134 x 43 cm. Harf yüksekliği: 4.3-5 cm.

Frig kapı betimli kapı taşı. Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiş, ince ve geniştir. Sağ kenarda ve yüzeyde alınlıklarda ve kapıların içlerinde kırıklar ve yoğun bozulma görülmektedir. Tabanında da kırıklar mevcuttur. Altta kısmı düz, üstte düz bir silme vardır. Üçgen alınlıkla tamamlanmış üç kapıya ayrılmıştır. Akroterlerde palmet motifleri kullanılmıştır. Alınlıkların ve silme arasındaki bölümde iki satır yazıt bulunmaktadır. Kapılar dörder panele ayrılmışlardır. Alt paneller üsttekilere göre daha uzundur. Sol kapıda, sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol altta bitki dalı, sağda üzüm yaprağı ve salkımı; orta kapıda sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol ve sağ altta baklava biçimli dörtgen, sağ kapıda ise sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, sol altta ayna ve tarak, sağ altta makyaj masası motifleri kullanılmıştır.

2] Σαβιδίου ἑαυτῶ ζῶν και Ἑλιάδι γυναῖ[κὶ
]ἩΣ [ca.4] μνήμης χάριν ❷

“..... Sabidius’un oğlu (X) yaşarken kendisi ve karısı Heliadis’in anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısı.

50. Kuzey nekropol, MZ94’de yapı elemanı. 2005. Lev. 51.
T1992. Kireçtaşı. 235 x 126 x 24(g.) cm. Harf yüksekliği: 3.4 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Dikdörtgen biçimli, düzgün kesilmiş kenarlı, ince ve geniştir. Yüzeyde yoğun bozulma ve kırıklar görülmektedir. Altta kısmı düz, üstte düz bir silmeye sahiptir. Üçgen alınlıkla tamamlanmış üç kapıya sahiptir. Alınlıklarda kazıma çizgilerle verilmiş akroterler kullanılmıştır. Yan akroterlerden uzanan kazıma çizgiler kapıların orta bölümlerine kadar uzanarak sonlanmaktadır. Kapılar dörder panele ayrılmışlardır. Sol kapıda, sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, alt sol ve sağ bozulmadan dolayı anlaşılammaktadır; orta kapıda sol üstte kapı tokmağı, sağda anahtar levhası, alt sol ve sağ görülememektedir; sol kapıdaki bezekler ise tamamen tahrip olmuşlardır.

.... Απολλοδωρος [-----] γλυκατάτη ----- μνήμης χάριν.

“..... Apollodoros çok sevdiği (X)’in anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı.

51. Kuzey nekropol, MZ94’de yapı elemanı. 2005. Lev. 52.
T1993. Kireçtaşı. 84 x 136 x 34 (g.) cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Bir bölümü görülebilen stelin dikdörtgen biçimli ve kenarları düzgün kesilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yüzeyde aşınma mevcuttur. Ortada bölümde diğer örneklerle nazaran küçük bir kapı betimi yer alır. Kapı betimi üzerinde üçgen çatı bulunmamaktadır. Kapı içinde dört panel vardır ancak bozulma nedeniyle bezekler görülememektedir.

Tarih: M.S. 2 yüzyılın ilk yarısı.

52. Yukarı Kent L Açması. 1992. Lev. 53.
T0155. Kireçtaşı. 91 x 62/69 x 23/29 cm. Harf yüksekliği: 4.6-5 cm.

Tüm kenarlarda kırıklar vardır ve alt bölüm tamamen yoktur. Yüzey yer yer bozulmuştur. Kenarlarda köşeli iki sütun bulunmaktadır. Orta alan ise boş bırakılmıştır. Üst kısımda iki satır yazıt bulunmaktadır. Ancak harfler düz bir hat üzerinde sıralanmamıştır. Stelin görünüşü itibariyle iki kez aynı amaçla kullanıldığı ve yazıtın sonraki kullanımda ters çevrilerek kaide kısmına yazıldığı anlaşılmaktadır.

κυμης..κε
δρυδαρης

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ikinci çeyreği.

53. Şehrin 2 km. kuzeybatısındaki Hamzahacılı Köyü. 1993. Lev. 54.
T0531. Gri damarlı beyaz mermer. 85 x 56 x 24 cm.

Alt yarısı tamamen yoktur, üst kısımda ise en uçtaki sivri bölümün bir kısmı ve sağ akroterin üst kısmında çok küçük bir bölüm kırılmıştır. Bezeme alanları dışındaki bölümler kabaca düzeltilerek bırakılmıştır. Stelin üst kısmı üçgen biçimli kesilmiştir. Üçgen alınlık içerisinde bir yün sepeti betimi yer alırken, saçak bölümünde *geisipodes* bezemesi kullanılmıştır. Akroterler palmet motifi ile bezenmiştir, aralarda ise karşılıklı duran lotus çiçekleri yer alır. Üçgen alınlığın altına *geison*, *geisipodes*, asma ağacı bezemeli friz, dört *fascialı* arşitrav ve en altta iki sütun arasında düzensiz biçimde işlenmiş *ovolo* yerleştirilerek üst yapı tamamlanmıştır. Frizdeki asma ağacı sağa ve sola yönelmiş iki dalı ve bu dallarında yapraklar ve üzüm salkımlarıyla birlikte betimlenmiştir. Sağ ve sol kenarlarda köşeli kesilmiş, alçak kabartma sütunlar ve sütunların üzerine bezemesiz-sade, içbükey ve dışbükey altı silmeden oluşan başlıklar yerleştirilmiştir. Sütunlar ve üst yapıya ait mimari elemanların tümü mezar stelinin sağ ve sol kısa yan kenarlarına dönerek devam etmiş; bu alanlarda da yarıya kadar bezenerek sonlandırılmıştır. Mezar stelinin ana bezeme için ayrılan orta bölümde ise herhangi bir süsleme yapılmayarak boş bırakılmıştır. Ayrıca stelin üstteki en uç bölümünde küçük bir kenet deliği görülmektedir.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın ikinci çeyreği.

54. Yukarı Kent, L açması. 1992. Lev. 55.

T0148. Kireçtaşı. 172 x 54 x 65 cm. Harf yüksekliği: 2.8-3. cm.

Dikdörtgen biçimli düzgün kesilmiş kenarlara sahip mezar steli. Tüm kenarları sağlamdır. Yüzeyde yer yer bozulmalar ve oyuklar görülmektedir. Altta dışa çıkıntılı bir kaide ve üstte yüksek bir alana sahiptir. Ön yüzünde hemen hemen ortada bir kabartma çelenk motifi yer almaktadır. Çelenk motifi içerisinde dört satır yazıt bulunmaktadır. Mezar stelinin üst kısmında ise 19x19x14 cm. ölçülerinde küçük bir çukur bulunmaktadır.

M[ca.5]
2 Δημητρί-
ου ζών
4 ταῦτα

“M. Demetrios’un yaşarken anısına diktirdi.” veya “M. Demetrius yaşarken anısına yaşarken diktirdi.”

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısı.

55. Yukarı Kent, L açması. 1992. Lev. 56.

T0156. Kireçtaşı. 129 x 74 x 42/50 cm. Harf yüksekliği: 5.4-6.3 cm.

Dikdörtgen biçimli, kenarları düzgün kesilmiştir, arka yüz görülememektedir. Tüm kenarlarda ve sol üst ve sağ alt köşelerde kırıklar mevcuttur. Yüzey oldukça fazla bozulmuş ve yıpranmıştır. Altta dışa çıkıntılı bir kaide ve üstte dışa çıkıntılı yüksek bir alana sahiptir. Bu alanda orta kısma kadar tamamen tahrip olmuş bir satır yazıt bulunmaktadır. *Bomos* tipindeki bu mezar stelinin orta bölümünde tek ve büyük bir figür yer almaktadır. Bu figürün bir Gorgoneion olduğu anlaşılmaktadır ancak bozulma nedeniyle detaylar görülememektedir.

] βοσιο[σ

“ Bosios”

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısı.

56. Aşağı Kent, bir köy evinin duvarında. 2005. Lev. 57.

T1995. Beyaz mermer. 36 x 40 x 22 (g.) cm.

Mezar steli parçası. Tüm kenarları kırıktır. Yüzey oldukça özenli işlenmiştir. Ön yüzde, alt kısmında bir kurdele ile bağlanmış kabartma bir çelenk bulunmaktadır.

Tarih: M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısı.

57. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. 1995. Lev. 58.

T0549. Kireçtaşı. 100 x 82 x 49 cm. Harf yüksekliği: 4.8-5.3 cm.

Frig kapı betimli mezar steli. Tüm kenarları kırıktır. Üçgen alınlıkla tamamlanmış bir kapı betiminin üst bölümüne ait bir parça sağlam kalmıştır. Alınlık üzerindeki akroterler kazıma çizgilerle verilmiştir. Alınlık içerisinde bir *omphalos* yer almaktadır. Kapının dört panele ayrıldığı anlaşılmaktadır. Sol panelde kapı tokmağı, sağ üst panelde anahtar levhası yer almaktadır. Mezar stelinin üst kısmında bir yazıtta ait bölüm günümüze ulaşabilmiştir. Kapının sağ yanında dikey bir friz içine yerleştirilmiş asma-sarmaşık yaprakları bezemesinin bir bölümü görülmektedir.

ῥμητρ]ρι Κυρία

“annesi Kuria için.....”

Tarih: M.S. 2.yüzyılın ikinci yarısı.

Referans: Waelkens 1986: no. 516.

58. Yukarı Kent, yüzey buluntusu. Buluntu tarihi bilinmiyor. Lev. 59.
T0550. Kireçtaşı. 80(g.) x 68 x 29 cm. Harf yüksekliği: 3.2 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Tüm kenarları kırıktır ve kapı betiminin üst bölümü sağlam kalabilmiştir. Görülebilen üst panellerden soldakinde kapı tokmağı, sağdakinde ise anahtar levhası simgeleri yer almaktadır. Kapının hemen üzerinde tek satır yazıta ait bir bölüm sağlam kalmıştır.

δοθεισα Αφίωνι ἀνδρ[ι

“..... kocası Aphioni için (kendini) adayan”

Tarih: M.S. 2. – M.S. 3. yüzyıl.

Referans: Walkens 1986: no. 519

59. Yukarı Kent, L açması. Buluntu tarihi bilinmiyor. Lev. 60.
T0753. Mavimsi gri mermer. 61 x 55 x 6(g.) cm. Harf yüksekliği: 3.1 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Sol, sağ ve alt kenarları kırıktır. Yüzey oldukça özenli işlenmiştir. Üst kısımdaki dışa çıkıntılı alanın bir bölümü sağlamdır. Üç satır yazıta ait bir bölüm görülebilmektedir.

2] Φηλικισσίμα
θυγ]ατρι Όύλιπος
ῥμνήμη]ς χ[αριν]

“Ulpios, kızı(?) Phelikissima'nın anısına diktirdi.”

Tarih: M.S. 2. yüzyıl başları.

60. Kuzey nekropol, yüzey buluntusu. 2005. Lev. 61.
T2025. Kireçtaşı. 176 x 34 x 74 cm.

Frig kapı betimli mezar steli parçası. Tüm kenarları kırıktır. Sol kenarda yüzeyde kırılma vardır. Taşın sol bölümünde bir kapı betimi bulunmaktadır. Taşın sağında ise oyulmadan düz bırakılmış geniş bir satıh görülmektedir. Kapı içerisindeki panellerden yalnızca üsttekilerde kapı tokmağı ve anahtar levhası bezekleri yer almaktadır. Alt paneller ise boş bırakılmıştır.

Tarih: M.S. 2. – 3. yüzyıl.

IX. KAYNAKÇA

ANDERSON, John G. C.

- 1898 “A Summer in Phrygia. II”, The Journal of Hellenic Studies, 18: 81-128 ve 340-344.
 1899 “Exploration in Galatia cis Halym. II”, The Journal of Hellenic Studies, 19: 280-318.

ARSLAN, Melih

- 1990 “Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde bulunan Phrygia ve Galatia Bölgesi Şehir Sikkeleri”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı: 144-175.

BELKE, Klaus

- 1984 Galatien und Lykaonien, Tabula Imperii Byzatini 4, Wien.

BELKE, Klaus ve N. MERSICH

- 1990 Phrygien und Pisidien, Tabula Imperii Byzatini 7, Wien.

BERNDT-ERSÖZ, Susanne

- 2003 Phrygian Rock-Cut Shrines and Other Religious Monuments: A Study of structure, function and cult practice, Stockholm.

BOYSAL, Yusuf ve M. KADIOĞLU

- 1998 “1997 Yılı Stratonikea Nekropol Çalışmaları”, 20. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 215-228.

BRIXHE, Claude

- 1987 “La Langue comme critere d’acculturation: L’Exemple du grec d’un district phrygien”, Hethitica, 8: 45-80.

BROUGHTON, Thomas R. S.

- 1938 “Roman Asia Minor”, An Economic Survey of Ancient Rome, IV, T. Frank (Ed.), Baltimore: 703-772.

BRUCE, Frederick. F.

- 1984 “Jews and Christians in the Lycus Valley”, Bibliotheca Sacra, 141: 3-15.

BUCKLER, William H. ve W.M. CALDER

- 1939 Monuments and Documents from Phrygia and Caria, MAMA 6, Manchester.

BUCKLER, William H., W.M. CALDER ve W.K.C. GUTHRIE

- 1933 Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia, MAMA 4, Manchester.

BÜYÜKYÖRÜK, Ferhan, C. TİBET

- 2000 “1998 - 1999 Yılı Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları”, Adalya, IV: 115-171.

CALDER, William M

- 1911 “Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum”, The Journal of Hellenic Studies, XXXI: 161-215.
- 1928 Monumenta Asiae Minoris Antiqua I, Manchester.
- 1955 "Early Christian Epigraphs from Phrygia", Anatolian Studies, 5: 25-38.
- 1956 Monuments from Eastern Phrygia, MAMA 7. Manchester.

CORMACK, Sarah H

- 1997 “Funerary monument and mortuary practice in Roman Asia Minor”, The Early Roman Empire in the East, S.E. Alcock (Ed.), Oxford: 137-156.
- 2004 The Space of Death in Roman Asia Minor, Wien.

COX, Christopher W. M. ve A. CAMERON

- 1937 Monuments from Dorylaeum at Nacolea, MAMA 5, Manchester.

CREMER, Marie L.

- 1992 Hellenistisch-Römische grabstelen in Nordwestlichen Kleinasien: 1. Mysien, 2. Bithinien. Bonn

DARGA, Muhibbe

- 1993 “Şarhöyük-Dorylaion Kazıları, 1989-1992”, 15. Kazı Sonuçları Toplantısı: 481-501.

DEVREKER, John

- 1990 “Pessinus (Pessinonte) 1988: Rapport Provisoire”, 11. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 275-299.

DEVREKER, John, H. THOEN ve F. VERMEULEN

- 2003 Excavation in Pessinus: the so-called Acropolis: From Hellenistic and Roman cemetery to Byzantine castle, Ghent.

DREW BEAR, Thomas

- 1976 “Local Cults in Graeco-Roman Phrygia”, Greek Roman and Byzantine Studies, 17: 247-269.

DREW-BEAR, Thomas

- 2004 “Grek ve Roma Dönemlerine Afyonkarahisar”, Afyonkarahisar Kütüğü 1, İ. Küçük Kurt vd. (Ed.), Afyon: 97-111.

DREW-BEAR, Thomas ve T. LOCHMANN

- 1996 “Grabreliefs aus Amorion, Orkistos und der Antiken Siedlung von Bağlıca Zeugen Verlorengegangener Grabbauten”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi, IV, 1996: 109-134.

EFE, Turan

- 1996 “Orman Fidanlığında 1992-1994 Yılları Arasında Yapılan Kurtarma Kazıları”, 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1996: 95-108.

ERGEÇ, Rıfat

- 2003 Nekropolen und Gräber in der südlichen Kommagene, Asia Minor Studien 47, Bonn, 2003.

FIRATLI, Nezh

- 1970 “Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970”, Türk Arkeoloji Dergisi, XIX/2: 109-160.

GARSTANG, John

- 1943 “Hittite Military Roads in Asia Minor: A study in imperial strategy with a map”, American Journal of Archaeology, XLVII/1: 35-62.

GARSTANG, John ve O.R. GURNEY

- 1959 The Geography of the Hittite Empire, Londra.

GIBSON, Elsa

- 1978 The ‘Christians for Christians’ Inscriptions of Phrygia, Ann Arbor.

- 1980 “Gravestones in the Kütahya Museum”, Türk Arkeoloji Dergisi, XXV/1: 59-85.

GONNET, Hatice B.

- 1986 “Frikya’da Geç Bronz Çağına Tarihlenebilecek Kaya Eserleri Üzerine Gözlemler”, IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981, Ankara) Kongreye Sunulan Bildiriler, 1: 273-278.

HARNACK, Adolf

- 1972 The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries, (1908) J. Moffatt (Ed.), London.

HARRISON, R. Martin

- 1988 “Amorium 1987: A Preliminary Survey”, Anatolian Studies, 38: 175-184.
- 1989a “Doğu Phrygia’da Amorium (Hisarköy) Yüzey Araştırması”, 6. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara: 191-200.
- 1989b “Amorium 1988: The First Preliminary Excavation”, Anatolian Studies, 39: 167-174.
- 1990 “Emirdağ (Afyon)’da Amorium Birinci Kazı Raporu”, 11. Kazı Sonuçları Toplantısı, II: 155-165.
- 1993 “Amorium 1991”, 14. Kazı Sonuçları Toplantısı, II: 247-259.
- 1994 “Amorium: Answers and Questions”, XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990, Ankara) Kongreye Sunulan Bildiriler, 1: 393-396.

HARRISON, R. Martin vd.

- 1990 “Amorium Excavations 1989, The Second Preliminary Report”, Anatolian Studies, 40: 205-218.
- 1991 “Amorium Excavations 1990, the Third Preliminary Report,” Anatolian Studies, 41: 215-29.
- 1993 “Excavation at Amorium, 1992 Interim Report”, Anatolian Studies, 43: 147-165.

HASPELS, Emile C. H.

- 1971 The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments I-II, Princeton.

HEAD, Barclay V.

- 1906 Catalogue of the Greek Coins of Phrygia, BMC, XXVII-XXIX, Oxford, 1906.

İLASLI, Ahmet

- 2004 “İlk Yerleşimden Roma Dönemi’ne kadar Afyonkarahisar”, Afyonkarahisar Kütüğü 1, İ. Küçük Kurt ve diğerleri (Ed.), Afyon: 83-96.

IVISON, Eric A.

- 2000 “Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)”, Byzantinische Forschungen, 26: 13-27.

JONES, A.H.M.

- 1937 Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford.

KORTE, Alfred

- 1897 “Kleinasiatische Studien II. Gordion und der Zug des Manlius gegen die Galater”, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, 22: 1-51.

LEVICK, Barbara ve MITCHELL, S. vd.

- 1988 Monuments from Aezanitis Recorded by C.W.M. Cox, A. Cameron and J. Cullen, MAMA 9, Manchester.
- 1993 Monuments from Upper Tembris Valley, Cotiaenum, Cadi, Synaus, Ancyra and Tiberiopolis Recorded by C.W.M. Cox, A. Cameron and J. Cullen, MAMA 10, Manchester.

LIGHTFOOT, Christopher S.

- 1994a Orta Anadolu’da Bulunan Bir Geç Roma ve Bizans Kenti: Amorium, İstanbul.
- 1994b “1992 Yılı Amorium Kazısı”, 15. Kazı Sonuçları Toplantısı, I: 503-514.
- 1995 “Amorium Kazısı 1993”, 16. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 131-151.
- 1997 “1995 Yılı Amorium Kazısı”, 18. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 431-447.
- 1998 “Amorium and the Afyon Region in Byzantine Times,” in R. Matthews (ed.), Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra: 301-14.
- 2003 “Amorium’daki Sikke Buluntuları: Anadolu’da Bizans Para Ekonomisi için Yeni Kanıtlar”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 3: 23-28.
- 2004 “Bizans Döneminde Afyon”, Afyonkarahisar Kütüğü 1, İ. Küçük Kurt ve diğerleri (Ed.), Afyon: 113-124.
- 2005 “Amorium 2005”, Anatolian Archaeology, 11: 31-33.

LIGHTFOOT, Christopher S. ve diğerleri.

- 1994 “Amorium Excavations 1993, the Sixth Preliminary Report,” Anatolian Studies, 44: 105-28.
- 1999 “The Amorium Project: The 1997 Study Season,” Dumbarton Oaks Papers, 53: 333-49.

- 2004 “The Amorium Project: Excavation and Research in 2001”, Dumbarton Oaks Papers, 58: 355-370.
- 2005 “Amorium Kazıları 2003”, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1: 249-264.
- 2006 “The Amorium Project: Excavation and Research in 2002”, Dumbarton Oaks Papers, 59 (basım aşamasında).

LIGHTFOOT Christopher S. ve Y. ARBEL

- 2003 “Amorium Kazısı 2001”, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1: 521-532.
- 2004 “Amorium Kazısı, 2002”, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1: 1-12.

LIGHTFOOT, Christopher S. ve E.A. IVISON.

- 1995 “Amorium Excavations 1994, the Seventh Preliminary Report”, Anatolian Studies, 45: 105-136.
- 1997 “The Amorium Project: The 1995 Excavation Season”, Dumbarton Oaks Papers, 51: 291-300.
- 2002 “Introduction”, Amorium Reports, Finds I: The Glass (1987-1997), M.A.V. Gill (Ed.), Oxford: 1-28.

LIGHTFOOT, Christopher S., E.A. IVISON vd.

- 1996 “Amorium Excavations 1995, the eighth Preliminary Report”, Anatolian Studies, 46: 91-110.
- 2001 “The Amorium Project: The 1998 Excavation Season”, Dumbarton Oaks Papers, 55: 373-399.

LIGHTFOOT, Christopher S. ve Y. MERGEN.

- 1999 “Anadolu’da Önemli Bir Ortaçağ Kenti: Amorium”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 89: 22-31.
- 2000 “Amorium 1998 Yılı Kazı Çalışmaları”, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 143-52.
- 2002 “Amorium Kazısı 2000”, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 243-256.

LOCHMAN, Tomas.

- 2003 Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien, Basel.

MACHATSCHEK, Alois

- 1967 Die Nekropolen und Grabmalen im Gebiet von Elaioussa Sebaste und Korykos im Rouhen Kilikien, Wien.

MAGIE, David

- 1950 Roman Rule in Asia Minor to the end of the Third Century after Christ II, New Jersey.

MERMERCİ, Doğu

- 1979 “Afyon Bölgesi ve Hinterlandında M. Ö. II. Bin Yerleşme Birimleri”, VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, 1: 159-163.

MCLEAN, Bradley H.

- 2002 Greek and Latin Inscriptions in the Konya Archaeological Museum, Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor IV, Ankara ve Londra.

MELLINK, Machteld

- 1979 “The Symbolic Doorway of the Tumulus at Karaburun, Elmalı”, Türk Tarih Kongresi, VII/1: 383-387.

MITCHELL, Stephen

- 1993a Anatolia, Land, Men and Gods in Asia Minor I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule, Oxford.
- 1993b Anatolia, Land, Men and Gods in Asia Minor II: The Rise of Church, Oxford.

MITCHELL, Stephen ve A.W. MCNICOLL

- 1979 “Archaeology in Western and Southern Asia Minor, 1971-78”, Archaeological Reports, 25 (1978-79): 59-90.

MULLEN, Roderick L.

- 2003 Expansion of Christianity: A Gazetteer of Its First Three Centuries, Leiden.

NAUMANN, Friederike

- 1983 Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst, Tübingen.

OSTROGORSKY, George

- 1981 Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara.

PARMAN, Ebru

- 2002 Orta Çağ'da Bizans Dönemi'nde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerdeki Taş Eserler, Eskişehir.

PASİNLİ, Alpay vd.

- 1997 “Çatalca-İnceğiz Köyü Maltepe Nekropolü 1995 Yılı Kurtarma Kazısı”, VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara: 77-88.

PFUHL, Ernst, ve H. MOBIUS

1977 Die ostgriechischen Grabreliefs I, Mainz am Rhein.

POLAT, Gürcan

2005 “Bir Anadolu-Akhaemenid Dönemi Ölü Kültü Geleneği: Tümülüs Önünde Steller ve Seremoni Alanları”, Olba, 11: 1-23.

RAMSAY, William M.

1884 “Sepulchral Customs in Ancient Phrygia”, The Journal of Hellenic Studies, 5: 241-262.

1895 The Cities and Bishoprics of Phrygia I. Oxford.

1897 The Cities and Bishoprics of Phrygia II. Oxford.

1889 “A Study of Phrygian Art (Part II)”, Journal of Hellenic Studies, 10: 147-189.

1960 Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası; (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul.
(1890)

ROLLER, Lynn E.

1988 “Phrygian Myth and Cult”, Source, VII/3-4: 43-50.

ROOSEVELT, Christopher H.

2006 “Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia”, American Journal of Archaeology, 110: 65-91.

ROSS, Ayşe Ç.

2003 “Sculpture Fragments”, Amorium Reports II: Research Papers and Technical Report, C.S. Lightfoot (Ed.), Oxford: 1-9.

ROSTOVTZEFF, Michael I.

1951 The Social and Economic History of the Hellenistic World, 1, Oxford.

RUGE, Walter

1941 “Phrygia (Topographie)”, Paulys Realencyclopaedie Der Klassischen Altertumswissenschaft XX\1: 781-860.

SEVİN, Veli

1982 “Frygler”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2: 248-274.

2001 Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I. Ankara.

SERDAROĞLU, Ümit

- 2001 “Roma Devri Ağın Nekropolü 1968-1969”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 105: 37-43.

SINGER, Itamar

- 1983 “Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources”, Anatolian Studies, 33: 205-217.

SPANU, Marcella

- 2000 “Burial in Asia Minor during the Imperial period, with a particular reference to Cilicia and Cappodocia” Burial, Society and Context in the Roman World, J. Pearce, M. Millet ve M. Struck (Ed.), Oxford: 169-177.

SÜMER, Faruk

- 1987 “Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin”, Belleten, LI/200: 651-665.

TEZCAN, Burhan

- 1976 “İkiztepe Kazısı”, VIII. Türk Tarih Kongresi, 1: 391-397.

TOKGÖZ, Dündar

- 1976a “Seyitgazi Nekropol Kazısı-1974”, Türk Arkeoloji Dergisi, XXIII/1: 103-109.
- 1976b “Şükranlı Nekropol Kazısı-1974”, Türk Arkeoloji Dergisi, XXIII/2: 117-142.
- 1977 “Şükranlı Nekropol Kazısı-1975”, Türk Arkeoloji Dergisi, XIV/2: 167-190.

TUĞRUL, Lütfi

- 1966 “Emirdağ’da Bulunan Adak Stelleri”, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, 13-14: 40-50.

TÜFEKÇİ-SİVAS, Taciser

- 1999 Eskişehir-Afyon-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir.

UÇANKUŞ, Hasan T.

- 1971 “Emirdağ’da Yeni Bulunan Bir Hitit Kabartması”, Belleten, CXXXV/39: 359-366.

WÄELKENS, Marc

- 1977 "Phrygian Votive and Tombstones as Sources of the Social and Economic Life in Roman Antiquity", Ancient Society, 8: 277-315.
- 1980a "Das Totenhaus in Kleinasien", Antike Welt, XI/4: 3-12.
- 1980b "The Doorstones of Phrygia", Yayla, Third Report of the Northern Society for Anatolian Archaeology, Newcastle: 12-16.
- 1982 Dokimeion: Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasiatischen Sarkophage, Chronologie und Typologie Ihrer Produktion, Berlin.
- 1986 Die Kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür, Mainz.

WUJEWSKI, Tomasz

- 1991 Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times, Poznan.

YOUNG, Rodney

- 1978 "The Phrygian Contribution", The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology (23-30.09.1973, Ankara), 1: 9-24.

ZOROĞLU, Levent

- 1990 "Kelenderis 1989", 12. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2: 301-322.

LEVHALAR

Levha 1: Kat. 1 no.lu (T0145) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 2: Kat. 2 no.lu (T0150) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 3: Kat. 3 no.lu (T0151) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 4: Kat. 4 no.lu (T0152) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 5: Kat. 5 no.lu (T0153) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 6: Kat. 6 no.lu (T0154) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 7: Kat. 7 no.lu (T0157) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 8: Kat. 8 no.lu (T0159) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 9: Kat. 9 no.lu (T0173) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 10: Kat. 10 no.lu (T0187) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 11: Kat. 11 no.lu (T0254) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 12: Kat. 12 no.lu (T0255) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 13: Kat. 13 no.lu (T0544) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 14: Kat. 14 no.lu (T0545) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 15: Kat. 15 no.lu (T0826) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 16: Kat. 16 no.lu (T0914) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 17: Kat. 17 no.lu (T1073) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

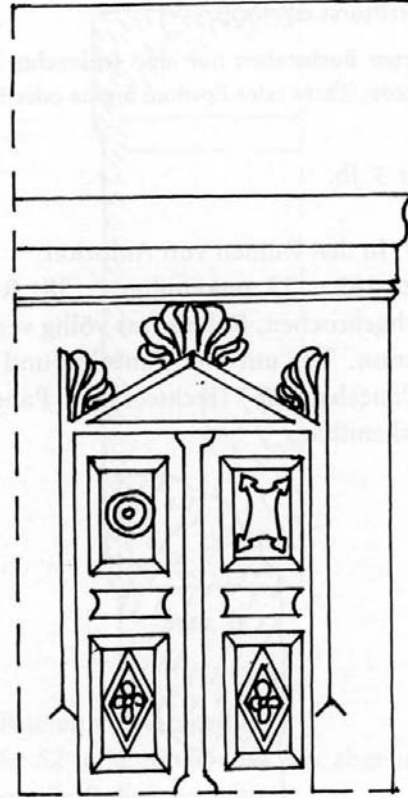
Levha 18: Kat. 18 no.lu (T1074) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

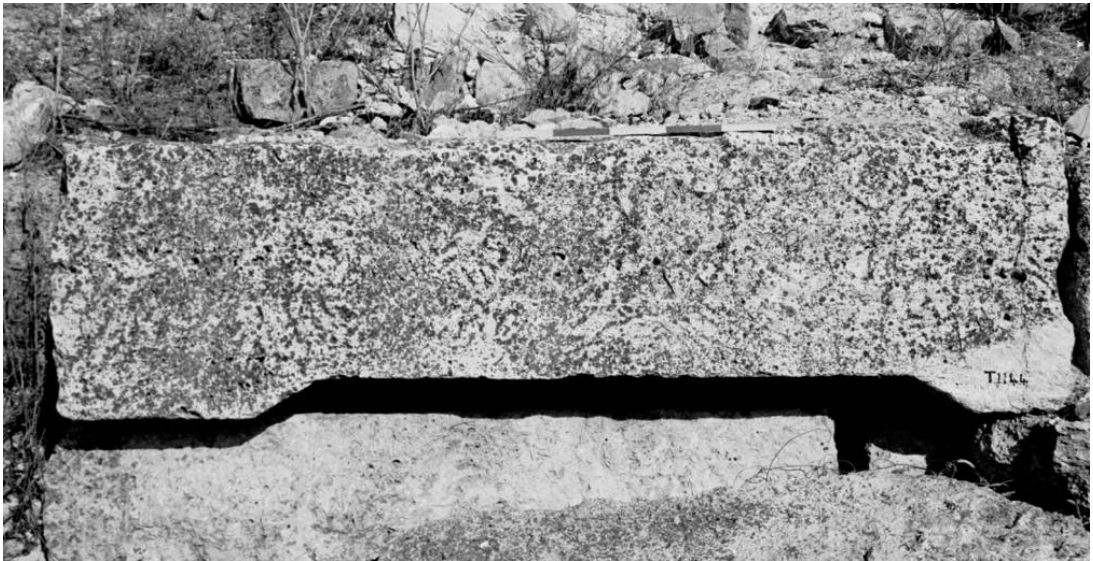
Levha 19: Kat. 19 no.lu (T1141) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 20: Kat. 20 no.lu (T1143) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 21a: Kat. 21 no.lu (T1144) kapı betimli mezar stelinin çizimi
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 21b: Kat. 21 no.lu (T1144) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 22: Kat. 22 no.lu (T2004) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 23: Kat. 23 no.lu (T2005) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 24: Kat. 24 no.lu (T2006) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 25: Kat. 25 no.lu (T2007) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 26: Kat. 26 no.lu (T0547) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 27: Kat. 27 no.lu (T0803) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 28: Kat. 28 no.lu (T0188) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 29: Kat. 29 no.lu (T0821) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 30: Kat. 30 no.lu (T2008) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 31: Kat. 31 no.lu (T0049) mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 32: Kat. 32 no.lu (T0548) kapı betimli mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 33: Kat. 33 no.lu (T0174) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 34: Kat. 34 no.lu (T0257) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 35: Kat. 35no.lu (T0754) Frig kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 36: Kat. 36 no.lu (T1250) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 37: Kat. 37 no.lu (T2020) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 38: Kat. 38 no.lu (T0167) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 39: Kat. 39 no.lu (T1959) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

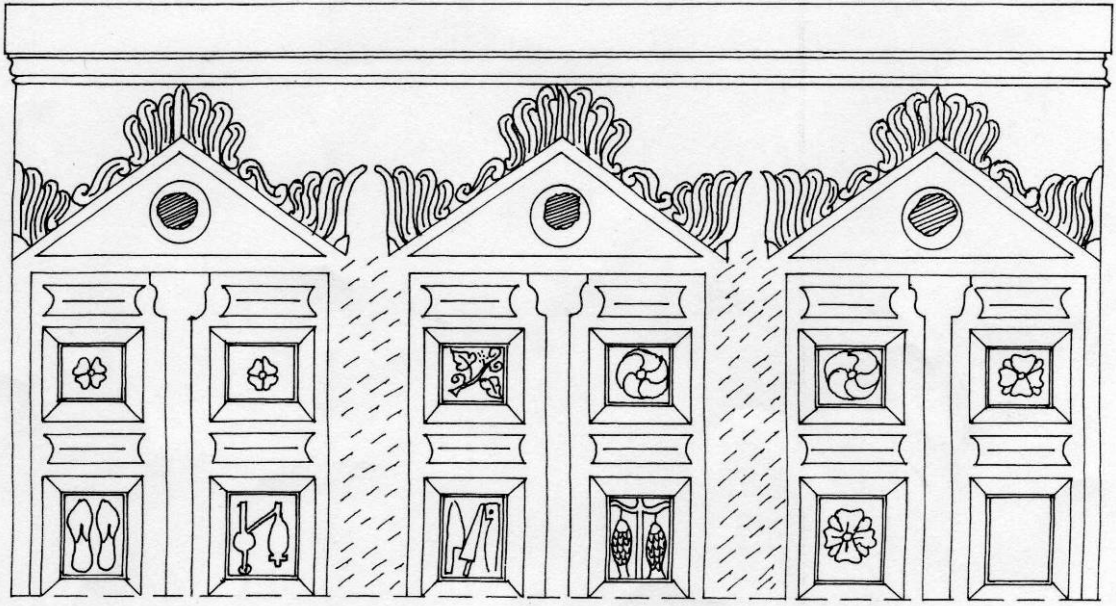
Levha 40: Kat. 40 no.lu (T1977) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Leyha 41 : Kat. 41 no.lu (T2026) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 42: Kat. 42 no.lu (T0172) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 43a: Kat. 43 no.lu (T0806) kapı betimli mezar stelinin çizimi
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 43b: Kat. 43 no.lu (T0806) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 44: Kat. 44 no.lu (T1940) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 45: Kat. 45 no.lu (T1941) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 46: Kat. 46 no.lu (T1942) kapı betimli mezar steli üzerindeki sol kapı betimi (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 47: Kat. 46 no.lu (T1942) kapı betimli mezar steli üzerindeki sağ kapı betimi (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 48: Kat. 47 no.lu (T1943) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

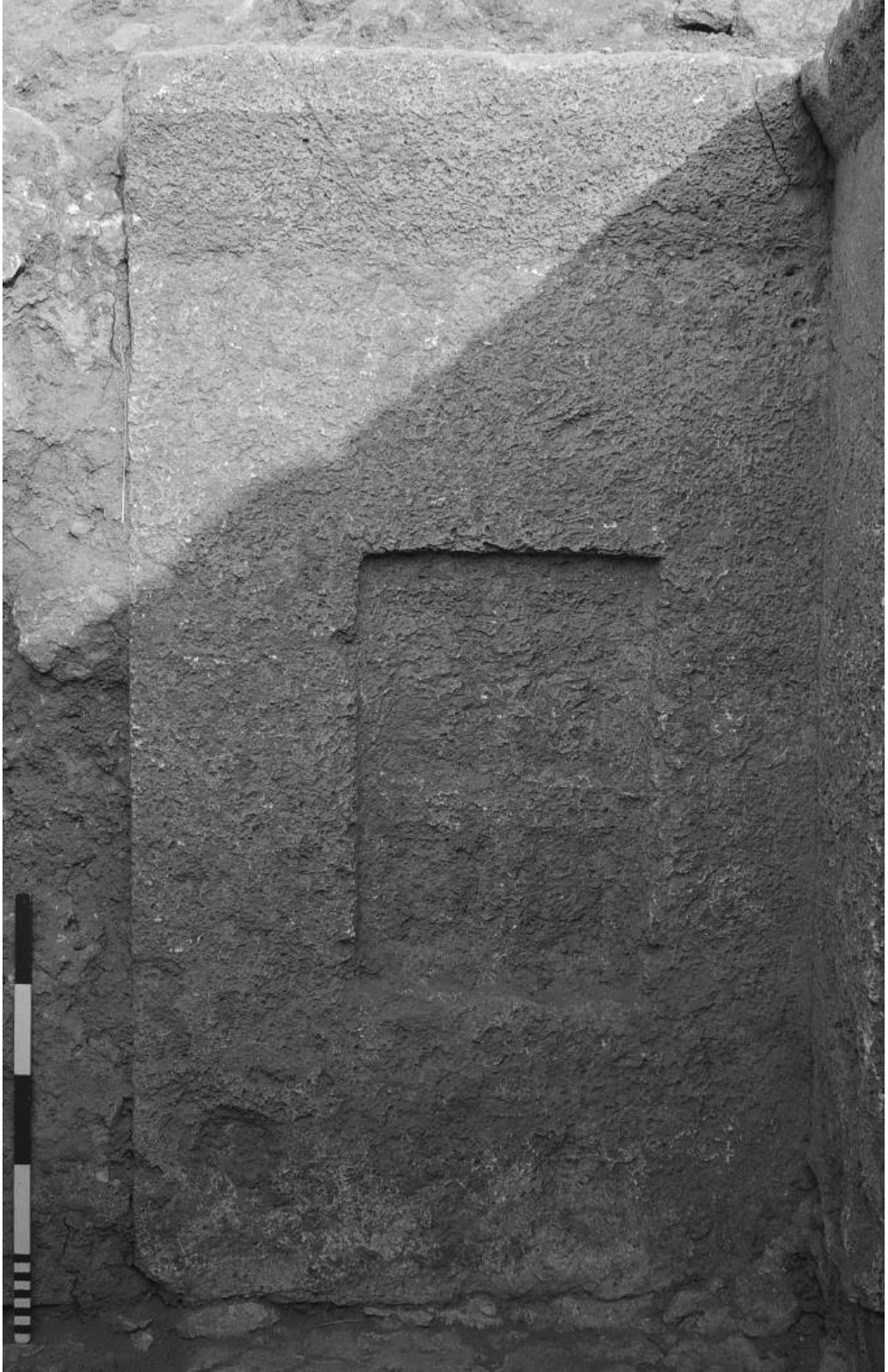
Levha 49: Kat. 48 no.lu (T1944) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 50: Kat. 49 no.lu (T1991) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 51 : Kat. 50 no.lu (T1992) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 52: Kat. 51 no.lu (T1993) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 53: Kat. 52 no.lu (T0155) mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 54: Kat. 53 no.lu (T0531) mezar steli parçası (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 55: Kat. 54 no.lu (T0148) mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

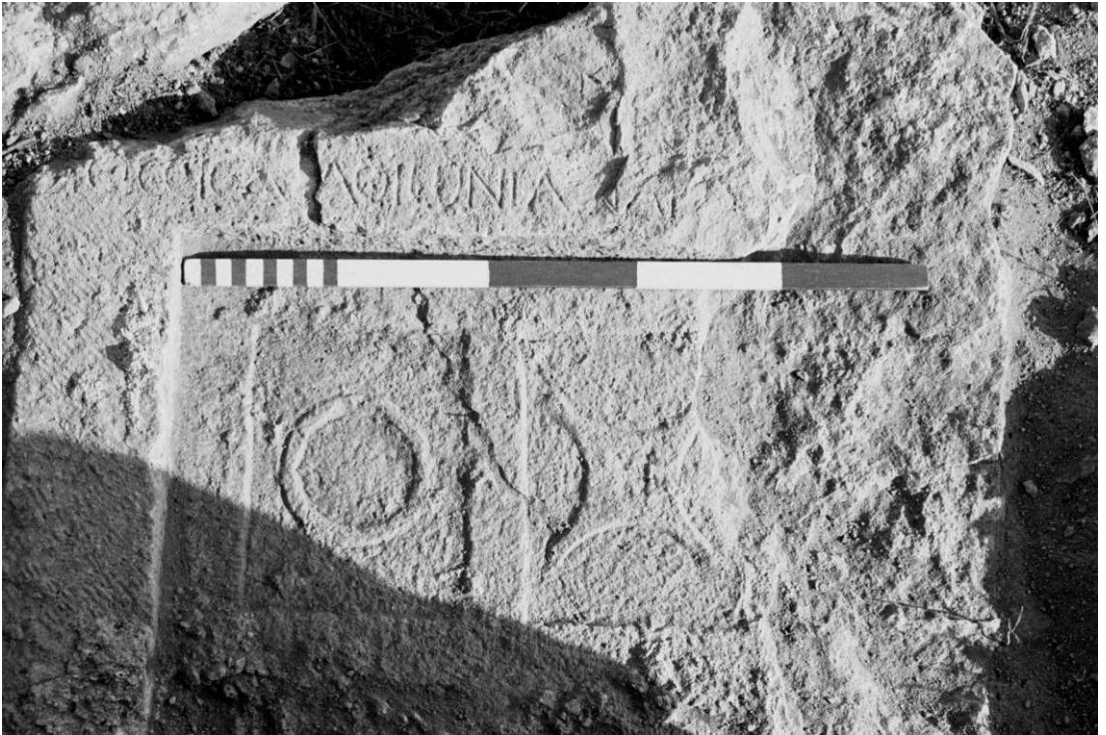
Levha 56: Kat. 55 no.lu (T0156) mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).

Levha 57: Kat. 56 no.lu (T1995) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 58: Kat. 57 no.lu (T0549) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 59: Kat. 58 no.lu (T0550) kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 60: Kat. 59 no.lu (T0753) Frig kapı betimli mezar steli parçası
(Amorium Kazı Arşivi).

Levha 61: Kat. 60 no.lu (T2025) kapı betimli mezar steli (Amorium Kazı Arşivi).